

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ДДПУ

ВИПУСК ТРИДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ

ФІЛОЛОГІЯ

ДРОГОБИЧ
ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
ДДПУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

2014

УДК 009+1+4+15+93

Д 75

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького
державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 18 від 18 грудня 2014 р.)

Збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка “Проблеми гуманітарних наук” є фаховим виданням з філософії, психології (Перереєстровано і затверджено постановою ВАК України від 1 липня 2010 р. № 1-05/5, Бюлетень ВАК України, № 7, 2010), історії (Перереєстровано і затверджено постановою ВАК України від 22 грудня 2010 р. № 1-05/8), філології (Перереєстровано і затверджено постановою ВАК України від 26 січня 2011 р. № 1-05/1).

Від 2004 р. виходять за серійним принципом: філософія і психологія – у червні, історія і філологія – у грудні.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 7458 від 20.06.2003 року Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред. кол. **Надія Скотна (головний редактор)**, Марія Федурко (редактор розділу) та ін. – Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2014. – **Випуск тридцять четвертий. Філологія.** – 277 с.

Відповідальність за достовірність наведених у публікаціях фактів, дат, найменувань, прізвищ, імен, цифрових даних несуть автори статей. Наукові статті друкуються за авторськими варіантами. Думка редакційної колегії може не збігатися з думкою авторів.

© Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка, 2014

© Баган М., Гірняк С., Мацьків П.,
Прима Л. та ін., 2014

© Видавничий відділ
ДДПУ імені Івана Франка, 2014

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Надія Скотна, ректор ДДПУ ім. Івана Франка, доктор філософських наук, професор; **Василь Винницький**, доктор філологічних наук, професор, ДДПУ ім. І. Франка; **Микола Зимомря**, доктор філологічних наук, професор, ДДПУ ім. І. Франка; **Петро Іванишин**, доктор філологічних наук, професор, ДДПУ ім. І. Франка; **Віра Котович**, кандидат філологічних наук, доцент, ДДПУ ім. І. Франка, *секретар розділу*; **Леся Кравченко**, доктор філологічних наук, професор, ДДПУ ім. І. Франка; **Людмила Краснова**, доктор філологічних наук, професор, ДДПУ ім. І. Франка; **Олена Куцик**, кандидат філологічних наук, доцент, ДДПУ ім. І. Франка; **Надія Кушина**, кандидат філологічних наук, доцент, ДДПУ ім. І. Франка; **Петро Мацьків**, доктор філологічних наук, професор, ДДПУ ім. І. Франка; **Марія Федурко**, доктор філологічних наук, професор, ДДПУ ім. І. Франка, *редактор розділу філологія*; **Ярослав Яремко**, кандидат філологічних наук, доцент, ДДПУ ім. І. Франка, *заступник редактора розділу*.

УДК 811.161.2'367

Б 14

Мирослава БАГАН

ОДНОСКЛАДНІ БУТТЄВІ ЗАПЕРЕЧНІ РЕЧЕННЯ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МОВЛЕННІ ТА ФОЛЬКЛОРНІЙ ТРАДИЦІЇ

У статті простежено специфіку функціонального навантаження односкладних буттєвих заперечних речень у сучасному українському мовленні та у фольклорній традиції. На основі аналізу семантики односкладних буттєвих заперечних речень у різножанрових фольклорних творах (ліро-епічній поезії, ліричних піснях, легендах, народних оповіданнях, пареміях) визначено їхні провідні стилістичні функції в мові українського фольклору. Обґрунтовано здатність таких речень слугувати засобом увиразнення кількісних та оцінних значень. Проаналізовано особливості використання односкладних буттєвих заперечних конструкцій у побудові українських фразеологічних одиниць. Установлено продуктивність цих конструкцій у вираженні значень відсутності, неможливості, крайнього вияву ознаки та обмеженіше використання їх для передавання психічного і фізичного стану людини.

Ключові слова: односкладне буттєве заперечне речення, посесивне двоскладне речення, заперечне предикативне слово **немає**, заперечні сполучники, семантика відсутності, експресивність, категоричність, оцінне значення.

Постановка проблеми. Односкладні буттєві заперечні речення завдяки особливій структурі виражають узагальнене заперечне буттєве значення, яке зумовлює специфіку їх уживання. В одних контекстах вони стилістично вмотивовані, а в інших – недоречні. Розв'язати

проблему доцільності використання таких односкладних речень у сучасному українському мовленні можливо на підставі аналізу традицій їх уживання в різних жанрах українського фольклору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Односкладні речення, позицію головного члена в яких заповнюють екзистенційні дієслова (*бути, статися, трапитися, зостатися* та ін.) в поєднанні з заперечним оператором *не* (*не було, не буде*) та предикативне слово *немає* (*нема*), що інкорпоровало в себе негатор (пор.: *Дива не сталося. У кімнаті не було меблів. У лісі немає звірів. У студентів не буде іспиту з математики*), у теоретичному мовознавстві мають різні термінологічні найменування. Традиційно їх називають односкладними безособовими реченнями, оскільки в них немає вказівки на граматичну особу [12, 57; 21, 97, 94; 6, 26; 19, 270; 2, 89; 9, 535]. Кваліфікують такі речення і як генітивні заперечні на тій підставі, що вони містять заперечення при лексично вираженому чи не вираженому предикаті та субстанційний компонент у формі родового відмінка [19, 270; 15, 103; 18, 3]. Відомі ці речення і як буттєві, специфічна структура яких (уживання екзистенційних дієслів, наявність форми родового відмінка, що вказує на суб'єкта предикативної ознаки) зумовлює буттєву семантику [1, 229; 20, 464; 4, 60, 62; 22, 59].

Буттєві речення, за визначенням Н.Д. Арутюнової, “повідомляють про те, що у світі або певному його фрагменті наявні (чи не наявні) об'єкти певного класу” [1, 229]. Справді, буттєві заперечні речення повідомляють про відсутність кого- або чого-небудь у певному місці. Фактично йдеться не про буття, а про небуття. Як зазначають В.Б. Борщев і Б.Х. Парті, “заперечення буття ... РЕЧЕЙ у МІСЦІ не суперечить їхньому існуванню поза МІСЦЕМ ситуацій, описуваних у ... реченнях” [4, 69], тобто заперечення не нівелює загалом буттєвий характер конструкції, а лише зміщує буття суб'єкта чи об'єкта відносно певного місця. В українському мовознавстві термін “буттєві речення” традиційно використовують для позначення окремого різновиду односкладних номінативних речень, головний член яких виражений формою називного відмінка [12, 69 – 70; 8, 141 – 142; 9, 538; 10, 22 – 23; 11, 126; 19, 243 – 245]. Проте буттєву семантику можуть

передавати й двоскладні речення, суб'єкт яких виражений типовою формою називного відмінка [13, 3]. Тому у своєму дослідженні ми послуговуємося терміном “односкладні буттєві заперечні речення”, оскільки він точно відображає структуру речень, обраних як об'єкт вивчення, та дає змогу відмежувати їх від інших типів буттєвих речень.

Дослідники відзначають, що буттєві речення, зокрема й заперечні, досить поширені в російській мові [1, 229]. Н.Д. Арутюнова вважає їх “найулюбленішою формою повідомлень” для росіян [1, 229]. В українському мовознавстві проаналізовано будову деяких типів буттєвих заперечних речень, названих генітивними заперечними реченнями [17, 11 – 12], визначено їхні структурні модифікації [19, 270 – 285], встановлено набір дієслівних лексем, здатних породжувати такі речення [2, 90 – 92]. Дискусійним є питання, наскільки типові такі синтаксичні конструкції для українського мовомислення. Їх широко використовують у різних функціональних стилях сучасної української літературної мови, насамперед у художньому, публіцистичному та розмовному, пор.: *Вартового на посту немає!* (Ю. Андрухович); *почали голоситися покупці, Матвій зі Стратоном вибирали, але вибору не було* (У. Самчук); *У Порошенка немає оптимізму після зустрічі з Путіним* (Українська правда, 17.10.2014); *Росія хоче “гарантій”, що України в НАТО не буде* (День, 19.11.2014). Об'єктивну відповідь на питання про органічність, характерність односкладних буттєвих заперечних речень для української мови може дати вивчення широкого репрезентативного мовного матеріалу, у процесі якого буде використано метод кількісних підрахунків таких речень у різних стилях. Проте певні висновки можна зробити й на основі дослідження особливостей уживання односкладних буттєвих заперечних речень у різножанрових фольклорних текстах, оскільки народні твори, шліфовані віками, зафіксували традиції їх використання для вираження певного змісту.

Мета статті – обґрунтувати характерність для сучасної української мови уживання односкладних буттєвих заперечних речень, зважаючи на особливості використання їх у текстах українського фольклору.

Російська дослідниця Н.Д. Арутюнова свого часу класифікувала всі буттєві речення залежно від сфери локалізації буття на декілька семантичних різновидів: 1) речення, що повідомляють про буття/небуття об'єкта/суб'єкта в зовнішньому мікросвіті людини, 2) речення, що визначають буття певних сутностей у психічному та фізичному мікросвіті людини, 3) речення, що описують буття кого- або чого-небудь у певному фрагменті світу та 4) речення, у яких ідеться про буття у світі взагалі [1, 231 – 235]. Для носіїв російської мови типово використовувати буттєві речення і для опису зовнішнього світу, і для характеристики внутрішнього мікросвіту людини (пор.: *У меня нет сомнений; У меня нет настроения*), тоді як в інших європейських мовах, зокрема романських і германських, використовують два різних типи конструкцій: специфічну буттєву для опису зовнішньої ситуації (з компонентами: англ. *there is/are*, франц. *il y a*, ісп. *hay*, нім. *es gibt*) та посесивну конструкцію з відповідним дієсловом володіння (англ. *to have*, франц. *avoir*, ісп. *tener*, нім. *haben*) для характеристики внутрішнього світу людини [1, 234; 14, 117].

В українській мові зовнішні ситуації, пов'язані з відсутністю чого-небудь, також описують за допомогою односкладних буттєвих заперечних речень, пор.: *Вчені довели, що на Марсі немає води* (<http://pinu.com.ua/node/3188>); *У більшості країн Європи немає організованого проукраїнського лобі* (Тиждень, 14.06.2014). Для характеристики внутрішнього світу людини українці використовують як односкладні буттєві заперечні речення (*У мене немає досвіду; У мене немає сили на спорт; У мене немає часу на розмови*), так і відповідні двоскладні конструкції з дієсловом *мати*, пор.: (*Я не маю досвіду; Я не маю сили на спорт; Я не маю часу на розмови*). Мимоволі постає питання, яка з цих конструкцій – буттєва односкладна чи посесивна двоскладна – природніше відбиває психічний та фізичний стан людини. Безперечно, що кожна з них накладає певний відтінок на повідомлювану інформацію: буттєве односкладне речення інтерпретує стан як об'єктивний, не залежний від волі суб'єкта, тоді як посесивна двоскладна конструкція більшою мірою узалежнює його від бажання та намірів суб'єкта. Отже, вибір

тієї чи тієї конструкції зумовлює характер світовідчуження мовця, його активна чи пасивна життєва позиція та специфіка кожного окремого стану. Викликає сумнів і те, чи варто вживати для опису психоемоційного стану людини односкладні буттєві заперечні речення з лівобічним суб'єктним компонентом у формі у + Род. в. та правобічним компонентом у Род. в, вираженим назвами опредметнених дій, станів, емоцій, пор.: *В мене ... немає заперечень, ні!* (<http://nashe.com.ua/song/15078>); *У нас немає побоювань, ні страху* (<http://rss.vipadvert.net/news-655274.html>); *У мера Полтави поки що немає бажання переобратися вдруге* (<http://www.poltava.pl.ua/news/21615/>); *У мене немає взагалі ніякого бажання працювати за малі гроші* (Р. Квант). Мовці здебільшого вдаються до односкладних буттєвих заперечних конструкцій, щоб уникнути зайвої категоричності, інтерпретувати своє бажання як об'єктивне, відсторонене явище. Проте такі конструкції дещо штучні й громіздкі. Емоційний стан природніше передавати двоскладними реченнями, що прямо виражають відчуття чи ставлення суб'єкта, пор.: *Я не заперечую; Я не боюся; Мер Полтави поки що не бажає переобратися вдруге; Я взагалі не бажаю працювати за малі гроші.*

Уважаємо, що в пошуку відповіді на питання про доречність/недоречність уживання тих чи тих буттєвих заперечних речень варто спиратися на історично сформований досвід уживання їх у мові українського фольклору.

Односкладні буттєві заперечні речення нерівномірно представлені в різних жанрах українського фольклору. Найбільше їх в ліро-епічних пісенних творах, легендах, переказах, ліричних піснях та пареміях. Безперечно, це зумовлено ідейною та емоційною специфікою названих жанрів, її сумісністю з типовою для буттєвих заперечних речень семантикою буттєвості.

У ліро-епічних творах – думах, історичних піснях та баладах – односкладні буттєві заперечні речення вживають в описах переважно сумних, непривабливих ситуацій, пов'язаних із відсутністю бажаного. Позицію непрямого суб'єкта у формі родового відмінка заповнюють або назви відсутніх осіб (пор.: *Мабуть, моїх братів на світі немає!..*

(УНДтаП, 24), або іменники – назви абстрактних понять (пор.: *Зажурились запорожці, що немає їм волі Ні на Дніпрі, Ні на Росі, Ні в чистому полі* (УНДтаП, 72). Нерідко основне предикатне заперечення увиразнене додатковими заперечними компонентами, що підсилюють семантику відсутності. Заперечна буттєва конструкція робить визначення героя категоричнішим, забарвлює його емоційним відтінком приреченості й безвиході. Такі речення цілком органічно звучать в епічних творах, оскільки надають описуваним подіям відтінку монументальності, непідвладності життя волі героїв.

Поширені в ліро-епічних творах, зокрема баладах, односкладні буттєві заперечні речення, у яких позицію непрямого суб'єкта заповнюють абстрактні іменники зі значенням певних меж чи обмежувальних дій (*немає ліку, немає краю, немає впину, немає зупину*), пор.: *Гуля собі – нема йому на світі зупину* (УБ, 28); – *Ой нема краю в тихому Дунаю, Ой нема впину вдовиному сину, Що звів з розуму дівку-сиротину* (УБ, 25). Хоча такі речення породжені заперечним предикативним словом *немає* (*нема*), проте вони відображають не буттєву ситуацію, а оцінку певної ознаки – увиразнюють її всеохопність, безмежність, неконтрольованість. Односкладні буттєві заперечні речення з оцінним значенням безмежності певної ознаки характерні також для українських народних переказів та оповідань, пор.: *Моїм мукам не було кінця* (НО, 220).

Основне семантичне навантаження односкладних буттєвих заперечних конструкцій у прозових фольклорних жанрах, зокрема легендах, казках, народних оповіданнях, – вираження семантики відсутності кого- або чого-небудь. Упадає в око бажання підсилити значення відсутності, що виявляється в повторенні предикативного заперечного компонента (пор.: *Батьки ждали, ждали дівки з поля, а її нема та й нема* (НО, 78), у використанні повторюваного єднального заперечного сполучника *ні... ні...* (*Нема ще ні вікон, ні дверей...* (НО, 97) чи підсилювальних заперечних займенників *жоден, ніякий* (пор.: *в них [селах] не було жодної живої душі* (НО, 266); *Сил у мене вже не було ніяких* (НО, 219).

Підсилене значення відсутності односкладні буттєві заперечні конструкції передають, уживаючись як фразеологічні одиниці української мови, пор.: *крихти (ріски, росинки, дрібки) в роті не було* [ФСУМ, 63]; *щоб [і] духу не було* [ФСУМ, 63]; *[і] сліду не лишилося (не залишилося, не зосталося)* [ФСУМ, 433]; *не лишилося (не залишилося) каменя на камені* [ФСУМ, 433]; *нема (немає) і чутки* [ФСУМ, 542].

Цікаво, що у фразеології односкладна буттєва заперечна конструкція слугує вираженню не лише відсутності, а й різних інтенсивно виявлених ознак, пор.: *і горя (нужди), нема (немає)* – “хто-небудь нічим не турбується, байдужий до всього” [ФСУМ, 541]; *[і] міри нема (немає)* – “що не-будь має великий ступінь вияву” [ФСУМ, 541]; *[і (ні, ані)] копійки [мідної, щербатої] ([зламаного] гроша, шеляга) нема (немає, не було)* за душею (рідко при душі) – “хто-небудь зовсім не має грошей, дуже бідний” [ФСУМ, 541]; *[і] ціни нема (немає, не було)* – “хто-небудь (або що-небудь дуже цінний (цінне) своїми якостями, особливостями” [ФСУМ, 541]; *нема (немає, не було) провітку (провітлої години)* – “хто-небудь дуже зайнятий” [ФСУМ, 544]; *нема (немає, не було) зносу* – “дуже міцне” [ФСУМ, 543]; *нема (немає, не було) відбою* – “надто багато, більше ніж треба тих, хто чимсь цікавиться” [ФСУМ, 543]; *[нема (не було і т.ін.)] ані (ні) кровинки (кровини)* – “дуже блідий” [ФСУМ, 542]. Очевидно, що відтінок об’єктивності, невідвладності ситуації, характерний для односкладних буттєвих заперечних конструкцій, сприяє більш категоричному, експресивному вираженню ознак.

В українських ліричних поезіях буттєві заперечні речення здебільшого вказують на відсутність милого, пор.: *По саду ходила, рученьки ломила, Ох нема і не буде, кого я любила* (Бодян., 99); *В кінці греблі стоять верби. Що я насадила, Нема того миленького, що сперва любила. Нема ж мого миленького, що карії очі, ні з ким мені розмовляти темненької ночі. Нема ж мого миленького, нема мого сонця, ні з ким мені розмовляти, сидя у віконця. Нема ж мого миленького, нема його тут, Вже поросла по слідочкам шавлія да рута!* (Бодян., 121). У деяких ліричних піснях замість односкладного

буттєвого речення використано двоскладне, пор.: *І [ти] вчора не був, і сьогодні не був*: – *Десь ти мене, мій миленький, да навіки забув* (Бодян., 250). Якщо односкладне буттєве заперечне речення інтерпретує відсутність героя як об'єктивну непідвладну волі героїв ситуацію, то двоскладне – конкретизує її, маркує суб'єкта як активного учасника ситуації, пор.: *Не було миленького і Миленький не був*. Не вдалося знайти в ліричних піснях прикладів уживання односкладних буттєвих заперечних речень, які б виражали внутрішній стан ліричного героя, на зразок **У мене немає жалю; *У мене немає сил; *У мене немає любові* тощо.

Доволі поширені односкладні буттєві заперечні конструкції й у паремійному фонді української мови. Одні з них констатують неможливість певних ознак у певних суб'єктів, відображаючи в такий спосіб неможливість чого-небудь узагалі, пор.: *Не буде з баби дівки* (Номис, 268); *Не було в зайця хвоста, и не буде* (Номис, 262); *Не буде з тої муки хліба* (Номис, 268); *Нима на молоці, то ни буде й на сироватци* (Арк., 68); *Бис сварк'е нема господарк'е* (Арк., 47). Буттєві заперечні конструкції надають пареміям об'єктивного, безапеляційного звучання, роблять їх переконливішими.

Українські прислів'я, оформлені за допомогою односкладних буттєвих заперечних речень, нерідко мають компонент, що визначає об'єкт порівняння, пор.: *Нема в світі над Бога* (Номис, 39); *Нема в світі, як родина* (Номис, 414); *Нема то ремесло, як леміш та чересло* (Номис, 451); *Нема над рибу линину, м'ясо свинину, ягоду сливину, а дівчину Марину* (Номис, 342); *Нема вірнішого приятеля, як добра жінка* (НСЯЗ, 51); *Нема у світі цвіту цвітнішого над маківочки, нема ж і роду ріднішого над матіночки* (НСЯЗ, 48). Такі прислів'я передають не типове для буттєвого речення оцінне, преференційне значення, що виокремлює ціннісні пріоритети народу, а сама буттєва заперечна конструкція допомагає виразити їх переконливіше: немовби відкидаючи інші варіанти, вона акцентує на зваженості, “перевіреності” зроблених узагальнень.

У паремійному фонді української мови широко використано ще один структурний різновид односкладних буттєвих заперечних

речень, до складу яких уходить повторюваний сполучник *ні... ні*. У сучасному мовознавстві немає єдиної думки і щодо статусу цього сполучника, і щодо типу конструкції. Зокрема, Л.А. Булаховський свого часу зараховував його до заперечних [5, 507], сьогодні він серед єднальних [3, 100; 16, 87] або єднальних заперечних [7, 57], оскільки спеціалізується на поєднанні предикативних частин або однорідних членів речення в заперечних конструкціях.

Заперечні конструкції, утворені сполучником *ні... ні*, услід за іншими українськими мовознавцями, вважаємо *ні*-генітивним варіантом *нема*-генітивних модифікацій речень буття [19, 277] з огляду на те, що вони формально вказують на відсутність кого- або чого-небудь і асоціюються із буттєвим заперечним предикатом *немає (нема)*. Проте в пареміях буттєве значення цих конструкцій унаслідок специфічного лексичного наповнення та образного вживання дещо трансформується. Зокрема, заперечення декількох семантично близьких понять сприяє вираженню крайнього вияву або повної відсутності якоїсь ознаки, пор.: *Ні дяки, ні ласки* (Номис, 227); *Ні слави, ні пам'яті* (Номис, 345); *Ні цури, ні пилінки* (Номис, 122); *Ні юшки, ні петрушки* (Номис, 345); *Ні слуху, ні духу* (Номис, 122). Заперечення декількох протилежних понять інтенсифікує значення безвихідності ситуації, неможливості щось змінити, пор.: *Ні гріха, ні спасіння* (Номис, 345); *Ні ножа, ні образа*. Отже, *ні*-генітивний варіант *нема*-генітивного різновиду буттєвих речень в українському лінгвальному просторі слугує досить узвичаєним засобом реалізації експресивних заперечних значень відсутності ознаки чи неможливості виконання певної дії. Із цими значеннями його активно вживають і в сучасному українському мовленні, пор.: *Пільги для ІТ: ні користі, ні шкоди* (Українська правда, 27.02.2013); *Ні грошей, ні людей. Чи не опиняться позачергові парламентські вибори під питанням?* (Україна молода, 30.09.2014).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, у сучасному українському мовленні односкладні буттєві заперечні речення спеціалізуються насамперед на вираженні буттєвого значення відсутності кого- або чого-небудь у певному

просторі, проте помітна й тенденція до ширшого використання їх для опису, характеристики внутрішнього мікросвіту людини, її світовідчуття та емоційного вияву.

В українській фольклорній традиції односкладні буттєві заперечні речення постають виразним стилістичним засобом, уживання якого пов'язане з наданням оповіді категоричного або монументального забарвлення, оцінюванням тих чи тих ситуацій, увиразненням інтенсивності вияву ознаки. Вони менш типові для вираження психічного стану мовця та його ставлення до кого-, чого-небудь. Із цими функціями переважають двоскладні посесивні речення.

Дослідження функціональної ролі односкладних буттєвих заперечних речень в українському фольклорі відкриває перспективи для зіставного аналізу функцій інших типів синтаксичних конструкцій у сучасному українському мовленні та мові фольклору.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Бытийные предложения в русском языке / Н.Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1976. – № 3. – Т. 35. – С. 229 – 238.
2. Баган М.П. Семантико-синтаксичні параметри безособового вживання особових дієслів у сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Мирослава Петрівна Баган. – К., 1999. – 220 с.
3. Бондаренко В.Н. Отрицание как логико-грамматическая категория / В.Н. Бондаренко. – М. : Наука, 1983. – 212 с.
4. Борщев В.Б. О семантике бытийных предложений / В.Б. Борщев, Б.Х. Парти // Семиотика и информатика. – 2002. – Вып. 37. – С. 59 – 77.
5. Булаховський Л.А. Сполучники і сполучні групи (речення) / Л.А. Булаховський // Вибрані праці : у 5 т. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. II. Українська мова. – С. 498 – 543.
6. Галкіна-Федорук Є.М. Заперечні речення в російській і українській мовах / Є.М. Галкіна-Федорук // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 5. – С. 21 – 31.
7. Городенська К. Граматичний словник української мови : сполучники / Катерина Городенська. – К.; Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
8. Дудик П.С. Із синтаксису простого речення : навч. посібник [Текст] / П.С. Дудик. – Вінниця, 1999. – 298 с.
9. Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – 991 с.
10. Кадомцева Л.О. Українська мова. Синтаксис простого речення / Л.О. Кадомцева. – К. : Вища школа, 1985. – 127 с.

11. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.
12. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / [за ред. Л.А. Булаховського]. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 2. – 408 с.
13. Лонська Л.І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Л.І. Лонська. – К., 2001. – 19 с.
14. Нечаева Е.Ф. Сопоставительный анализ отражения “я-концепта” в дихотомии “обладание – бытие” (на материале французского, английского и русского языков) / Е.Ф. Нечаева // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. Филология. – 2007. – № 2. – С. 113 – 121.
15. Падучева Е.В. Родительный субъекта в отрицательном предложении : синтаксис или семантика? / Е.В. Падучева // Вопросы языкознания. – 1997. – № 2. – С. 101 – 116.
16. Паславська А.Й. Заперечення як мовна універсалія : принципи, параметри, функціонування / А.Й. Паславська. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 289 с.
17. Рабанюк Л.С. Генітивні речення в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Л.С. Рабанюк. – Івано-Франківськ, 1998. – 16 с.
18. Рябова Т.В. Структурно-семантические особенности отрицательных предложений с родительным субъекта : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 “Русский язык” / Т.В. Рябова. – Л., 1987. – 16 с.
19. Слинько І.І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
20. Современный русский язык / [под. ред. В.А. Белошапковой]. – М. : Высшая школа, 1981. – 800 с.
21. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К., 1972. – 516 с.
22. Babby L. Existential Sentences and Negation in Russian / L. Babby. – Michigan : Karoma Publishers, 1980. – 280 p.

Список скорочень джерел ілюстративного матеріалу

- Арк. – Аркушин Г. Сказав, як два зв’язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині / Григорій Аркушин. – Люблін ; Луцьк, 2003. – 180 с.
- Бодян. – Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських / [упоряд. А.Ю. Ясенчук]. – К. : Наук. думка, 1978. – 326 с.
- НО – Народні оповідання / [упоряд. С.В. Мишанич]. – К. : Техніка, 2008. – 447 с.
- Номис – Українські приказки, прислів’я і таке інше / [упоряд. М. Номис]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.

УНДтаП – Українські народні думи та історичні пісні / [упоряд. О.М. Таланчук]. – К. : Веселка, 1990. – 239 с.

НСЯЗ – Народ скаже – як зав'яже. Українські народні прислів'я, приказки, загадки, скоромовки / [упоряд. Н.С. Шумада]. – К. : Веселка, 1985. – 173 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / [уклад. В.М. Білоноженко]. – К. : Наук. думка, 1999. – Кн. 1. – 528 с. ; Кн. 2. – С. 529 – 980.

Баган Мирослава. Односоставные бытийные отрицательные предложения в современной украинской речи и фольклорной традиции. Стаття посвящена сравнительному анализу функциональной нагрузки односоставных бытийных отрицательных предложений в современной украинской речи и в фольклорной традиции. На основе анализа семантики односоставных бытийных отрицательных предложений в различных жанрах фольклорных произведений (лирико-эпической поэзии, лирических песнях, легендах, народных рассказах и поговорках) определены их основные стилистические функции в языке украинского фольклора. Обоснована способность таких предложений служить средством выражения количественных и оценочных значений. Проанализированы особенности использования односоставных бытийных отрицательных конструкций в построении украинских фразеологических единиц. Установлена продуктивность этих конструкций в выражении значений отсутствия, невозможности, крайнего проявления признака и более ограниченное использование их при передаче психического и физического состояния человека.

Ключевые слова: односоставное бытийное отрицательное предложение, посессивное двусоставное предложение, отрицательное предикативное слово *немає*, отрицательные союзы, семантика отсутствия, экспрессивность, категоричность, оценочное значение.

Bahan Myroslava. One-member negative existential sentences in modern Ukrainian speech and folk traditions. The article is devoted to the comparative analysis of functions of existential negative sentences in modern Ukrainian speech and in the folk tradition. Based on the analysis of the semantics of one-member existential negative sentences in different genres of folklore works (lyric-epic poetry, lyric songs, legends, folk tales

and paremias) identified their main stylistic features in language of Ukrainian folklore. The ability of such sentences contributes to expressiveness and meaning of quantitative assessment is showed. Peculiarities of using of one-member existential negative constructions in coining Ukrainian idioms are analyzed. Efficiency of these structures in expression of meanings of absence, inability, extreme manifestation of signs has been found out. It has been proved that their use in transmission of mental and physical conditions of the person is more limited.

Keywords: one-member negative existential sentences, possessive two-member sentences, negative predictive word *немає*, negative conjunctions, semantics of lack, expressiveness, categoricalness, estimated meaning.

УДК 811.161.2:159.942

Б 32

Надія БАЧКУР

ЗАМОВЧУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙ У ПРОЗОВОМУ ТЕКСТІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті основну увагу зосереджено на емоційному навантаженні замовчування у художньому тексті. Проаналізовано різні емотивні стани мовців, виражені замовчуванням.

Ключові слова: замовчування, емоція, художній текст, адресант, адресат.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується зростанням інтересу до невербальної сфери спілкування, прихованих інтенцій комунікантів, часто репрезентованих таким лінгвістичним явищем, як замовчування. Українська художня проза – широка база висвітлення глибокого емоційного світу персонажів, урахування якого допомагає розкрити імпліцитний зміст певного контексту, зрозуміти важливість розгортання тієї чи тієї комунікативної ситуації в саме такому напрямку. Усе це й зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема емоційного навантаження замовчування лише фрагментарно висвітлена дослідниками. Так, зарубіжні вчені виокремлюють емотивну функцію замовчування, беручи до уваги різні емоційні стани партнерів комунікації (С. Данилов [2], М. Ефрат [12], С. Крестинський [6], С. Меликян [9], Є. Радіонова [10]), однак поза їхньою увагою залишився комплексний аналіз текстових сегментів, які репрезентують

замовчування як один із засобів вираження різних типів емоцій, що дає змогу з'ясувати причину відповідного емоційного стану мовця і як наслідок – замовчування ним важливої інформації та можливість її декодування.

У науковій літературі є різні дефініції цього феномена. Наведемо одну з них: замовчування – це “стилістична фігура, яка фіксує незакінчену, зненацька обірвану думку, підкреслює натяк на особливу ситуацію, що потребує делікатності, неординарного розв'язання” [8, 686]. Ми ж розглядаємо замовчування як мовленнєвий акт, що містить приховану інформацію, ілюкцію мовців, декодування яких допомагає глибше зрозуміти комунікативну ситуацію, причину тої чи тої поведінки співрозмовників тощо. Як свідчить матеріал дослідження, комплексний аналіз комунікативних актів не можна здійснити тільки з урахуванням мисленнєво-мовленнєвої поведінки мовців. Потрібно брати до уваги й різні емоційні стани комунікантів, які в художньому тексті часто виражені невербальним способом, зокрема таким його різновидом, як замовчування. Саме розгляд взаємодії когнітивної, комунікативної й емоційної сфер учасників спілкування дає змогу всебічно проаналізувати розгортання мовленнєвої ситуації, причину замовчування певної інформації.

Мета статті – охарактеризувати замовчування як один із засобів вираження емоцій у художньому тексті початку ХХІ століття.

Матеріалом дослідження послуговували тексти творів Дари Корній “Зворотний бік темряви”, “Зворотний бік світла” та Володимира Лиса “Соло для Соломії”, які характеризуються антропоцентричністю, глибокою емоційністю, внутрішніми переживаннями персонажів і є важливими для розкриття психічного стану мовців, обраних ними комунікативних стратегій і тактик, з'ясування емоційного навантаження замовчування. У центрі цієї прози – новий образ жінки, яка вирішує складні екзистенційні проблеми буття, бореться з власними внутрішніми протиріччями. Письменникові В. Лису вдалося зобразити глибокий духовний світ героїні, передати її емоційно-психічний стан, розповісти історію жінки, яка хвилює кожного читача. Крім того, обрані тексти

відзначені преміями “Коронації слова” та схвальними відгуками українських критиків та письменників. На зазначеному матеріалі дослідження нами проаналізовано близько 100 комунікативних ситуацій, у яких замовчування зумовлене різноманітними типами емоцій.

Учені мають різні погляди на причини з’яви замовчування. Так, Є. Радіонова наводить два типи мовчання: *породжене роздумами і викликане емоціями* [10, 126]. Матеріал дослідження підтверджує цю думку, однак і дає підстави стверджувати, що причин мовчання мовця є значно більше, зокрема: *згода/незгода, компетентність/некомпетентність, бажання/небажання продовжувати комунікацію, байдужість* і багато інших.

Однак саме емоційно навантажене замовчування привертає до себе увагу тим, що дає змогу збагнути психічний стан та внутрішні переживання учасників спілкування, їхнє ставлення до співбесідника, бажання чи небажання продовжувати комунікативну ситуацію тощо.

У цій розвідці в поняття “емоція” вкладаємо таке розуміння: “Емоції – одна з форм відображення світу, що позначає душевні переживання, хвилювання” [11, 33].

Більшість учених, розглядаючи емоції, класифікують їх на позитивні й негативні (А. Вежбицька [1], К. Ізард [2], В. Шаховський [11]). У нашому дослідженні ми уникатимемо їхнього чіткого поділу на позитивні й негативні, попри те що в аналізованому матеріалі переважає замовчування, зумовлене негативними емоціями (страх, гнів): у художньому тексті емоційна напруженість персонажів дуже висока, одна комунікативна ситуація може бути насичена різними емоціями, які взаємопереходять, тобто іноді важко провести чітку межу між внутрішніми переживаннями мовців. Наприклад, виражений замовчуванням такий емоційний стан, як **здивування**, може бути приємним і неприємним. Порівняймо: *І він намацав рукою невелику фляжку. Та ледве приклався, як од дверей почувся тоненький голосок: – Спаси Біг... – Спаси... Ледве не захлинувшись од несподіванки, отець Андроній, коли глянув у бік дверей до храму, занімів. У отворі дверей в саяві літнього сонця стояв маленький кучерявий янгол. Він посміхався, як тільки може посміхатися земна дівчинка. Коли отець*

*Андроній це збагнув, то рука його сама собою шарпнулася за спину [7, 39]. У цьому тексті “оніміння” адресата зумовлене емоцією здивування: у першому випадку від несподіванки того, що хто-небудь може стати свідком його гріховності (вживання алкоголю в церкві), у другому – мовчання отця спричинене приємним здивуванням (співбесідник не може вимовити жодного слова, оскільки гостя храму – прекрасна дівчинка, що нагадувала янгола, своєю чистотою і щирістю наповнила світлом усю церкву й душу священика). Як свідчить матеріал дослідження, замовчування мовців може бути викликане й неприємним здивуванням. Наприклад: *Соломійка похолола. Задерев’яніла. Бо збагнула, що пропонує цей німець, що годився їй у батьки. Руфина вхопила її за руку, благально заглянула в очі. – Соломочко... – Соломійка зирнула на неї, в очі, затуманені слізьми. Ти хочеш, щоб я...* [7, 64]. Неприємна здогадка Соломії про те, що подруга готова врятувати себе таким нечесним способом, зумовлює мовчанку співрозмовниці, недомовленість тієї страшної підозри. Стан підвищеної емоційної напруженості мовця не дозволив продовжувати комунікацію.*

На нашу думку, у прозовому тексті реципієнтові важче вдається розпізнати виражене замовчуванням здивування без конкретних вказівок автора, беручи до уваги тільки мовну поведінку співбесідників. Значно простіше декодувати названий емоційний стан, враховуючи виражальні засоби, ширший контекст та умови спілкування і насамперед – конкретні маркери, зокрема синтаксичні одиниці на зразок *вражено мовчав, замовк від несподіванки, тільки здивовано глянув* та ін. Порівняймо: *Мара здивовано подивилася на Птаху: – Звідки ти знаєш, про неї ж відомо тільки... Затнулася. Вражено дивилася на Птаху. Птаха прочитала зачудування в очах Марі і трохи печально відповіла: – Звідки? Коли помираєш, Маро, стаєш іншою...* [5, 36]. Як бачимо, градація маркерів на позначення емоції здивування “*здивовано подивилася → затнулася → вражено подивилася → зачудування*” (контекстуальний синонім) підсилює розуміння читачем внутрішнього стану персонажа, викликає у нього зацікавленість щодо подальшого розвитку комунікації й декодування інформації, що криється за замовчуванням. Отже, замовчування є

одним із засобів вираження емоції здивування, що може мати позитивне чи негативне забарвлення або бути позбавленою цих конотацій.

Розглянемо й інші випадки замовчування, викликані емоціями. Так, матеріал нашого дослідження дає підстави стверджувати, що під час комунікації замовчування може бути зумовлене **такими емоційними станами** персонажів:

- **Радістю.** У художньому тексті виражена мовчанням радість мовця найчастіше вербалізується за допомогою лексичних маркерів (*задоволено кивнув головою, радісно посміхнувся, щасливий* та ін.). Порівняймо: *Пройшли трохи мовчки. І дивне блаженство стало огортати Соломію. Наче в коконі якому йшла, загорнута у щось легке, невидиме, але начеб солодке. Невже од того, що вона просто поряд з Петром іде? Тим Петром, якого насправді любила весь час, боячись признатися самій собі, <...>* [7, 134]. З наведеного фрагмента видно, що однин із партнерів комунікації радіє через перебування поруч із дорогою йому людиною. Вказівкою на такий емоційний стан мовця є словосполучення “огортає дивне блаженство”, “загорнута у щось легке, начеб солодке”. Водночас за радістю і мовчанням дівчини приховані її справжні почуття до співрозмовника – давня любов, можливо, і страх через незнання того, до чого приведе ця приємна і непередбачувана зустріч.

- **Страхом.** Названа емоція зумовлює неможливість або небажання мовців продовжувати комунікацію. Спричинене страхом замовчування певної інформації декодується зі слів автора або ширшого контексту. Засобами вираження емоції страху слугують лексеми (*боятися, тремтіти, моторошно*), словосполучення (*перелякано дивитися, охопив жах*) та обірвані речення, репрезентовані графічними знаками (триєма крапками). Порівняймо: *На Соломійчиній долоні лежало вирізьблене з дерева червоне серце. Чиє? Її серце? Його? – Дє... Дєкую... – Не бійся, – сказав Петрусь. – То не кров. То калина. Соком калиновим зафарбував <...>* [7, 101]. У цьому контексті страх мовця декодуємо за допомогою обірваного слова “дякую”, яке все ж вдалося вимовити співрозмовникові. Адресат, розуміючи, у якому емоційному стані перебуває адресант, намагається

заспокоїти його, стверджуючи, що насправді немає чого боятися, адже червоне забарвлення подарунка – ознака не крові, а калинового соку. Однак, беручи до уваги інші комунікативні ситуації в тексті та роздуми мовця, якого охопило відчуття страху, стає зрозумілим: справжньою причиною боязкості був не колір подарунка, а той, хто дарував його. Отже, названа емоція передає не тільки внутрішній стан партнера комунікації, його схвильованість, а й приховування відповідної інформації – причину цього страху.

Матеріал дослідження засвідчує: мовчання комунікантів може бути не лише засобом вираження їхнього відповідного емоційного стану, а й обраною тактикою поведінки у тій чи тій ситуації. Порівняймо:

*Морок **сердито** блискає очима, тоді з усієї сили генає рукою по столу так, що чаші з вином перевертаються. Тиша мертва. Усі мовчать, перелякано вступлюючись хто в підлогу, хто в стелю, хто в дзеркала. Коли Морок **сердиться**, краще мовчати* [5, 63].

Як бачимо, мовчанка всіх співрозмовників-підлеглих, по-перше, виражає страх, боязкість перед керівником; по-друге, обрана ними тактика допоможе налагодити комунікацію й продовжити її у більш спокійному тоні. Декодування аналізованого емоційного стану мовців підсилюється синтаксичними одиницями “*тиша мертва*”, “*усі мовчать, перелякано вступлюючись <...>*”, а вибір зазначеної комунікативної тактики підтверджується реченням “*коли Морок сердиться, краще мовчати*”.

Велика кількість мовленнєвих актів, що передають емоційний стан страху, репрезентована обірваними реченнями й відповідно виражена замовчуванням. У таких випадках реципієнт (читач) легко декодує психічну напругу мовців, не зважаючи на відсутність чітких маркерів (страшно, моторошно та ін.), оскільки неможливість комуніканта повідомити певну інформацію чи висловити власні почуття через всеохопний страх помітна завдяки незакінченим реченням, раптовому перериванню комунікації, вимові будь-якого слова за другою чи третьою спробою тощо. Наприклад:

– *Стрибоже, сину мій, єдине прохання маю до тебе, тільки не вважай свого батька за старого недоумка, що втратив розум, – не дивися їй в очі, пообіцяй мені, бо...* [4, 189]. Обірване речення із завершальним “**бо...**” свідчить про те, що мовець не зумів приховати перед адресатом свого страху, усвідомлюючи, що з сином може трапитися нещастя, якщо він не виконає усі накази і прохання. Із одного боку, адресант не повідомляє своєму співрозмовникові про можливі загрози, тобто це своєрідна комунікативна тактика (не розповідати наперед про небезпеку), але з другого, – своїм замовчуванням мовець дає зрозуміти, що ситуація може скластися не так, як цього хочуть комуніканти, і виявляє слабкість у неконтролюванні власних емоцій. Так, через надмірну емоційність мовець не досягнув перлокутивного ефекту (приховати від сина можливість загрози), а обрана комунікативна тактика не виправдала очікувань адресата.

• **Гнівом.** Указаний емоційний стан, на нашу думку, є одним із найскладніших внутрішніх переживань мовців. Як засвідчують тексти, партнери з комунікації іноді намагаються приховати свій гнів один від одного, щоб “не втратити контроль над собою” [3, 32] і не принизити самого себе перед іншою людиною. У такому випадку замовчування гніву декодуємо з загальних настроїв комунікантів, авторських коментарів тощо. Однак художній текст значно частіше підтверджує протилежний факт, коли мовцям не вдається стримати гнів. Особливість аналізованої емоції виявляється ще й у тому, що гнів зазвичай супроводжується іншими негативними емоціями, такими, як сум, провина, страх, ненависть, а це зумовлює непорозуміння між співрозмовниками, недосягнення мовцями перлокутивного ефекту, припинення комунікації на певний (іноді тривалий) проміжок часу, спричинює замовчування інформації, важливої для реципієнта. У прозовому тексті маркерами емоції гніву, що виражена замовчуванням, слугують такі мовленнєві конструкції, як-от: *затнулась; не договорила; сердито блимнула очима; лють, гнів стояли в очах; сердито кивнув* тощо. Художній текст засвідчує, що засобами вираження гніву є також обірвані речення, наказові форми

дієслів, жести, міміка, характер поведінки мовців (наприклад, плач) тощо. Порівняймо: <...> *Криво посміхнувся. Він добре знав свою кохану. – Скільки часу ти знаєш про мою доньку, Птахо? Скільки часу, кохана? <...> Я заради тебе зрікся своїх, а ти... Ти знала і нічого мені не сказала про доньку? Ти, моя дружина, ховала від мене мою ж дитину. Скільки літ? Не мовчи, не мовчи... **Лють, образа, гнів і майже втрачене почуття, що все ще можна виправити, <...> стояли в очах Стриба*** [4, 264]. У наведеному тексті гнів адресанта виражений різними лінгвальними засобами. Спочатку увагу читача привертає авторський коментар “*криво посміхнувся*”, який одразу дає зрозуміти, що мовця переповнюють негативні емоції. Поступово напруженість співбесідника підсилюється використанням риторичних запитань із повторюваними конструкціями “*скільки часу ти знаєш*”, займенниками “*ти*”, наказовими формами “*не мовчи*” і врешті – обірваністю висловлення. Своєрідним підсумовуванням стану персонажа, його гніву, злості, образи слугують вказівки автора: “***Лють, образа, гнів <...> стояли в очах Стриба***”. Отже, мовчання персонажа, зумовлене гнівом, з одного боку, приховує справжні батьківські почуття любові, ніжності як до дитини, так і до дружини, з другого, можливо, – приховує ще більшу ненависть до жінки, яка не розповідала про доньку упродовж багатьох років. Як бачимо, замовчування, зумовлене емоцією гніву, за певних умов спілкування може перешкодити розвиткові комунікації в бажаному напрямку, а може приховати ту інформацію, яку, на думку мовця, знати іншому співрозмовникові непотрібно.

Як уже зазначалося, у прозовому тексті емоція гніву може виражатися як мовними, так і паралінгвальними засобами. Наприклад: *Од Василька дізнається <...>, що Руфина сказала – німець неї одпустив, а Соломійка сама з ним пуйшла, у городі, казала, й заночує. <...> – Що? Як вона могла? Підла Руфка. Руфка підла! Та я ж... Соломійка б'є Воронка кулачком в бік. Од злості, образи великої, прикрості й жалю. Заливається слізьми* [7, 80]. У цьому сегменті гнів персонажа зумовлений неправдою, підлістю подруги і легко декодується за допомогою уже згадуваних мовленнєвих конструкцій

(коротких запитань, повторів, обірваних речень), характеристики співрозмовника *“підла Руфина”*, а також жесту мовця *“б’є кулачком”*, який свідчить про емоційний вибух комуніканта, його перенасичення гнівом. Крім того, ця емоція виражається ще однією дією персонажа – нестримуванням сліз, гірким плачем. Із контексту видно, що мовчання зумовлене кількома емоціями: не тільки гнівом, а й образою та жалем. Через високу емоційність партнер комунікації не може висловити правду, розповісти, як усе було насправді, однак щирі сльози стають ніби *“висловленням”* недомовленого. На нашу думку, прогнозованим продовженням цієї комунікації може бути речення на кшталт *“Та я ж цим вчинком хотіла захистити Руфку, тому й погодилася на її вмовляння”*, тобто слова, які захистили б честь дівчини й розкрили правду. Як свідчать аналізовані тексти, сльози можуть передавати не тільки гнів, а й **страждання, горе, біль, сум**. Порівняймо: *Остан не знав, як втішити дівчину. Тому просто притулив до себе і гладив по голові мовчки. Мальва оплакувала Птаху. Не могла поки що говорити, просто мовчки плакала* [4, 285]. У наведеному тексті мовчання персонажа є свідченням його емоційного напруження і навіть виснаження. Усвідомлення втрати близької людини призвело до закритості в собі, відчаю і зневіри. У цьому випадку сльози є одним із засобів *“виходу”* з емоційного стану страждання.

У художньому тексті за допомогою замовчування автор виражає ще такий внутрішній стан персонажа, як **біль**. Декодувати зазначену емоцію іноді досить складно. Маркером болю мовця є зазвичай незакінчені речення, паузи, а з’ясувати причину цієї емоції допомагає ширший контекст: *<...> І коли Стри... – затнулася на півслові. – Тобто після того, як Стрибог стріляв у мене і я ледве не загинула... Замовкла, перевела подих, тоді заговорила більш впевнено* [5, 104]. Наведений текст засвідчує, що мовець через якусь причину не може вільно висловлювати інформацію, пов’язану з чоловіком, ім’я якого – Стрибог. Зрозуміти, що паузи у мовленні персонажа зумовлені внутрішнім болем, допомагає знання змісту попереднього тексту. Так, мовець відчуває біль за згадки неприємної ситуації: коханий

чоловік намагався вбити жінку, яка готова була заради нього на все. Спогади, страждання, біль перешкоджають адресантові висловити необхідну інформацію, є своєрідною перешкодою у спілкуванні з людиною, яка до цього конфлікту не має жодного стосунку.

Нами зафіксовано й інші емоції, виражені замовчуванням, зокрема, **почуття любові**. Найчастіше такий внутрішній стан співбесідників можна спостерегти під час комунікації близьких людей, закоханих, коли слова стають непотрібними. Наприклад:

– *Стрибогом ти залишишся для батька, для темної сторони. Для Птахи – ти Стриб, її Стриб. Хочеш бути моїм? Запитала просто. Безпомічно кивнув. Погоджувався. Був на все згідний заради неї* [4, 195]. Як бачимо, адресат відповідає жестом (кивком голови), мовчки, оскільки слова у цю хвилину не такі й важливі, головне – бажання бути поруч із коханою. Аналізована комунікативна ситуація свідчить, що мовчання адресата, виражаючи любов, насправді значно важливіше за всякі слова, оскільки темний бог перейшов таким чином на сторону світла. Так, дія без слів передає більше значущої інформації, ніж словесна відповідь.

Аналізовані тексти репрезентують за допомогою замовчування й **сором** персонажів: *Мальво, ти – надзвичайна дівчина. І ти про це знаєш. Я – лише один з ... І, і, і я... Чи ти повіриш? Я з першого погляду. Назвеш мене прикрим невдахою – хай! Так от – з першого погляду я... Замовк, збираючи докупи слова. <...> Я кохаю тебе і хочу, щоб ти про це знала <...>* [4, 251]. Зніяковілість мовця зумовлена його невпевненістю у собі, оскільки співрозмовник намагається висловити найщиріші почуття – зізнання в коханні. Імпліцитними вказівками на емоцію сорому є незакінчені речення, риторичні запитання, повтори сполучників, займенників, експліцитно про це повідомляє й автор “замовк, збираючи докупи слова”.

Висновки. Отже, у прозовому тексті замовчування є засобом вираження не тільки важливої інформації, а й різних емоцій, які допомагають декодувати причину мовчання персонажів, сприяють кращому розумінню комунікативної поведінки мовців, розкривають їх психологічний стан. Матеріал дослідження засвідчив, що

замовчування може виражати такі основні емоції, як *радість, здивування, страх, гнів, біль, любов, сором, страждання, хвилювання, розгубленість*, однак найчастіше мовчання передає *здивування, страх і гнів* персонажів. Декодування відповідних емоційних станів, виражених замовчуванням, здійснюється як експліцитно (за допомогою авторських коментарів, лексичних чи синтаксичних одиниць), так і імпліцитно (реципієнт самостійно дешифрує ту чи ту емоцію за допомогою обірваних речень). Розкриття емоційного пласту художнього тексту дає змогу краще збагнути його прихований зміст, комунікативні наміри персонажів, їхнє ставлення до ситуації, почутого тощо. Зосередження уваги на текстовій категорії емотивності сприяє всебічному розумінню тексту як єдиної цілісності, а розгляд усіх рівнів мовної особистості (когнітивного, комунікативного й емоційного) допомагає декодувати мету комунікації та її наслідок.

Література

1. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание : пер. с англ. / А. Вежицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
2. Данилов С.Ю. Тактика молчания в речевом жанре проработки / С.Ю. Данилов // Русский язык в контексте современной культуры. – Екатеринбург, 1998. – С. 67 – 78.
3. Изард К.Э. Психология эмоций / Кэррол Эллис Изард ; [пер. с англ. А. Татлыбаевой]. – СПб. : Питер, 1999. – 464 с. – (Мастера психологии).
4. Корній Д. Зворотний бік світла : роман / Дара Корній. – Х. : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. – 320 с.
5. Корній Д. Зворотний бік темряви : роман / Дара Корній. – Х. : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. – 320 с.
6. Крестинский С.В. Коммуникативная нагрузка молчания в диалоге / С.В. Крестинский // Личностные аспекты языкового общения. – Калинин : Изд-во Калинин. ун-та, 1989. – С. 92 – 97.
7. Лис В.С. Соло для Соломії / В.С. Лис. – Х. : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. – 368 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р.Т. Гром’яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка]. – 2-е вид., виправлене і доповнене. – К. : ВЦ “Академія”, 2006. – 752 с. – (Nota bene).
9. Меликян С.В. Функции молчания в коммуникативном поведении человека / С.В. Меликян // Теоретические и прикладные аспекты речевого общения. – Красноярск-Ачинск, 1998. – № 3. – С. 36 – 39.

10. Радионова Е.С. Семантика и прагматика молчания / Е.С. Радионова // Язык. Человек. Картина мира : материалы Всерос. науч. конференции. – Омск, 2000. – Ч. 1. – С. 179 – 182.

11. Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций / В.И. Шаховский. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.

12. Ephratt M. The functions of silence / Michal Ephratt // Journal of Pragmatics. – 2008. – Vol. 40. – P. 1909 – 1938.

Бачкур Надежда. Умолчание как средство выражения эмоций в прозаическом тексте начала XXI века. В статье основное внимание сосредоточено на эмоциональной нагрузке умолчания в художественном тексте. Проанализированы различные эмотивные состояния говорящих, выраженные умолчанием.

Ключевые слова: умолчание, эмоция, художественный текст, адресант, адресат.

Bachkur Nadiya. Aposiopesis as a means expressions of emotions in the Ukrainian prose discourse at the beginning of the 21st century. The article focuses mostly on the emotional load of aposiopesis in fiction. Different emotional states of speakers expressed by aposiopesis have been analyzed.

Keywords: aposiopesis, emotion, fiction, sender, addressee.

САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЮ ІНТЕЛІГЕНЦІЄЮ СВОЄЇ РОЛІ В СОЦІАЛЬНОМУ СВІТІ: ЄДНІСТЬ МИНУЛОГО Й СЬОГОДЕННЯ

У статті схарактеризовано ідейно-тематичний зміст, засоби художнього вираження та мовні особливості "Зазивного листа до української інтелігенції" П. Куліша, "Одвертого листа до галицької української молодезі" І. Франка, пастирського листа "До руської інтелігенції" А. Шептицького, написаних на межі ХІХ – ХХ ст., а також текст "Декларації Ініціативної групи "Першого грудня" від 2011 р. Це допомогло пересвідчитися в беззаперечній актуальності листів-звернень суспільної еліти у часо-просторовому вимірі України, окреслити провідну роль інтелігенції у мово-, націє- та державо-творчих процесах.

Ключові слова: інтелігенція, соціальна диференціація суспільства, мова, лист-звернення, П. Куліш, І. Франко, А. Шептицький, Східна Галичина.

Постановка проблеми. Долю української інтелектуальної верстви кінця ХІХ – початку ХХ ст. визначало те, що Україна в часі й просторі свого існування була підневільна, належала до різних метрополій (Росія, Австро-Угорщина, Польща). Тож українська інтелігенція як явище національної культури, її феномен, виявляє таку специфіку: неможливість самореалізації вдома, у провінції метрополії, а в зв'язку з цим – робота на теренах чужої культури (метрополії), інтелектуальне донорство української інтелігенції щодо центру, іншомовність або білінгвізм (полілінгвізм) її представників.

Українська інтелігенція як субкультурна спільнота витворила цілісний образ соціального світу, в якому Україна – рівноправний суб'єкт націє- та державотворення, українське суспільство – цілісний живий організм, відповідальність за розвиток якого покладено на світську та духовну інтелігенцію як свідому своєї ролі й місії верству, зокрема й щодо збереження української мови.

Актуальність нашого дослідження вбачаємо у тому, що системний аналіз ідейно-тематичного змісту, засобів його художнього вираження, мовних елементів у адресних текстах соціолекту представників Наддніпрянщини і Східної Галичини обстежуваного періоду (П. Куліш, І. Франко, А. Шептицький) та сучасних українських достойників (громадське утворення “Ініціатива 1 грудня”) до галицької молоді, української (руської) інтелігенції без визначення регіональної належності, та й часової, виявляє беззаперечну актуальність листів-звернень у часо-просторовому вимірі України кінця ХІХ – початку ХХ ст. і початку ХХІ ст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед праць із обраної сфери на особливу увагу заслуговує колективне дослідження “Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): у 3 книгах” [7]; розвідки Г. Касьянова “Українська інтелігенція на рубежі ХІХ – ХХ століть: соціально-політичний портрет” [4] і Н. Шип “Интеллигенция на Украине (ХІХ в.): историко-социологический очерк” [12] про становлення української інтелігенції, про її роль у націє-, мово- та державотворчих процесах. Згадані дослідження окреслюють передовсім роль інтелігенції в суспільно-політичних процесах, які відбувалися на теренах Східної Галичини й Наддніпрянщини в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., тоді як у пропонованому дослідженні ми вперше звертаємося до ідейно-тематичного змісту листів-звернень, характеризуємо засоби художнього вираження та мовні особливості в адресних текстах представників інтелігенції – П. Куліша, І. Франка, А. Шептицького, сучасних українських достойників громадського утворення “Ініціатива 1 грудня”.

Мета розвідки – схарактеризувати ідейно-тематичний зміст, засоби художнього вираження й мовні особливості “Зазивного листа

до української інтелігенції” П. Куліша (представника наддніпрянської інтелігенції), “Одвертого листа до галицької української молодезі” І. Франка, “Листа пастирського “До руської інтелігенції” А. Шептицького (представників галицької інтелігенції), написаних на межі XIX – XX ст., а також текст “Декларації Ініціативної групи “Першого грудня” (грудень, 2011 р.), який уклали В’ячеслав Брюховецький, Богдан Гаврилишин, Семен Глузман, Володимир Горбулін, кардинал Любомир Гузар, Іван Дзюба, Мирослав Маринович, Мирослав Попович, Євген Сверстюк, Вадим Скуратівський, Ігор Юхновський.

Передусім належить простежити генезу й концептуальний виклад мовної діяльності української галицької інтелігенції як субкультурної спільноти в зіставленні з наддніпрянською, що допоможе визначити її місце в соціальному світі минулого й сьогодення. Здійснимо це на основі аналізу “Зазивного листа до української інтелігенції” представника наддніпрянців П. Куліша (1882 р., Львів) [5], пастирського листа представника галицької інтелігенції та водночас родовитого польського дворянства А. Шептицького “До руської інтелігенції” (1901 р., Львів) [10], “Одвертого листа до галицької молодезі” представника нової різночинної генерації галицької інтелігенції І. Франка (1905 р., Львів) [9], а також Декларації Ініціативної групи представників сучасної української інтелігенції “Першого грудня” (грудень, 2011 р.) [1].

1882 р. у Львові накладом автора вийшла друком збірка “Хуторна поезія”, яку завершував “Зазивний лист до української інтелігенції”, що був реакцією П. Куліша на Емський акт 1876 р. Як відомо, Емський указ було спрямовано на витіснення української мови з культурної сфери й обмеження її побутовим ужитком, що призвело до тимчасової дезорганізації українського руху в Наддніпрянщині. Емський указ доповнював основні положення так званого Валуєвського циркуляра 1863 року, його зміст забороняв: без спеціального дозволу ввозити на територію Російської імперії з-за кордону книги, написані українською мовою; видавати українською оригінальні твори й тексти для нот; робити переклади з інших мов;

друкувати будь-які книги українською мовою; ставити українські театральні вистави (заборону знято 1881 р.); влаштовувати концерти з українськими піснями; викладати українською мовою в початкових школах. Дозволялося видавати українською історичні літературні пам'ятки та художні твори, але лише за умови їх написання згідно з загальноросійською орфографією та отримання попереднього дозволу на публікацію від Головного управління у справах друку. Місцевій адміністрації наказувалося посилювати нагляд, щоб у початкових школах не велося викладання українською мовою та щоб із бібліотек були вилучені книги українською мовою, що не відповідають зазначеним вимогам [2].

Основна ідея “Зазивного листа...” – це звернення до української інтелігенції кінця ХІХ ст. не дивитися на світ “крізь чуже вікно”, відстоювати духовну суверенність і свою мову. Основна мета “Зазивного листа...” закладена в епіграфі, що складається з трьох цитат – слів апостола Павла, “Пословиці”, тези Спінози. Кожна з них несе особливе змістове навантаження, декодуючи два завдання, що ставив перед собою автор, – дидактичне, оприявлене в словах апостола Павла й “Пословиці” (заклик до духовності, активної життєвої позиції), й аналітичне (цитата зі Спінози, у якій звучить настанова на інтелектуальний аналіз). Текст П. Куліша умовно можна розділити на дві різні за своїм стилем і емоційністю частини. У першій автор аналізує українську історію, акцентує увагу на протиставленні “українська інтелігенція/реальна антисила – Україна/трансцендентний дух нації”. Осмислюючи українську історію, П. Куліш послідовно доводить, що в колоніальному становищі України винна саме українська інтелігенція, яка не має національного самоусвідомлення. Автор закидає “панству” його пристосуванство як під час польської, так і російської колонізаторської політики в Україні. У контексті власне Кулішевих “пошуків” такий закид може видатися нещирим, проте письменник звинувачує українську інтелігенцію не в тому, що вона шукала допомоги спочатку в польського уряду, а пізніше в російського, а що піддавалася усвідомленій асиміляції, втрачала власне національне обличчя через

нехтування українською мовою й культурою. Цікаво, що звинувачення російського колонізатора в П. Куліша звучать радикальніше, ніж польського. Автор “Зазивного листа...” вважає, що, якщо польські впливи були негативними, то російські призвели до вимирання українців як нації: *“...наші восточні сусіде самою перевагою власті, сили, достатку позбавили нас у свою чергу національного верховіття і вслідили той елемент національної жизні, котрий у людей наукових уважається за найперший. Не роблячи нам ніякого насильства, вони вичеркнули нас із книги живих націй, а давню нашу національну давнину присвоїли собі яко річ, про котру, за нашим мовчаннем, ніхто інший не озивався”* [5, 403]. На протигагу соціоментальним настановам української інтелігенції, автор говорить про трансцендентний дух України та її культури. П. Куліш пов’язує воскресіння цього духу з постатями своїх попередників кобзарів і представників професійної літератури, наприклад І. Котляревського. Автор підкреслює їх значущість, але й указує на неусвідомленість і стихійність діяльності, тоді як власну позицію розцінює як раціональну, а тому більш продуктивну: *“Вони робили своє національне діло, буяючи яко люде віку темного; а ми робитимем своє, розмишляючи яко люди, освідчені наукою; вони – мечем та кулаччям, а ми – пером та лагодою”* [5, 411].

Друга частина містить авторське пророцтво. П. Куліш обирає для себе роль “проповідника Христової свободи”. Імітуючи біблійний стиль, письменник пророкує майбутнє України, що постане з неволі силою духу народного, науки і культури: *“Виставмо, миле браттє, на високостях науки і літератури наше національне знамено. Не побачить на ньому плями ні один край, опріч хіба тієї Московщини, що слухає цькування своїх погибельних політиків, своїх сліпих книжників і фарисеїв. Чистий стоятиме Сей стяг у сяєві гуманітарності. Не стягує він людей на криваве діло, на гарбаннє чужої предківщини, на топтаннє під ноги чужої святині. Стягує він українську розпуджену сем’ю до наслідування предківського надбання – рідного слова, до наслідування правом науки і словесності”* [5, 410].

“Одвертий лист...” Івана Франка відповідає в жанровому визначенні, стилістичному оформленні, дидактичності і спонукальності інтонацій творові П. Куліша. Автор звертається до галицької української молоді як нової генерації української інтелігенції, на яку покладає в бурхливий час напередодні першої російської революції 1905 – 1907 рр. велику місію стати рушієм процесу відродження української нації [9, 404] й протистояти внутрішньому ворогові незалежності України – російському лібералізму, озброєному трьома доктринами: *“православіє, самодержавіє й обрусеніє”*. *“Ці доктрини, – каже він, – ввійшли занадто глибоко в тіло і кров російської суспільності, щоб тепер, коли при кермі замість всевладного чиновника стане всевладний російський ліберал, ми могли надіятися раптової і основної зміни в самому режимі. Нехай і так, що доктрина православія втратить своє жало ексклюзивності (ліберал тим і ліберал, що до обрядових доктрин йому байдуже); але доктрина самодержавія й обрусенія дуже легко може подати собі руку з ліберальним доктринерством: вистарчить замість самодержавної особи поставити самодержавну ідею – ідею нероздільності й єдності Росії, непорушності російського великодержавного становища і фундаментального, визначального державного становища “русского”, т. є. великоруського народу, – і маємо знов продовження дотеперішньої політики руйнування, визискування та оглуплювання окраїн для “добра” центра, маємо національний автократизм у ліберальнім і конституційнім плані, на зразок угорського. Задатків для такого ліберального автократизму бачимо в російській суспільності дуже багато. Їх систематично плекала і підготувала вся дотеперішня чиновницько-автократична школа, привчаючи суспільність ігнорувати все органічно виросле, своєрідне, партикулярне й індивідуальне, погорджувати ним як дрібним і ретроградним або ламати його як нерідне одноцільним характером Росії (безцільне і безглузде топтання України, Польщі, Литви, Фінляндії і т.д.)”* [6, 402 – 403]. Основним завданням і моральним кредо для української інтелігенції І. Франко визначає як необхідність *“...навчитися чути себе українцями – не галицькими, не*

буковинськими українцями, а українцями без офіційних кордонів. І це почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні наслідки. Ми повинні – всі без винятку перш за все пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, щоб ми боліли кожним її частковим, локальним боєм і радувалися кожному хоч і як дрібному та частковому її успіху, а головне, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частинкою його” [9, 405]. Стати майбутніми достойниками української нації можна, на його думку, лише одним шляхом – інтенсивною, невсипущою працею над собою самим: “Здобуйте знання, теоретичне й практичне, гартуйте свою волю, виробляйте себе на серйозних, свідомих і поважних мужів, повних любові до свого народу і здатних виявляти ту любов не потоками галасливих фраз, а невтомною, тихою працею. Таких мужів потребує кожна нація і кожна історична доба, коли всій нашій Україні перший раз у її історичному житті посміхнеться хоч трохи повна громадянська і політична свобода” [9, 409]. Наступним завданням української інтелігенції І. Франко визначає “створити з величної етнічної маси українського народу українську націю, суспільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, звідки б вона не йшла, та при тому здібний на присвоювання собі в найширшій мірі і в найшвидшому темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може здійснитися” [9, 404]. При цьому автор окреслює те поле діяльності, на якому нова українська інтелігенція може застосувати свої знання й сили: “Величезні труднощі цієї задачі стануть Вам ясно перед очима, коли подумаєте про той стан, у якому застає Україну нова доба. Без власних шкіл і без виробленої освітньої традиції, без проїнятого освітніми і народолобними думками духовенства, без популярного і вищого письменства, яке могло би бодай на першій гарячій порі

заспокоювати всі духовні потреби величезної маси, без преси, яка могла б ясно держати і систематично оборонити стяг національності та прикладеної до місцевих потреб, свободної культурної праці, без надії на сильну фалангу цілком свідомих і на висоті сучасної освіти стоящих репрезентантів у законодавчих органах, і без міцної опори в масах народу та інтелігенції навіть для тих небагатьох репрезентантів, що побажають цілком відповісти своїй національній і культурній задачі, наша Україна готова знову опинитися в ролі ковадла, на якому різні чужі молоти вибиватимуть свої мелодії, або в ролі кролика, на якому різні прихильники вівісекції будуть виконувати свої експерименти” [9, 404].

Як зазначає М. Жулинський, І. Франко уявляв націю як суцільний культурний організм, який має уособлювати сформовану національну спільноту – єдину, нероздільну, здібну до самостійного культурного й політичного життя [3], у якій чільну роль відіграє українська інтелігенція.

У листі-зверненні до української інтелігенції А. Шептицький визначає ідеал держави, побудованої на християнських духовних підвалинах, що, водночас, не значить, що влада у такому суспільстві має знаходитися у руках духовенства. Розглядаючи стосунки в системі “Церква – суспільство, суспільство – влада, суспільство – особистість”, А. Шептицький чітко розмежовує світську і церковну владу: якщо світська влада має займатися справами суспільними, то церковна – моральним удосконаленням людей. “Християнська суспільність” – це спільнота людей, які живуть за християнськими принципами, “*обнимаючи всѣ потреби индивидуальнѣи и суспольнѣи людей, запевняючи кождѣй единици найсамостѣйнѣйше розвиненѣи и индивидуальности а кождѣй поодинокѣй групѣ суспольнѣи, якъ найповнѣйше розвиненѣи всѣхъ и всѣхъ добр до котрыхъ має право природне, опирає ся до того степеня на власнѣи пересвѣдченю людей и ихъ свѣдомости, що лишень переконаный єѣ приминає, лишень переконаный єѣ держить ся*” [10, 9]. Таке суспільство є солідарним, усі члени його діють як складові частини одного великого організму, а обов’язки, на яких тримається

солідарність, розглядаються як абсолютні. Відповідно до трактування А. Шептицького, особа як громадянин і християнин має вбачати у законах влади певною мірою волю Бога й берегтися, щоб у разі непослуху владі не чинити непослуху волі Божій. Таке християнське суспільство буде розвиватися в душі християнства й у кожному напрямі буде *“доходити до рівноваги, ладу и силы”* [10, 42]. Звертаючись безпосередньо до інтелігенції, А. Шептицький говорить про потреби “руського” народу у сфері культури, освіти, економіки й наголошує при цьому на особливій місії та відповідальності інтелігенції як суспільної верстви, що стоїть *“на дорозі правди и добра”* і *“пôд прапоромъ Христа и вcпôльными силами въ дусѣ христiянськôмъ взяли ся до працѣ для пôднесеня тыхъ, що помочи и движеня потребують, для утвердження и остереження того, що здорове и добре, а усуненя всього, що небезпечне и шкôдливе”* [10, 47 – 48].

Традицію звернень української інтелігенції, у яких визначено її роль і значення у процесі державотворення як суб’єкта цього процесу, продовжила в сьогоденні спільна ініціатива трьох Українських Церков православної традиції (УПЦ, УПЦ КП, УГКЦ) з приводу духовного пробудження й морального оздоровлення українського суспільства, відома як “ініціатива Першого грудня”. Інтелектуальна та духовна еліта сучасної України звернулася до українців із проханням подолати суспільну кризу, змінити ситуацію в країні на краще мирним шляхом. Провідні представники української інтелігенції, більшість із яких стали символами нескореного українського духу в умовах тоталітарного режиму ХХ ст., закликали українців знайти в собі сили для подолання спільних проблем у цивілізований спосіб. Текст “Декларації ініціативної групи “Першого грудня” (грудень, 2011 р.) постулює ту ж ідею, яку обстоювали попередні покоління українських достойників, – співпраця Церкви й Держави в інтересах блага суспільства: *“Ми, учасники зустрічі з Главами та представниками Української Православної Церкви, Української Православної Церкви Київського Патріархату та Української Греко-Католицької Церкви 1 грудня 2011 року, солідаризуємося з думками, викладеними у Зверненні згаданих Церков до українського народу з приводу нинішньої*

суспільної ситуації в Україні та об'єднуємо зусилля задля духовного відродження українського суспільства. До 20-ї річниці державної незалежності суспільство підійшло у вкрай драматичному стані морального і соціального занепаду та втрати життєвих орієнтирів. [...] Відродження потребують усі пласти українського суспільства. Ми переконані, що всі виразки нашого суспільства є лише проекціями головної проблеми – замулення нашого духу. Майбутнє України вимагає піднесення гуманітарно-духовних цінностей над короткозорим економічним зиском та політичною доцільністю. Нашою метою є становлення вільного народу України, об'єданого спільними духовними вартостями, здатного творити моральну політику, справедливу економіку та соціальне благо. [...] Ми об'єдалися самі й закликаємо об'єднуватись інших довкола таких принципів: 1. Примат свободи та людської гідності. Людина є вільною особистістю, а не придатком державної машини і фінансового капіталу. 2. Верховенство права та справедливий суд. Рівність перед правосуддям – замість вибіркового застосування закону, що заперечує сам принцип правосуддя та перетворює його на інструмент авторитарної примхи. 3. Доброчинство та взаємодопомога в суспільстві – замість патерналістських і авторитарних тенденцій державної політики; солідарність із людьми в потребі. 4. Партнерство та кооперація у сфері національного господарства – замість олігархічного монополізму, чесна конкуренція – замість хижацького взаємознищення і споживацького світосприйняття. 5. Взаємна відповідальність влади й суспільства за вибір належних і пропорційних засобів для захисту своїх інтересів. Добрі суспільні справи робляться лише добрими способами. 6. Спроможність до самоорганізації у вирішенні та обстоюванні соціально-політичних питань – замість політичного маніпулювання або схильності до зневіри. 7. Особиста посвята і жертвовність, особливо політиків, заради суспільного блага – замість спекулятивної політики роз'єднань та ворожнечі. Будь-які суспільні зміни вимагають посилення політичної моралі та культури, особистого прикладу.

Домогтися встановлення нових «правил гри» у державі можна лише шляхом послідовної громадської взаємодії та суспільного консенсусу. [...] Ми почали діалог. Закликаємо всіх громадян об'єднатися навколо відповідальності за майбутнє своєї країни. [...] Україна нашої мрії досі не постала тому, що ми очікували її в подарунок. Натомість такого роду мрії стають реальністю лише з великої віри й поту нашого чола. 13 грудня 2011 року [1].

З'ява “Декларації ...” як і самої “Ініціативи...” є важливою, знаковою подією в українській історії та культурі перших десятиліть ХХІ ст., виявляє відповідність феноменів сучасного суспільно-політичного життя України кордоцентричній світоглядно-ментальній традиції, есхатологічно-сотеріологічно-месіаністським настроям української інтелігенції.

Провіденціалізм, есхатологічно-сотеріологічні настрої, месіанізм української інтелігенції – усе це прочитується в коментарях учасників “Ініціативи ...”, зокрема в тексті Є. Сверстюка [8]. Стил, мовні засоби викладу думки виявляють паралелі до програмних творів членів Кирило-Мефодіївського товариства (1846 – 1848), подій історії України в пошуку злагоди у системі соціальних стосунків між людиною і державою, людиною і владою, державою і Церквою, у сподіванні на порятунок не шляхом насилля, крові, а шляхом Віри й Любові. Є. Сверстюк, коментуючи пункти Декларації, говорить: “... Христос прийшов возвістити світло Розуму, Правди й Любові ... у нашому скаламученому житті ... того історичного спільного звернення церков, донедавна порізнених – до народу, пригніченого моральним занепадом і матеріальними злиднями ... Церква починає підійматися до належного їй місця – учительного ... Люди не порозумнішали. Але вони отримали гіркі уроки й тяжкі кари за боговідступництво, за поклоніння дияволу й віру в обіцяну ним владу над світом ... втрата страху Божого [...] На людей впав лютий страх – одного перед одним. Почалося взаємознищення й взаємопожирання. Приклад був зовсім прозорим. Бог послав дощ і зовсім урожайний рік, а осатаніла людина одбирала від слабшої кусень хліба ... найтяжча кара – коли Бог відбирає розум і пам'ять. І

досі важко повернути людей до притомності ... учительська місія Церкви полягає у наверненні народу до пам'яті й до правди ... важливо, щоб усі церкви були в головному єдиними [...] вони єдині в православній літургійній молитві за “богохранимий край наш, уряд і військо” ... ми молимося за благочестя й мудрість наших правителів, щоб вони мали над собою страх Господній як джерело мудрості ... ми молимося ... за Уряд України, щоб він знав, що ми підтримуємо його в служінні, у шануванні свого народу, у мудрому провіді до життя гідного й радісного. Ми молимося. Щоб Уряд пізнав дорогу, призначену нам Богом [...] не збився з української дороги на чужинницькі легкі манівці [...] щоб наша молитва була щирою. Від серця. А це значить, що ми вимагаємо від влади дотримання присяги й закону. Не будеш чесним громадянином, якщо будеш потурати беззаконню й удавати, що не бачиш нечестивих діянь уряду, за якого молимося. Я не буду гідним громадянином, коли не скажу правителям одверто чесної правди [...] коли Церква нагадує правителям про їхню присягу й про потреби народу – то звучить поважно. То заклик до навернення до загубленої дороги. Церква [...] хоче піднести їх (правителів) у своїх власних очах і в очах народу. Ініціатива церков [...] давно визріла. У народі накопало. Народ не може терпіти владу, яку не можна поважати [...] це вже викликає обурення в народі й провокує в певних середовищах екстремізм [...] підтримуючи голос Церкви, українська громадськість прагне до конструктивної співпраці із владою на шляху навернення [...]. Заклик до створення національного Круглого столу є закликом до громадянської злагоди. У нас немає іншого шляху, як навернення до моральних принципів і демократичних методів” [8].

Текст містить декілька змістових частин, умовно назвемо їх так: есхатологічна – “загрози української кризи”, сотеріологічна – “об'єднання духовністю”, месіанська – “ми об'єдналися самі й закликаємо об'єднуватись інших”, інтегрально-гуманістична – “Україна нашої мрії (буде дана) не в подарунок, а з великої віри й поту нашого чола”. Однак у межах нашого дослідження, окрім визначеного, важливо встановити в “Декларації ініціативної групи

“Першого грудня” та коментарів до неї Є. Сверстюка – як взірцях реалізації в текстах певного спрямування сучасної української мови – галицькі елементи, які в традиції соціолекту, екзистенційно-ментальній настанові провини і відповідальності української інтелігенції за долю культури, нації й Держави інкорпоровані у публіцистичний стиль сучасної української мови.

Узявши до уваги зміст словникових статей ВТС СУМ, СУМ-11, ЛЛ 2012, інших академічних видань, маркування вміщених у них лексем (“гал.”, “зах.”, “діал.”, “книжне”) та проаналізувавши лексикон обстежуваних текстів, ми виявили в них такі галицькі елементи. Скажімо: іменник “*кусень*” СУМ-11 трактує як “те саме, що кусок”, посилаючись при цьому на вживання цієї лексеми в текстах галицьких письменників У. Кравченко, І. Франка [СУМ-11 IV: 415], [ВТС СУМ: 599]. Значення іменника *притомність*, за СУМом, – “1) стан за знач. притомний 1; 2) розм., рідко. Чітке розуміння чого-небудь; 3) діал. Присутність” [СУМ-11 VIII: 66], а за іншим тлумачним словником, – “Притомність, ж. 1. Стан за знач. притомний 1. 2. розм., рідко. Чітке розуміння чого-небудь. 3. зах. Присутність” [ВТС СУМ: 1136]. Прислівник *одверто* вважається стилістично не маркованим, пор.: *одверто* – відверто, щиро [ЛЛ 2012: 504]. Як нам бачиться, низка одиниць нашої вибірки також є галицькими елементами в сучасній українській мові, однак у словникових статтях вони марковані то як діалектні, то як застарілі, то як стилістично забарвлені, хоча й ілюстровані прикладами з текстів галицьких письменників – І. Франка, С. Коваліва та ін., наприклад: “*Чеснота*, и, ж. Позитивна моральна риса в характері людини; добродієність // заст. Чесність” [СУМ-11 XI: 316], [ВТС СУМ: 1600]; “*Посвята* – 3. діал. Самопожертва” [СУМ-11 VII: 313], [ВТС СУМ: 1076]; “*Манівці*, ів, мн. Кружний, обхідний шлях” [СУМ-11 IV: 321], [ВТС СУМ: 644].

Висновки. Аналіз ідейно-тематичного змісту, засобів його художнього вираження, мовних елементів у адресних текстах соціолекту представників Наддніпрянщини і Східної Галичини обстежуваного періоду (П. Куліша, І. Франка, А. Шептицького), сучасних українських достойників громадського утворення “Ініціатива

1 грудня” до галицької молоді й української (руської) інтелігенції допоміг пересвідчитися в беззаперечній актуальності листів-звернень суспільної еліти в часо-просторовому вимірі України, у провідній ролі інтелігенції в державному й громадському житті, у тягlostі її ідейної програми, а також у традиції використання певних мовних засобів для вербалізації цієї програми в текстах-зверненнях до інтелігенції. Це засвідчує тривалу традицію побутування сформованого функціонально-стильового різновиду мови інтелігенції як самостійної соціальної групи – її соціолекту, зокрема соціолекту української інтелігенції Східної Галичини.

Література

1. Декларація Ініціативної групи “Першого грудня” // 13 грудня 2011 р. / В’ячеслав Брюховецький, Богдан Гаврилишин, Семен Глузман, Володимир Горбулін, кардинал Любомир Гузар, Іван Дзюба, Мирослав Маринович, Мирослав Попович, Євген Сверстюк, Вадим Скуратівський, Ігор Юхновський. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/kushniruk/4ee9d7d790b8b/>.
2. Емський указ // М. Семчишин. Тисяча років української культури (Історичний огляд культурного процесу). – Нью-Йорк – Париж – Сидней – Торонто : НТШ, бібліотека Українознавства, 1985. – Т. 52. – 550 с.
3. Жулинський М. Іван Франко – речник українського націоналізму / М. Жулинський // Слово Просвіти. Всеукраїнський культурологічний тижневик. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovoprosvity.org/2013/06/13/іван-франко-речник-культурного-нації/>.
4. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть: соціально-політичний портрет / Георгій Касьянов. – К. : Либідь, 1993. – 172 с.
5. Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції / П. Куліш // Куліш П. Твори : в 2 т. – [2-ге видання]. – Т. 1 : Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади [Вступна стаття, упоряд. і приміт. Є.К. Нахліка ; ред. тому М.Д. Бернштейн]. – К. : Наукова думка, 1998. – С. 400 – 413.
6. Лисяк-Рудницький І. Виродження та відродження інтелігенції / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе : в 2 т. ; Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицак. – К. : Основа, 1994. – Том. 2. – С. 361 – 380.
7. Нариси історії української інтелігенції (перша половина XX ст.) : у 3-х книгах / [С.І. Білоконь [та ін.] ; відповідальний редактор Ю.О. Курносів] ; Академія наук України, Інститут історії України, Відділ історії культури українського народу. – К. : Інститут історії України, 1994.
8. Сверстюк Є. Із приводу ініціативи 1 грудня / Є. Сверстюк // Українська правда. Понеділок, 26 грудня 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2011/12/26/6865545/>.

9. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодезі / І. Франко // Зібрання творів : у 50 томах. – Т. 45. Філософські праці. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 400 – 410.

10. Шептицький А. Листъ пастирскій Высокопреосвященного Андрея Шептицкого, Митрополита Галицкого, Архієпископа Львівського, Епископа Каменця Подільського До руської інтелігенції / А. Шептицький. – Жовква : Печатня оо. Василіянь, 1901. – 48 с.

11. Шептицький Андрей. Пастирські послання 1899 – 1914 рр. / Андрей Шептицький. – Т. 1. – Фундація “АНДРЕЙ”. – Львів : Видавництво “АРТОС”, 2007. – L + 1014 с.

12. Шип Н. Интеллигенция на Украине (XIX в.) : историко-социологический очерк / Н.А. Шип ; отв. ред. В.Г. Сарбей. – К. : Наукова думка, 1991. – 172 с.

Умовні скорочення

ВТС СУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.

ЛЛ-2012 – Лексикон львівський: поважно і на жарт. – 2-е вид., доповн. і випр. / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; Н. Хобзей, К. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – (Серія “Діалектологічна скриня”). – 852 с.

СУМ-11 – Словник української мови : в 11 т. / НАН України ; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980 рр.

Гирняк Светлана. Самоопределение украинской интеллигенцией своей роли в социальном мире: единство прошлого и настоящего. В статтє дана характеристика идейно-тематическому содержанию, средствам художественного выражения и языковым особенностям “Зазывного письма к украинской интеллигенции” П. Кулиша, “Открытого письма к галицкой украинской молодежи” И. Франко, пастырского послания “К русской интеллигенции” А. Шептицкого, которые были написаны на рубеже XIX – XX вв., а также текста “Декларации инициативной группы “Первого декабря” (декабрь, 2011). Анализ названных текстов помог увидеть особую актуальность писем-обращений общественной элиты во временно-пространственном измерении Украины, очертить ведущую роль интеллигенции в языковых, национальных и государственных процессах.

Ключевые слова: интеллигенция, социальная дифференциация общества, язык, письмо-обращение, П. Кулиш, И. Франко, А. Шептицкий, Восточная Галичина.

Hirnyak Svitlana. Ukrainian intellectuals' self-determination of their role in the social world: the unity of the past and present. The paper presents the characteristics of the ideological and thematic content, means of artistic expression and linguistic features of P. Kulish's "Exhorting Letter to the Ukrainian Intellectuals", I. Franko's "Open Letter to the Galician Ukrainian Youth", A. Sheptytskyi's pastoral letter "To Russian Intellectuals" that were written at the turn of the nineteenth and twentieth centuries, as well as the text of the Declaration of the Initiative Group "First of December" (December 2011). The analysis of these texts helped to see the particular importance of written appeals of social elite in the time-space dimension of Ukraine, to outline the leading role of the intelligentsia in the language, the national and state processes.

Keywords: intellectual, social differentiation of society, language, letter of appeal, P. Kulish, I. Franko, A. Sheptytskyi, Eastern Galicia.

НЕГАТИВНИЙ АКСІОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ НОМІНАЦІЇ ЗОНА У ПОЕЗІЇ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ТЕМАТИКИ

У статті розглянуто типи актуалізації, лексичну валентність і контекстні асоціативно-семантичні зв'язки номінації “зона” в поетичних творах чорнобильської тематики. Схарактеризовано функціонально-семантичну динаміку компонентів цієї асоціативно-семантичної групи – реалізації певного концептуального значення в конкретному поетичному тексті. Досліджено словесно-образні структури цієї групи й простежено розширення в її рамках семантичного змісту слів “зона”, “чорнобильська зона”, “зона відчуження”, “німа зона”.

Ключові слова: асоціативно-семантична група (АСГ), синонімізація, валентність, контрастування, образний ряд, асоціативно-образні утворення, контекст.

Постановка проблеми. Під впливом потужного соціального чинника (техногенна катастрофа на Чорнобильській атомній електростанції) в українській літературі оформився окремий тип поетичного дискурсу, який окреслюють означенням *чорнобильський*. Номінація *Чорнобиль* стала однією з ключових у сучасній національно-мовній практиці. Її концептуалізація, наповнення метафоричним, символічним, ціннісним змістом відбулися в контекстах різних типів свідомості – побутової, художньої, наукової, тут вона набула статусу світоглядно-ментального знака.

Внутрішня форма й семантико-асоціативний потенціал цієї номінації дали змогу виявити корпус семантично підпорядкованих їй

слів і словосполучень, простежити (і в поетичних текстах також) їхні парадигматичні й синтагматичні зв'язки та стратифікувати їх на кілька визначальних сегментів, найвагомішим серед яких уважаємо асоціативно-семантичну групу “зона”.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Асоціативність – одна з категорійних ознак поетичної семантики. Її теоретичні засади обґрунтовано в працях Ш. Баллі, О.О. Потебні, В.В. Виноградова, Б.А. Ларіна. Суттєвий внесок у їх розбудову й поглиблення зробили українські дослідники І.Є. Грицютенко, З.Т. Франко, В.В. Русавський, С.Я. Єрмоленко, В.А. Чабаненко, Л.О. Ставицька, Л.О. Пустовіт, М.І. Голянич, О.О. Селіванова та ін. Сьогодні дослідження текстових художніх парадигм все частіше здійснюють із акцентом на цій ознаці поетичної семантики (М.І. Голянич [4], С.П. Бибик [2], Н.С. Дужик [7], Ж.В. Марфіна [9], Р.І. Стефурак [11], В.А. Капась [8] та ін.). На перехресті теорії асоціативності й досліджень польової структури художнього тексту актуалізувалися поняття *асоціативно-образного* й *асоціативно-семантичного полів*. В україністиці, за винятком поодиноких студій Л.Т. Масенко [10], Т.І. Гундорової [6], Г.М. Сюти [12,13], З.А. Безверхої [1], досі не було спеціальних праць із аналізу структурно-семантичних, функціонально-стилістичних, а також асоціативних зв'язків номінації *Чорнобиль*, передусім із акцентом на стрижневій щодо неї однослівній номінації *зона*.

Мета статті – простежити типи актуалізації, лексичну валентність і контекстні зв'язки номінації *зона* в поетичних творах чорнобильської тематики.

В активний мовний обіг слово “зона” увійшло після вибуху на Чорнобильській АЕС; цей екстралінгвальний чинник спричинив зміну його семантичної структури. Уже з кінця 80-х рр. ХХ ст. зафіксоване в СУМ первинне значення лексеми *зона* (“1. Певний простір, район, територія, що характеризуються спільними ознаками” [14, 684]) помітно перифразувалося в публіцистичній і художній мовній практиці, стилістично поступившись новому, сьогодні вже кодифікованому ЛСВ “Територія відчуження із заборонаю проживання людей, що виникла внаслідок екологічної чи технологічної катастрофи” [3, 382].

У мові чорнобильської поезії номінативний ряд офіційної назви території відчуження формують вислови, перейняті з офіційно-ділової й публіцистичної практики. Здебільшого це двочленні іменниково-прикметникові сполуки, у яких означення конкретизує певні параметричні ознаки номінованого явища – *чорнобильська зона, тридцятикілометрова зона, ближня зона* тощо. Пор.: *Здалось нічого не змінилось зовні – Травневі знов зіниці у вишень/ А **тридцятикілометрова зона**/ Окреслена так чітко, як мішень* [8, 91]; *Б'є струм – незримі концентричні кола/ **пульс Землі**/ Межа напруги – **тридцятикілометрова зона*** [11, 109]; *Сьогодні ми працюєм в “**ближній зоні**”* [13, 5]. Винятковість позначуваної реалії маркує означення *особлива*: *Війська хімзахисту пішли вперед./ Диктує ритм ця **особлива зона*** [8, 14 – 15].

Експресивний зміст номінації *зона*, його одновекторну негативну аксіологію реалізує асоціативно-семантичний ряд *Чорнобиль – зона – мертвий, тиша, не-життя*. Пор.: *“**Зона Чорнобиль**” – там **мертва** земля,/ **Мертві** оселі, діброви,/ **Мертві** багаті родючі поля,/ **Стихла** там пісня і слово* [14]; ***Німий** Чорнобиль – справжня **мертва зона**/ Єдине **мертве** місто на землі* [2, 1]. Окрім епітета *мертвий*, оцінність образу *зона* й контекстів загалом можуть підтримувати означення *німий* та асоціативно підпорядковані їй пенітенціарні деталі *колючий дріт, тюрма*.

У реальному житті утворення тридцятикілометрової зони відчуження було пов'язане з евакуацією населення з радіоактивно забрудненої території. У чорнобильському словнику книжного слова *евакуація* немає, зате як носій цього значення вживається дієслівна сполука *виселяти із зони*. Пор.: *– Чого це Ви, бабо, з людьми не поїхали?/ Коли **виселяли із зони село**?* [6, 57].

Семантичний обсяг поняття “евакуація” розвиває антропоцентричний мотив “поведінка людини в умовах примусового виселення з зони радіоактивного забруднення”. Він метафорично розгалужений на два напрямки – *прощання з рідною хатою* та *самовільне повернення в зону*.

Мовно-психологічні образи *прощання* людей із рідною хатою – це своєрідні поетичні голосіння. Їх зміст і експресивність створюють

ряди типових мовних формул із опорою на семантику ампліфікованих дієслів *прощай, прости, пробач*. Пор.: *Домівко, прощавай! І, може, назавжди./ Прости, пробач, прощай, моя білява Прип'ять!/ Безжурного життя минулись поїзди./ А кочове життя, гляди, чийсь дух укріпить* [8, 9].

Стилістична актуальність другого мотиву – *самовільне повернення в зону* – зумовлена історично достовірними численними фактами повернення людей на радіоактивно забруднену територію. У текстах його виразниками стають дієслівні сполуки *рветься у зону, тікає в зону, до хати вернула, вернулася на своє дворище* тощо: *Баба Христина, звісно, не має рації./ Рветься у зону, що ти їй не кажи!* [8, 14]; *Туди, де цвинтар... Де родилась,/ Де батько – мати, де рідня.../ Тікає в зону... Хата снилась.../ Її вертають... Так щодня* [9, 2]; *До хати вернула. І в хаті заснула./ І снівся найстарший їй син попервах* [6, 58]. Такі контексти – це аксіологізовані внутрішньотекстові протиставлення за шкалою “свій” // “чужий”; природно, отже, що їх експресивний розвиток здійснюється за рахунок контрастування. Так, у мовостилі С. Йовенко образ *рідна хата* має ситуативний – публіцистичне перейменування *забруднена оселя*: *Була вона з забруднених осель* [8, 12].

Репрезентантом позитивно маркованого полюсу аксіологічної опозиції “свій” // “чужий” є образ *рідна хата*. Із ним пов'язаний наступний етап семантичного поглиблення АОР *зона* – *евакуація* – *рідна хата*. Це екзистенційно-психологічна оцінка покинутого житла в епітетній сполуці *осиротіла хата*: *Стоять осиротілі хати,/ Ніхто по вулиці не йде.../ Зозулі не хочеться кувати* [9, 2].

До цієї ж групи епітетів із домінантною семою ‘покинутий, залишений напризволяще’ зараховуємо образ *осліплена хата*, Пор.: *Чому це зозулі німіють?/ І мруть на папері рядки.../ Осліплені хати сивіють/ Чорніють вишневі садки* [9, 2]. Антропоморфізована в епітеті *осліплена* ознака “темні або вибиті вікна” – складник загального образу покинутості, запустіння (пор. *зозулі німіють, чорніють вишневі садки*).

Лексично мовний образ зони структурують сегменти “місто”, “село”, “поле”, “природа”. Останній тематично стратифікується на ЛТГ “назви природних просторових об’єктів” (*поле, ліс, сад*), “назви дерев, кущів і рослин” (*вишні, сосна, калина, рута, ромашка*), “назви тварин, птахів і комах” (*коні, коти, лелека, бджола*). Складники цих системних угруповань лексики вступають у складні семантичні зв’язки й зазнають визначеної чільною номінацією *зона* негативної аксіологізації.

У широкому контексті чорнобильської поезії стилістично актуальними, функціонально навантаженими означеннями до просторових модифікаторів зони (іменника *світ*, назв відчужених населених пунктів) є прикметники з семою ‘відсутність ознак життя’ – *безлюдний, порожній*. Пор.: *плине над світом порожнім/ дротами напруга триструмна* [16]; *Порожні чорнобильські села/ Волають в німі небеса* [9, 2]; *В Прип’яті порожній Соловей-Розбійник,/ Як вибійник ночі, сам-один живе./ Він не мрець-покійник і не чародійник,/ Він живе, і тьохкає, і за душу рве* [6, 58]; *Земля древлян – то Прип’ять – смерті лоно/ безлюдне місце на пекельнім тлі* [2, 1]. Інтенсифікація закладеної в епітетах негативної оцінки чорнобильського простору додатково здійснюється за рахунок систематичних перетинів із АСМ “смерть” (*мертвий, мрець-покійник, смерті лоно* тощо).

Багатовекторний перетин вербальних, зорових, слухових асоціацій, пов’язаних із безлюдністю зони, виявляється в ампліфікації лексем і тропів із базовою семантичною ознакою ‘відсутність ознак життя’: *І ніч прийшла в порожню зону./ Закуталися в темінь Терехи* [5, 360]; *Ваше село веселе нині, мов пуста голе,/ пил замітає, й відлуння тишу ляка* [8, 14]; *Вже ні садка, ні навіть хати,/ хрущі пропали, не гудуть./ Нема села... І тільки мати/ Ладна торбину: знов у путь* [9, 2].

Загальну картину такого запустіння візуально конкретизують образи пограбованих осель, бур’янів, здичавілих тварин: *Лугом бродять здичавілі коні/ Ліг туман. Чорнобиля не видно./ Горобці цвірінькають у зоні/ Та ворона каркає обридло* [9, 2]; *Стривожують ледь здичавілих коней,/ і душі випасають в самоті/ про скрині пограбовані, ікони/ про речі не коштовні й золоті* [7, 91].

Асоціативно-семантичне поглиблення мотиву “зона – мертвий простір” забезпечують образи з нульовим рівнем виявлення звукової семантики. Найрізноманітнішими є стилістична та граматична форми їх текстової реалізації, тоді як сема ‘безлюдність’ та негативна оцінність виконують роль об’єднавчого чинника. Пор.: *Те поле приспала тиша/ Тривожна, як в дні чуми* [3, 85]; *І тиша у домі, у кожнім,/ немовби не дім це, а трумна* [16]; *На чорнобильських подвір’ях/ Обпалить душу чуйна тиша* [10]; *Поніміли села і причали/ Де стояв реактор-саркофаг,–/ Ті, що атом з Прип’яттю вінчали/ Криводушно каються в гріхах* [3, 82]. У наведених ілюстраціях взаємонакладаються конкретно-чуттєві (слухові) й психологічні асоціації, створюючи загальний мінорний настрій поезії.

Фотографічно-документальний образ зони досягається вживанням синонімічного ряду прислівникових характеристик із семою ‘безлюдність’, пор.: *Пустельно скрізь, і голо, й одиноко/ Єдиний лиш дозиметричний пост/ Своєю новизною ріже око* [5, 360]; *Прибився до берега Прип’яті/ ковчег заповіту, –/ І нікому з нього вийти,/ і нікому в нього зайти:/ порожньо в тому ковчезі/ й пустельно довкола* [12, 5].

Для окреслення мовного портрета зони поети максимально активно використовують прийом текстового контрастування. На семантичній неспівмірності, неконтактності вибудовані, зокрема, віршові фрагменти, у яких протиставляються:

- буяння природи – мертвий простір: *Тепер він (Чорнобиль) мертво у садах біліє (біліє – “цвітуть сади”)* [5, 358]; *Так тепло – земля як рута/ Буяють сади й ліси,/ А в полі життя не чути,/ Не видно його краси* [3, 85];

- буяння природи – смерть людини: *Що ж так само тече і нуртує Дніпро/ І так само в саду зацвітає калина/ Вчора вмер мій хороший товариш Дмитро/ А сьогодні померла сусідка Галина* [9, 2].

Отже, у мовообразі чорнобильської зони як території відчуження перетинаються статичні й динамічні зорові, слухові, психологічні асоціації. У текстах вони зазвичай зумовлюють вибудовування експресивних словесно-образних комплексів із властивою чорнобильській поезії негативною оцінністю зображуваного.

Висновки. Здійснене дослідження дає підстави стверджувати, що АСГ “зона” є репрезентативним, асоціативно розгалуженим та смислово насиченим сегментом поетичних творів про Чорнобиль. Розглянуті семантичні типи й контекстуальні умови метафоризації номінації *зона* та її найближчих асоціатів – *зона відчуження*, *мертва зона*, *німий Чорнобиль* – детерміновані стандартизованими типами асоціації, закріпленими у мовній свідомості й життєвому досвіді українців стосовно позначуваних ними денотатів. Цим пояснюємо негативний аксіологічний зміст відповідних образів.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в аналізі мікротеми “обмежений, режимний простір”, що репрезентує асоціативно-образний розвиток у чорнобильській поезії стрижневої номінації *зона*, у вивченні відповідного сегмента поетичного словника, який формують пенітенціарно конотовані слова й вислови.

Література

1. Безверха З.А. Жанрові та лексико-стилістичні особливості матеріалів преси з проблем Чорнобильської аварії на ґрунті кваліметричного та семантичного аналізу : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / З.А. Безверха. – К., 1997. – 194 с.
2. Биби́к С.П. Асоціативно-образний ряд у структурі художнього тексту / С.П. Биби́к // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : зб. наук. пр. – Вип. 7. – К., 2003. – С. 117 – 121.
3. ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2003. – 1440 с.
4. Голянич М.І. Внутрішня форма слова і художній текст / М.І. Голянич. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 178 с.
5. Гоцинець І.Л. Взаємодія асоціативності та образності у семантичній структурі слова І.Л. Гоцинець // Філологічні науки : зб. наук. пр. СумДПУ ім. А.С. Макаренка. – Суми, 2008. – С. 20 – 26.
6. Гундорова Т. Чернобыльский текст : украинский литературный постмодерн (межславянский контекст) / Т. Гундарова // XIII Міжнародний з’їзд славістів (15 – 21 серпня 2003 р., Словенія) “Джерелознавство, історія та культурологія слов’янських народів : доповіді”. – К., 2003 – С. 40 – 58.
7. Дужик Н.С. Образно-асоціативне поле як типологічна ознака орнаментальної прози Миколи Хвильового / Н.С. Дужик // Матеріали V Міжнародної наукової конференції “Семантика мови і тексту”. – Івано-Франківськ, 1996. – Ч. 2. – С. 72 – 74.

8. Капась В.А. Лексико-семантичне та асоціативне поле “народ” у наукових та художніх текстах Івана Франка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / В.А. Капась. – К., 2009. – 20 с.
9. Марфіна Ж.В. Про питання класифікації мовних асоціацій / Ж.В. Марфіна // Слово, Стиль. Норма : зб. наук. праць, присвячений 65-річчю з дня народження док. філол. наук, проф. С.Я. Єрмоленко. – К., 2002. – С. 136 – 140.
10. Масенко Л. Проза Юрія Щербака: питання поетики / Л. Масенко // Культура слова, 1991. – Вип. 41. – С. 22 – 27.
11. Стефурак Р.І. Асоціативно-образний потенціал внутрішньої форми слова у поетичному тексті (на матеріалі української поезії 60 – 90 років ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Р.І. Стефурак. – Івано-Франківськ, 2003. – 24 с.
12. Сюта Г.М. Художній стиль (мова поезії) / Г.М. Сюта // Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст. : система понять і бібліографічні джерела. – К. : Грамота, 2007. – С. 114 – 124.
13. Сюта Г.М. Чорнобиль – константа української мовно-поетичної свідомості / Г.М. Сюта // Мовознавство. – 2007. – № 4 – 5. – С. 44 – 49.
14. СУМ – словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.

Джерела

1. Бровченко В. Зона (Вірш про чорнобильське лихо) // Літ. Україна. – 1994. – 1 грудня. – С. 1.
2. Бутрім В. Чорнобиль /Вірш/ // Початкова освіта. – 2001. – № 16 квітень. – С. 1.
3. Гнатюк І. Нове літочислення : Вірші та поеми. – К. : Рад. письменник, 1990. – С. 82 – 131.
4. Гнатюк І. Хресна дорога : Вірші та поеми. – К. : Укр. письменник, 1992. – 190 с.
5. Горlach Л. Гніздо. Вірш // Чорнобиль. Дні випробувань : Книга свідчень / упоряд. В.Г. Шкода. – К. : Рад. письменник, 1987. – С. 360.
6. Драч І. Відлуння десятиліть. Українська література другої половини ХХ ст. : навчальний. – К. : Грамота, 2001. – 463 с.
7. Іов І. Тридцятикілометрова зона : Вірш 3 / Іван Іов // Укр. мова і літ. в школі. – 1990. – № 1. – С. 91.
8. Йовенко С. Вибух. Поема // Вітчизна. – 1989. – № 5. – Червень. – С. 3 – 22.
9. Камінчук А. Дорога на Чорнобиль /Вірш/ // Літ. Україна. – 1996. – 19 вересня. – С. 2.
10. Квітневий В. Поваб : Вибрані поезії. – Львів, 1999. – С. 100 – 104.
11. Коломієць В. Біль того літа. Вірш // Чорнобиль. Дні випробувань : Книга свідчень / упоряд. В.Г. Шкода. – К. : Рад. письменник, 1987. – С. 109.
12. Кордун В. Плач по землі поліській. Вірш, присвячений Чорнобиллю // Літ. Україна. – 1996. – 25 квітня. – С. 5.

13. Кулиняк Д. Вірш, присвячений Чорнобиллю // Літ. Україна. – 1996. – 25 квітня. – С. 5.
14. Лань О. Чорнобильський “Хрещатик” /Вірш/ // Високий замок. – 1996. – 25 квітня.
15. Олійник Б. Поезія. – К. : Дніпро, 2002. – № 1 – 2. – С. 2 – 3.
16. Тимочко П. Із болем у душі : Поезії. – Львів : Каменяр, 1995. – С. 66.

Гоцинец Ирина. Отрицательное аксиологическое содержание номинации зона в поэзии черновыльской тематики. У статті розглянуті типи актуалізації лексическої валентності і контекстні асоціативно-семантичні зв'язи номінації *зона* в поетических произведениях. Проаналізована функціонально-семантична динаміка компонентів асоціативно-семантичної групи “зона” – реалізацій определеного концептуального значення в конкретному поетическому произведении. Исследованы словесно-образные структуры этой группы и прослежено расширение в ее пределах текстовых реализаций семантического содержания слов *зона, черновыльская зона, зона отчуждения, немая зона*.

Ключевые слова: асоціативно-семантична група (АСГ), синонімізація, валентність, контрастирование, образний ряд, асоціативно-образні образования, контекст.

Hotsynets Iryna. Negative axiological meaning of nomination zone in poetry about Chernobyl. The article deals with the problem of actualization types, lexical valency and contextual associative-semantic relationships of nomination *zone* in poetry about Chernobyl. The functional-and-semantic dynamics of the components of this associative-semantic group (ASG) has been analyzed, i.e. realization of an appropriate conceptual meaning in specific poetic texts. The word-shaped structures of the ASG, and the expansion of textual realizations of the semantic content of words *zone, zone of Chernobyl, zone of dispossession, dead zone* have been investigated.

Keywords: associative-and-semantic group (ASG), synonymization, contrasting, valency, creative line, associative-and-creative formation, context.

УДК 811.112.2'367.623:81'373.611

Д 30

Мирослава ДЕМБЕРЕЦЬКА

СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАПІВСУФІКСІВ НІМЕЦЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ

У статті розглянуто словотвірні потенції німецьких прикметникових напівсуфіксів -artig, -fähig, -fertig, -förmig, -haftig, -haltig, -kräftig, -lustig, -malig, -mäßig, -mütig (-mutig), -selig, -sinnig, -süchtig, -tüchtig, -widrig, -würdig та схарактеризовано семантичні ознаки твірних основ, що вступають із ними у словотвірну взаємодію.

Ключові слова: напівсуфікс, словотвірний потенціал, напівсуфіксальний прикметник, твірна основа, валентність, сема, категорійна сема.

Постановка проблеми. Значення слова з похідною основою завжди можна визначити, спираючись на значення твірної основи. Лінгвістичним завданням у вивченні семантики одиниць лексикону є саме таке пояснення значення похідних слів, а не прямий опис відповідного предмета дійсності. Вивчення словотвірної структури дериватів передбачає визначення їхніх зв'язків із твірною (мотивувальною) одиницею і лише через неї – із позамовними явищами, які вони номінують. Тож для опису семантики похідних напівсуфіксальних прикметників надзвичайно важливим є розширення інформації про семантику твірних баз та про позначувані ними феномени позамовного світу: "Релевантними є відомості не лише про те, якими властивостями характеризуються ті чи ті об'єкти й предмети реальної дійсності, а й про те, які асоціації наявні в мовців у зв'язку з цими об'єктами,

предметами, особами і т. ін.” [8, 126]. Для справді повного опису семантики похідних прикметників потрібен не лише попередній детальний (для словотвору вкрай важливий) семантичний аналіз твірних баз, але й аналіз фонових значень, тих асоціацій і додаткових відомостей, які становлять лексичне тло слова й роль яких в семантиці та прагматиці ще по-справжньому не з’ясована [14]. Не менш вагоме значення мають відомості про словотвірний формант, сукупність сем якого є тим чинником, який визначає його сполучувальну вибірковість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Є немало способів збагачення словникового складу мови, однак найпродуктивнішим сьогодні визнають словотворення. Словотвір як вчення про засоби й способи словотворення сформувався порівняно недавно; до того словотвірна проблематика відносилася до царини то морфології, то історії мови, то лексикології. Основною одиницею словотвірної системи мови визнано похідне слово, хоча дискусії стосовно такої його термінологічної кваліфікації й досі актуальні. Можна, отже, стверджувати, що сам факт виділення словотвору в окрему лінгвістичну галузь є свідченням продуктивності словотвірних моделей як засобів збагачення мови.

Виділено щонайменше два види значень, які мають стосунок до словотвору: 1) значення словотворчого форманта – морфемного показника похідного слова; 2) значення словотвірного типу, у структуру якого входить семантика форманта як один із її елементів [5, 5]. Дериватологи, які дотримуються першого погляду, вважають, що “... загальне значення, надаване суфіксом цілій групі однотипних слів, слід називати словотвірним” [4, 112]. Представники другого підходу розглядають словотвірне значення як “модельований зв’язок значень у морфологічній структурі похідного слова” [3, 7] і тому вважають словотвірний тип основною одиницею словотвору.

Похідне слово – це складний комплекс структурно-семантичних характеристик [2, 114], визначальні серед яких – морфемний склад, семантичний зв’язок із первинним словом, словотворчий формант [2, 115]. Структура і значення похідного слова формуються на основі структури і значення твірної основи та словотворчих засобів.

Двокомпонентність основної одиниці словотвору – похідного слова – передбачає детальний опис словотвірної системи з опорою і на твірну основу як типологізувальний чинник [11, 191], і на семантику словотворчого форманта.

У цьому напрямку сучасна наука про словотворення має чималі напрацювання. Наявна велика кількість розвідок, у яких проаналізовано окремі групи твірних основ і словотворчих формантів, виявлено й описано типи словотвірного значення [10; 7]. Проте напівсуфікси сучасної німецької мови як словотворчі засоби проаналізовано недостатньо, тож сподіваємося своєю розвідкою частково усунути цю прогалину. Зауважимо, що терміном напівсуфікс позначають різновид морфем, які хоча й мають формальний відповідник у класі твірних основ, проте не є повноцінними компонентами складних слів, бо характеризуються серійністю й послабленим семантичним зв'язком із співзвучною основою.

Мета статті – описати словотвірні потенції прикметникових напівсуфіксів німецької мови та схарактеризувати семантичні ознаки твірних основ, що вступають із ними у словотвірну взаємодію.

Аналізуючи валентнісні можливості німецьких прикметникових напівсуфіксів *-artig*, *-fähig*, *-fertig*, *-förmig*, *-haftig*, *-haltig*, *-kräftig*, *-lustig*, *-malig*, *-mäßig*, *-mütig* (*-mutig*), *-selig*, *-sinnig*, *-süchtig*, *-tüchtig*, *-widrig*, *-würdig*, не можна обмежитися лише вказівкою на категорійні значення твірних баз, до яких вони приєднуються. І навіть загальний опис лексичних значень похідних напівсуфіксальних прикметників не дає повного уявлення про їхню семантику. Тільки детальний семантичний аналіз твірних основ, що вступають у поєднання з досліджуваними напівсуфіксами, допоможе “відгорнути завісу” над таємницею семантики розглядуваних похідних.

Твірними для похідних прикметників із досліджуваними напівсуфіксами слугують в основному іменники. За вибору мотивувальної назви на позначення того чи того предмета до уваги береться не сам іменований предмет як цілісний об'єкт, а сукупність його якостей і властивостей. Цим, очевидно, слід пояснювати продуктивність морфологічного класу іменників у напівсуфіксальному словотворенні

прикметників, адже “твірний іменник – “ознака в оболонці предмета”, тож у похідному прикметнику здійснюється його мовне оформлення як ознаки” [5, 207].

Нерідко роль твірного виконують іменники-конкретні назви, яким властиві: тісний зв'язок із денотатом, багатоозначовість, комплексність, гетерогенність семантичних компонентів та низка інших характеристик [1, 335]. Можливі в цій функції іменники-назви осіб (за професією, соціальним статусом), які в результаті суспільної практики сприймаються як носії багатьох ознак і характеризуються розмаїттям асоціацій, пов'язаних із діяльністю й поведінкою цих осіб. Твірними можуть слугувати й абстрактні іменники, здебільшого віддієслівні, яким теж притаманна певна сукупність ознак і властивостей, серед яких – здатність виражати, поряд із загальнокатегорійним значенням предметності, також значення процесуальності, успадковане від їхніх мотиваторів. Щоб вичерпно описати семантику твірних субстантивних основ, важливо вказати на всі їх денотативні, сигніфікативні й асоціативні компоненти, які не мають прямого формального вираження і становлять “приховану граматику іменника” [9, 3].

Крім іменникових основ, напівсуфікси німецьких прикметників можуть взаємодіяти з основами інших частин мови – прикметника (якісного), дієслова, прислівника, займенника, числівника, прийменника. Неможливо, здавалося б, звести до якихось закономірностей таку багату сполучуваність. І все ж ці закономірності простежуються. Ключем до їх пізнання може послугувати, як видається, семантична структура напівсуфікса. Розглянемо детальніше кожен із них.

Напівсуфікс *-artig* (‘подібний’) взаємодіє з основами конкретних іменників. Це в основному назви тих предметів, із якими людина стикається повсякденно і які інформують не про всі властивості номінованих об'єктів, а тільки ті, що необхідні для правильного декодування висловлень, тобто найревалентніші. Прикметники, мотивовані цими іменниками, відсилають до предмета, названого іменником, не як до чогось цілісного та нерозчленованого, а як до “системи якостей і властивостей” [6, 21]: *silberartig* ‘сріблястий’,

marmorartig ‘під мармур’, *harzartig* ‘смолистий’, *glasartig* ‘прозорий як скло’. Трапляється, що в семантичній структурі похідних прикметників актуалізуються окремі з характеристик предметів, назви яких послуговували твірними базами для відповідних ад’єктивів, як-от: ‘здатність скла швидко розбиватися’.

Отже, основною й первинною валентністю напівсуфікса *-artig* є іменні основи. Однак із часом *-artig* почав “набирати” інших семантичних компонентів, скажімо, “відповідність ознаці”, унаслідок чого розширив спектр своїх валентностей на прислівникові (*vielartig*) й прикметникові основи (*bösartig*).

Напівсуфікс *-fähig* містить у своїй семантичній структурі семи “схильність”, “здатність”, “готовність”, для яких цілком прийнятна взаємодія з семою “могти”, тож цей напівсуфікс активно поєднується з дієслівними основами. Їх можна й доцільно диференціювати за характером модальності. Напівсуфікс *-fähig* (єдиний із досліджуваних) приєднується як до основ дієслів пасивно-модального значення (*ausbaufähig* – *so beschaffen, dass man es ausbauen kann; lässt sich ausbauen; ist auszubauen*), так і до основ активно-модального значення (*saugfähig* – *kann (schon) saugen*). Поєднання з невіддієслівними іменниками марковане додатковими (дієслівними) семантичними компонентами: *turnierfähig* – *fähig, an einem Turnier teilzunehmen*.

Основною валентністю напівсуфікса *-fertig* є дієслівні основи (*schreibfertig*) та основи девербальних іменників (*gebrauchsfertig*), тобто семантично сумісною для цього суфікса є категорійна дієслівна сема процесуальності. Інколи роль твірної бази виконують невіддієслівні іменники, тоді у формулі декодування прикметника з цим напівсуфіксом з’являються додаткові семантичні компоненти дієслівного характеру: *postfertig* – *fertig, um mit der Post weggeschickt zu werden*.

Наявність у семантиці напівсуфікса *-förmig* семи “форма” передбачає його поєднання лише з іменниковими основами, і то лише з тими, що є назвами предметів, наділених певними фізичними параметрами, тобто назвами артефактів і речовин. Це підтверджує, що семантична вибіркковість аналізованих напівсуфіксів виявляє пряму залежність від їхніх значеннєвих характеристик. Маючи таку

валентність, напівсуфікс *-förmig* характеризується значно вужчою семантичною вибірковістю, аніж синонімічний йому напівсуфікс *-artig*, що треба, на наш погляд, пояснювати специфікою індивідуальної семи.

Напівсуфікс *-haftig* непродуктивний, він поєднується з незначною кількістю прикметникових основ: *wahrhaftig*.

Маркований семою “містити” напівсуфікс *-haltig* взаємодіє з основами іменників-назв речовин: *eiweißhaltig*. Під дією закону аналогії він може приєднуватися також до прикметникових основ (*reichhaltig*).

Напівсуфікс *-kräftig* характеризується семою “здатність” і є синонімічним напівсуфіксу *-fähig*, тож виявляє аналогічні словотвірні потенції, тобто поєднується з дієсловами, яким притаманна сема “могти” (*kaufkräftig*), та з іменниками-девербативами (*lebenskräftig*).

Напівсуфікс *-lustig*, мотивований іменником *Lust* ‘бажання, задоволення (до або від виконання певної дії)’, тяжіє до дієслівних основ із активно-модальним значенням (*leselustig*) і до основ віддієслівних іменників (*lebenslustig*).

Напівсуфікс *-malig* – єдина морфема в переліку досліджуваних, що не сполучається з іменними основами. Він також єдиний, що взаємодіє з основами числівників і прийменників. Маючи у своїй семантичній структурі сему кількості, він тому й приєднується до основ кількісних числівників, яким ця сема притаманна як категорійна. Фактично, кожен кількісний числівник може утворити похідний прикметник з *-malig*. Щодо прийменників як твірних баз, то їх небагато, і цю роль виконують лише ті них, що містять сему кількості: *vormalig*. Зазначене стосується й сполучуваності напівсуфікса *-malig* з основами прислівників, тобто вони теж мусять бути марковані семою кількості: *oft*, *noch*.

Широку семантичну вибірковість демонструє напівсуфікс *-mäßig*. Указуючи на схожість, він певним чином конкурує з афіксом *-artig*, тому приєднується здебільшого до основ антропонімів та фаунонімів. Але, втрачаючи в одному, *-mäßig* розширює свої можливості в іншому: сигналізуючи про “відповідність”, він набуває здатності взаємодіяти з віддієслівними іменними основами.

Напівсуфікси *-mütig*, *-selig* приєднуються до основ дієслів з активно-модальним значенням (із потенційною семою “могти”): *reumütig*, *redselig*.

Поєднання з основами прикметників характерне для напівсуфіксів *-mütig*, *-selig*, *-sinnig*, які не змінюють значень вихідних прикметників, а лише “додають їм виразності”: *schweremütig*, *armselig*, *stumpfsinnig*. Зазначимо, окрім того, що перелічені напівсуфікси приєднуються тільки до основ якісних прикметників. Напівсуфікс *-selig* тяжіє також до іменникових твірних основ як до сукупності властивостей (*feindselig*, *glücklich*), сигналізуючи водночас і про велику кількість однієї властивості, і про велику кількість властивостей.

Певна асиметричність простежується в семантичній вибірковості напівсуфікса *-süchtig*, для оцінної семантики якого характерний високий ступінь пейоративності. Іменні основи, до яких приєднується *-süchtig*, можна диференціювати на такі, яким сема пейоративності притаманна потенційно (*Rache*, *Ränke*, *Streit*, *Tadel*, *Zank*), і такі, для яких у вільному вживанні названий семантичний відтінок не характерний, навіть більше, вони великою мірою пов’язані з меліоративною оцінкою (*Ehre*, *Eroberung*, *Ruhm*, *Vergnügung*). Взаємодіючи з напівсуфіксом *-süchtig*, перелічені твірні основи набувають пейоративного забарвлення, а ті, яким вона властива, ще більше її увиразнюють.

Особливістю валентності напівсуфікса *-süchtig* є те, що він може сполучатися лише з займенниковою основою. Як і похідні прикметники словотвірного типу “іменник + *-süchtig*”, похідні прикметники з займенниковими твірними основами містять у структурі словотвірного значення чітко виділюваний відтінок пейоративності. Тож як твірні використовуються здебільшого основи займенників, які вказують на ситуації, трактовані суспільною практикою як негативні (скажімо, намагання зосередити увагу на власній персоні, поставити себе у центр Всесвіту: *ichsüchtig*, *selbstsüchtig*).

Словотвірне значення похідних прикметників, утворених за зразком “прикметник + *-süchtig*” (*bleichsüchtig*), містить додаткові семантичні компоненти, тобто цей напівсуфікс інколи семантично співвідносний

із іншими членами дефініцій похідних прикметників як таких, що відображають найрелевантніші властивості предметів і явищ.

Напівсуфікс *-tüchtig* конкурує з *-fähig* і, подібно до нього, поєднується з дієслівними та іменними девербальними основами, обов'язковим елементом семантичної структури яких є сема "могти" (*flugtüchtig*). Невіддієслівні іменники в поєднанні з *-tüchtig* мають додаткові семантичні компоненти, так чи так пов'язані з семою процесуальності: *geschäftstüchtig* – *geschickt beim Abschluss von Geschäften*; *hochseetüchtig* – (*von Schiffen*) *geeignet, auf hoher See zu fahren*.

Напівсуфікси *-widrig* та *-würdig* приєднуються до основ девербальних іменників: *folgewidrig*, *ehrwürdig*. Крім того, вони поєднуються з дієслівними основами. Отже, семантично сумісною є для них категорійна сема процесуальності.

Наприкінці зазначимо, що напівсуфікси прикметників приєднуються часто до таких основ, які не трапляються в поєднанні з прикметниковими суфіксами, розширюючи таким чином словотвірні можливості лексичної системи мови.

Висновки. Як бачимо, напівсуфікси німецьких прикметників характеризуються суттєвими словотвірними можливостями і можуть приєднуватися до основ майже всіх частин мови. Із другого боку, вони характеризуються чіткою семантичною вибірковістю: немає напівсуфіксів, які б взаємодіяли зі словами усіх частин мови чи з усіма словами певного лексико-семантичного класу. Найпослідовніше поєднуються з напівсуфіксами іменники-назви предметів, що усвідомлюються як сукупності ознак і властивостей, та віддієслівні іменники, яким, відповідно до їхньої природи, притаманні дві категорійні семи. У подальших розвідках уважаємо за важливе простежити зв'язок між словотвірними потенціями досліджуваних напівсуфіксів і роллю в тексті лексичних одиниць, утворених способом напівсуфіксації.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл : Логико-семантические проблемы / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.

2. Ищенко Н.Г. Словообразовательная синонимия в современном немецком языке / Н.Г. Ищенко ; Киев. гос. лингвист. ун-т. – К. : Издательский центр КДЛУ, 2000. – 349 с.
3. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е.С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
4. Максимов В.И. Пути формирования словообразовательного значения у производных суффиксов / В.И. Максимов // Проблемы общей и романо-германской семасиологии. – Владимир, 1973. – С. 112 – 125.
5. Семантические вопросы словообразования. Производящее слово / под ред. М.Н. Янценецкой. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1991. – 273 с.
6. Уемов А.И. Вещи, свойства и отношения / А.И. Уемов. – М. : Издательство АН СССР, 1963. – 184 с.
7. Федорів М. Семантична характеристика похідних дієслів німецької мови у філософському аспекті / Микола Федорів // Наукові записки. – Випуск 89 (3). – Серія: філологічні науки. – С. 252 – 255.
8. Харитончик З.А. Семантические особенности производных признаков слов / З.А. Харитончик // Вопросы языкознания. – 1984. – № 4. – С. 124 – 130.
9. Шатуновский И.Б. Проблемы словообразовательной транспозиции (на материале русского языка) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 “Русский язык” / И.Б. Шатуновский ; ИЯ АН СССР. – М., 1982. – 21 с.
10. Щигло Л.В. Семантичний зв'язок між твірними та похідними основами з категорійним значенням активного руху в сучасній німецькій мові / Л.В. Щигло // Наукові записки. Серія: філологія : [збірник наукових праць]. – Вип. 10. – Т. 1. – Вінниця : Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, 2008. – С. 139 – 142.
11. Щигло Л.В. Словотворчий потенціал дієслівних основ з категорійним значенням активного руху в сучасній німецькій мові / Л.В. Щигло // Вісник СумДУ. – Серія: філологія, 2007. – № 2. – С. 191 – 198.
12. Deutsches Wörterbuch: [hrsg. von R. Wahrig]. – Burfild ; Gütersloh : Bertelsmann Lexikon Verlag, 1997. – 1420 s.
13. Duden Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / hrsg. u. bearb. Von Gunther Drosdowski in Zusammenarbeit mit Peter Eisenberg. [Autoren: Peter Eisenberg...]. – 5. vollig neu bearb. u. erw. Aufl. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zurich : Dudenverl, 1995. – 864 s.
14. Lakoff G. Getting the whole picture: the role of mental images in semantics and pragmatics / George Lakoff // Proceedings of the 6th Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society. – Berkeley, CA : BLS, 1980. – P. 191 – 206.

Демберецкая Мирослава. Словообразовательный потенциал полусуффиксов немецких прилагательных. В статье рассмотрены словообразовательные потенции полусуффиксов немецких прилагательных *-artig*, *-fähig*, *-fertig*, *-förmig*, *-haftig*, *-haltig*, *-kräftig*, *-lustig*, *-malig*, *-mäßig*, *-mütig* (*-mutig*), *-selig*, *-sinnig*, *-süchtig*, *-tüchtig*, *-widrig*,

-*würdig*; схарактеризированы семантические признаки сочетающихся с ними производящих основ.

Ключевые слова: полусуффикс, словообразовательный потенциал, полусуффиксальное прилагательное, образующая основа, валентность, сема, категориальная сема.

Demberetska Myroslava. Combining power of German adjective-forming half-suffixes. The article deals with combining possibilities of German adjective-forming half-suffixes *-artig*, *-fähig*, *-fertig*, *-förmig*, *-haftig*, *-haltig*, *-kräftig*, *-lustig*, *-malig*, *-mäßig*, *-mütig* (*-mutig*), *-selig*, *-sinnig*, *-süchtig*, *-tüchtig*, *-widrig* and *-würdig*. Semantic features of stems coming in combination with the listed half-suffixes have been characterized.

Keywords: half-suffix, combining power, adjective with half-suffix, stem, valency, meaning, categorical meaning.

Ганна ІВАНОЧКО

САКРАЛЬНИЙ СВІТ У ТВОРАХ “ВО ДНІ ОНИ” НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВИ

*У статті наведено тлумачення поняття *sacrum* ‘сакральне’ як центральної категорії релігії та найяскравішого елемента її ідентифікації; розглянуто сакральну лексику, наявну в текстах прози Наталени Королевої; виокремлено й проаналізовано сім її тематичних груп – найменування християнських богів; найменування провісників Христа; найменування осіб, пов’язаних із церковним життям; назви релігійних богослужінь; назви церковних споруд; лексика на позначення метафізичних сутностей; найменування речей церковного вжитку. Окремо досліджено образ Бога та засоби його вираження.*

Ключові слова: сакральна лексика, біблійний символ, літературний образ.

Постановка проблеми. Проблема *sacrum*’у, сакрального тривалий час перебувала на маргінесах офіційної радянської філологічної науки, і лише вряди-годи (до того ж тенденційно) тлумачилися тексти з позицій культурологічних. Випадали з поля зору й вельми важливі питання зв’язків художнього та конфесійного різновидів української літературної мови. І це при тому, що тисячолітня історія церкви й української культури, як вдало підмітив М. Лесів, суттєво позначилися на культурі українського народу, передовсім на загальноукраїнській мові та художній літературі [3].

Формування образного коду художньої мови, її здатності відображати глибинні українські духовно-ментальні процеси позначене

головно християнською свідомістю й мовомисленням крізь призму сакрального. Це блискуче репрезентує і творчість Наталени Королевої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постать Наталени Королевої неодноразово була об’єктом студій критиків. Ще сучасники зверталися до окремих аспектів її творчості. Поціновувачами прози письменниці були Д. Віконська, М. Демкович-Добрянський, О. Дучинська, Р. Завадович, О. Зілінський, П. Ісаїв, О. Копач, Г. Костельник, О. Мох та ін. У їхньому ряду варто виділити дослідницю з діаспори Олександру Копач – авторку праці “Наталена Королева” (Вінніпег, 1962). У ній стверджено: “Твори Наталени Королевої прекрасні не тільки своїм високим, неповторним стилем, не тільки метафізичним елементом, що поглиблює ці твори і виходить далеко поза рамки звичайних оповідань про людське життя, – ці твори ставлять також біжучі проблеми перед очі читачів, подають їх розв’язку у світлі християнських засад” [2, 22].

Останнім часом інтерес до спадщини Н. Королевої суттєво пожвавився. Деякі її особливості простежують у своїх дисертаційних працях І. Богородіца, Н. Мафтин, Л. Табачин. У фаховій періодиці теж з’являються статті про окремі аспекти прози белетристики. М. Комариця, Н. Сорока, А. Усатий, М. Хороб пишуть про її історичну прозу; В. Антофійчук, І. Набитович, А. Шпиталь – про християнсько-моралізаторські твори.

Усю художню прозу Наталени Королевої можна поділити на декілька тематичних груп. До першої належать твори релігійної тематики, які ґрунтуються в основному на євангельських сюжетах: новозавітні оповіді, як застигли фрески чи римські барельєфи з каррарського мармуру, під пером письменниці оживають і перетворюються на живі сцени – з повнокровними живими людьми. Другу групу становлять твори, безпосередньо не пов’язані з Біблією, однак у сюжетах яких присутній елемент сакрального. Героєм цих творів є зазвичай *homo religious* ‘людина релігійна’, тобто людина, світовідчуття якої пов’язане з релігійним баченням світу і буття якої має релігійне підґрунтя [6, 18]. Людина релігійна (віруюча) завжди (і в сучасному, і в минулому реальних світах) шукає власну дорогу,

прагне самовдосконалитися й самоствердитися. Для неї втратити віру означає втратити людську сутність, опору в бутті. Духовний світ такої людини виявляє себе передусім у її лексиконі, тож вивчення його специфічних одиниць є важливим кроком в осягненні цього світу.

Мета статті – здійснити лінгвостилістичний аналіз сакральної лексики зі збірки Наталени Королевої “Во дні они”, принагідно з’ясувавши сутність поняття *sacrum* ‘сакральне’.

Під сакральною лексикою прийнято вважати окремий розряд лексичних одиниць, що характеризуються спільним стильовим значенням, яке, нашаровуючись на предметно-поняттєвий зміст, є компонентом загальної семантики та вказує на усталене вживання лексеми в конфесійному різновиді літературної мови, тобто несе в собі додаткову “непредметну” інформацію й точно сигналізує про сферу побутування слова, у якій його денотативно-сигніфікативний елемент передається оптимально. Це вияв людського буття, людської присутності. У бутті людини релігійної постійно відбувається взаємне спілкування з сакральним [7, 34].

Сучасні студії художньої літератури неможливі без досліджень сакральних елементів, вияву релігійних понять, *sacrum* у в письменстві. Поняття *sacrum* (сакральне, святе, святість) як одна з центральних категорій релігії та один із найяскравіших елементів її ідентифікації вживане в науці вже понад століття. Однією зі сторін суспільного буття, яке створило ґрунт для розвитку термінології, була церква. Етимологія релігійних термінів різна, та переважно це слов’янські слова і грецькі запозичення. Частина грецьких слів увійшла в українську мову ще до прийняття християнства внаслідок безпосередніх контактів між носіями обох мов. Греки, як відомо, довгий час мали свої поселення в Північному Причорномор’ї, у Криму, торгували з русичами. Проте значно більше грецьких слів прийшло до нас через старослов’янську мову після прийняття християнства: *апостол*, *Біблія*, *Євангелія*, *ладан*, *ідол*. Тоді ж було запозичено й багато імен, зокрема *Андрій*, що в перекладі з грецької означає ‘мужній’. Згадані слова в немалій кількості виявляємо в текстах збірки “Во дні они”, які авторка назвала “оповіданнями з євангельськими мотивами” й

епіграфом до яких узяла слова отця Матео: “Жодна література на світі, навіть найкраща, найчарівніша, найбагатша, – не має того привілею, що його має Євангелія... Воно приносить мир душам”. Наведемо, для прикладу, фрагменти з оповідань “На Лазаревім хуторі”: *Коли апостол Петро, не бачачи світу, повернув від гробу до Витанії, в долинах уже лежали глибокі тіні [1, 208]* та “Як минула ж субота” (воно розповідає про ніч перед воскресінням Ісуса): *Петро бо, обхопивши голову руками, не подавав ознак життя. Був живий, але не жив. Його життя вмерло в ньому, коли обірвався третій спів півня в Преторії.*

На мить вирізбився білою камесю профіль Магдалини в жовтавому світлі каганчика: обернулась рвучко й терпко промовила:

– Та вже мовчи, Андрію! Сказали вже и своє й зробили – чоловіки. Зрадили, виреклися, покинули. Втекли... Мовчи вже! – і співучий голос заломився жалем у здушеному риданню [1, 261].

Ця лексика становить сьогодні одну з визначальних прикмет конфесійного стилю, що дало підстави ідентифікувати її як конфесійну. Окрім згаданих, це також стилістами Ісус, Різдво, Великдень, Пасха, Благовіщення, Трійця, піст, причастя, святий, священник, дяк, диякон, єпископ, митрополит, архімандрит, архієрей, архіпастир, архістратиг, врата, Водохреща, патріархат, літургія, плащаниця, анафема, амвон, олтар, офіра, стихарі, тропарі, престол, псалми, херувими, ангел, архангел, катехізис, церква, ікона, кадило, християнство, хрещення, духовенство, Месія, вознесіння, пророк, гріх, провидіння, монах, чернець, єпархія тощо [4, 288 – 289].

Представлена в текстах Наталени Королевої сакральна лексика належить до різних тематичних груп. Серед них виокремлюємо: 1) найменування християнських богів (Бог, Господь, Ісус, Творець); 2) найменування провісників Христа (ангели); 3) найменування осіб, пов’язаних із церковним життям (монах, чернець, святий); 4) назви релігійних богослужінь (молитва, вечірня, меса); 5) назви церковних споруд (церква, монастир, храм); 6) лексика на позначення метафізичних явищ (життя, смерть, душа, небеса); 7) найменування речей церковного вжитку (свіча, лампада, дзвони)

До маркованої лексики збірки Наталени Королевої варто віднести похідні мікростилістами на кшталт: *пресвітлий, небеса, воздати, одкровення, об'явлення, благання, священство, високість, безконечність, блаженність*, що мають старокнижну конотацію: – *Та й не помогли твої благання?* [1, 235]; – *То ж чому ж тепер не податись до Тиру чи Сидону, де теж є люди, яким також треба слова Божого, але ж які байдужі до суперечок жидівського священства?* [1, 236]; *Думки нагнали одна на одну, як хвилі... Ці хвилі почали вколисувати Петра... Ось підносяться у високості, розбігаються в далечинь, розкочуються в безкраю безконечність...* [1, 236].

У прозі письменниці віднаходимо й інші компоненти сакрального мікрополя: *первосвященики, маловірний, чудодійна, сліпонароджена, ясновидка, небочуюча*.

Наведемо фрагмент оповідання “На морі Галілейськім” :

Петро почав поринати в морську безодню. Встиг лише простягти вперед тремтячі руки й застогнав:

– Господи, рятуй мене!..

Немов крізь запону смерті, що вже заслонила йому життя, вчув лагідно картаючий солодкий голос:

– Чого ж злякався, маловірний? [1, 234].

У заключній історії “Як минула ж субота” жінки Магдалина, Марія, Саломея кинулись в чорну пітьму на стежку до садів Ариматейського, щоб не плакати на гробниці аж до дев'ятого дня, а слухати янгольські співи Осанни небесної, райські арфи воскресіння Христа. *“Бігли гірськими стежками без вказівок ясновидки Тамари й небочуючої Сераг... Бігли до Чуда...”* [1, 261].

У своїй прозі авторка послуговується словами, які набули сакрального забарвлення і мають специфічну релігійну конотацію. Наприклад, *ходити в супроводі Вчителя* (спосіб життя), слова *хліб і напій* (безнадія й розпука). В оповіданні “Прокажений” Леві і Реувім мали намір приєднатися до Вчителя. Знали, що він мусить піти на свято до Єрусалиму: *Отже, тоді вони й підуть за Ним, бо ж піти в Єрусалим, це – одна річ, а блукати горами – річ інша! Та ж перебувати постійно в Єрусалимі було трохи інакше, як ходити*

селами **в супроводі Вчителя**. Не можна було існувати, “як птиці небесні”. Але коли вони шукали праці чи заробітку, відповідь для них була все та сама: “Нема. Ну, почекайте, може, по святах”. Від цієї відповіді й бурчання в шлунках Реувімові та Леві пригасло світло Божого сонця. Ніби перебували на ріках вавилонських, а не в “Святому місті”. Щоденним **хлібом** стала їм **безнадія**, за **напій** мали зростаючу **розпуку** [1, 205].

Знаходимо в оповіданні “На горі” й старослов’янізми, що є також виразними маркерами конфесійного стилю: Петро “відчув солодку **блаженність** і широко розтулив очі” [1, 236].

Фіксуємо й конфесійну фразеологію євангелійської прози: *Ісус Христос, воскресіння із мертвих, Христос воскрес! Воїстину воскрес! Судний день.*

Серед сакральних лексем, часто представлених в прозових рядках оповідачки, є *молитва, молитовний, молитися*. До прикладу візьмемо розповідь про людину побожну й навидовижу чесну, митника Еримафа зі “Сповіді”: *Еримаф наближався до храму, куди ходив щоденно з сумерком дня. Храм був порожній, тьмяно освітлений. Еримаф занурився в святкову тишу й, заповнений виром побожних думок, не знав чи поринає він в безмежність вічного, чи в безсмертність власної душі – частинки того Вічного.*

З молитовної екстази повернули його до буденного життя досить голосні слова... Молитовний настрій відлетів геть... [1, 229].

Образ храму (святині) оригінальний сам собою, художньо цілком самодостатній: *У лункій тиші масивних склепінь великого храму звучали слова повно і соковито, розколисані тремтячими вібраціями луни, що відбивалась від високих стін святині, в які вдарялись, мов розплескані хвилі прибою* [1, 229].

У євангельській прозі Наталени Королеви виявляємо чимало сакральної лексики. Образ Ісуса Христа – центральної постаті християнської релігії – супроводжував Наталену Королеву все її творче життя. Безсумнівно, це найулюбленіший із образів письменниці, що опосередковано підтверджено багатством найменувань, які вжито в аналізованих текстах на його позначення: *Бог, Господь, Ісус,*

Володар, Спаситель, Пророк, Чудодій, Учитель з Назарету, Месія, Він, Той, Цар Юдейський, дивовижний в'язень, Чудо, Ясний, Живий серед мертвих, Син Божий, людина, Син Чоловічий, надія народів ...

Цю думку проілюструємо прикладами з оповідань “Во дні они”. У творі “На Лазаревім хуторі” домінує номен *Вчитель*. Поряд із ним вживано займенники *Він* (у різних відмінкових формах) і *Той*: «Новий день... Знову – жити! Когось бачити, чути людську мову, комусь відповідати. Про віщо? – коли все втратило ціну й сенс. Жити, коли **Вчитель** лежить у гробі. Коли зникла мета життя...

Заломив руки... й знову байдуже дивитися дивився перед себе. Мимохідь щось прип'яло його увагу: здавалося, що в напрямі до шляху майнув смолоскип... Не можна було не пізнати червоного, як шліхтована кована мідь, волосся Лазарової сестри.

– *Що ж могло статись більше за смерть **Вчителя**? Що могло так збентежити її?*

Спочатку не могла добути з себе голосу. Лише повні сліз очі усміхались блаженністю й невимовним щастям. Нарешті видихнула:

– *Живий!.. Він – живий! Встав із мертвих... **Вчитель**... все сталось як говорив... встав на третій день, як обіцяв...*

Тихі слова стукотіли в Петровій скроні, як удари молотка, що вибивають з криці стовпи іскор. Ці іскри підхоплювали у вогненний вир всі думки і почування. Розум і серце говорили одно:

*Ось **Той**, що справить всі надії й дотримає всяке слово!.. [1, 210].*

Ключові слова в діалозі прокуратора Юдеї, вільного римлянина Понтія Пилата, та іудея Йосипа Ариматейського (оповідання “Що є правда?”) – іменник *Месія* та займенник *Він*, ними вони окреслюють образ того, хто пішов на муки заради спасіння роду людського:

– *Але що тобі, Йосипе, **Месія**? Отой **Месія**, що вперто сам на смерть іде і дає мені зрозуміти, що це невідклично мусить статись. Я даю **Йому** змогу врятуватись: і варту **Його** зменишив, і раз у раз переводив **Його** з в'язниці туди й сюди, гадав, що учні **Месії** легко відберуть **Його** від вартівників, а отже **Він**, як і Сократ, не хоче порушити закон, дарма що провини за ним нема жодної. Що ж тобі, Йосипе, цей **Месія**?*

– **Месія**, **Понтію**, – це відродження зганьбленого, знищеного і дощенту спідлілого в утисках народу . ... Відродження не в напрямі конче утворення власної завойовницької держави, але передусім відродження моральне, духовне, без якого не може бути нічого великого і вічного. Відродження затоптаних у багно ідеалів, збудження приспаного дзеленчанням золота шляхетного духа, відродження ведучої легенди. ... **Месія**, **Понтію**, це людська гідність, повернена цим крамарчукам, крутіям, шахряям і здирникам, за яких небезпідставно вважає юдеїв цілий світ.

Щоб потвердити, що навіть вороги були вражені мужністю й самозреченістю Христа, авторка в репліці Пилата вживає два наймення – **Цар Юдейський** і **дивовижний в'язень**. Перше прокуратор промовляє дещо іронічно, на що вказують лапки при цій словосполучі (не міг же поневолювач відкрито висловити своє захоплення підневільною людиною!), а далі цілком щиро, пор.: *Щось є незвичне в цьому “Цареві Юдейському”, Йосипе. Повір мені: з першим поглядом на нього мене прошила думка – цей не має жодної вини! Я й сам хотів увільнити Його. ... Це дивовижний в'язень... немов не я Його, а Він осудив мене, пробачивши мені свою смерть* [1, 258].

У завершальному творі євангельського циклу “Як минула ж субота...” іменником Чудо й субстантивованими прикметниками Ясний і Живий авторка розкриває нові грані улюбленого образу: ... не помічали кущів, що чіплялись за одягу, гілок, що дряпали руки й обличчя, каміння, що зривалось з дороги й летіло в ущелини. Бігли до Чуда, готового й дійсного для кожного, хто віру має й у пільмі найчорнішої мертвої ночі...

Поміж скель стояв Ясний. Прозорий, як веселка – сяючий, як сонце – сліпучий, в закраві мерехтіння роси. І прозвучали слова:

– Пощо шукаєте **Живого** серед мертвих? [1, 262].

У творі “На горі” апостол Петро вірив і ладний був власним життям посвідчити свою віру в справдешнього Месію: Вірю, **Вчителю**, що **Ти єси Син Божий**... Але... чи ж не сам **Він** часто повторює, що **Він** – людина, що **Він** – “**Син Чоловічий**” [1, 235]. У початковій репліці історії “Ірод” тетрарх сумнівається: *І дійсно сам*

ти, на власні бачив ту чудодійну зорю?...І чув надземні голоси, які стверджували, що дитина та є дійсно Божий Син, надія народів? [1, 252].

Висновки. Провідну думку всієї прози Н. Королевої можна визначити як звернення до читачів жити за Господніми заповідями. Демонстрація авторкою глибоких змін, що під впливом слова Божого відбуваються в душах її численних героїв, підтверджує можливість духовного відродження кожної людини, навіть грішника. Так, приміром, митника Ерафа (“Сповідь”) вважають за дивака тому, що він пнеться давати приклади янгольського життя на землі [1, 229].

Біблія послугувала прототекстом для значної кількості творів, проте Наталена Королева не так запозичує біблійні сюжети, як створює на їхній основі оригінальні інтерпретації. “Біблійні” твори письменниці можна вважати вписаними у систему християнських легенд, і тільки чітка орієнтація авторки на біблійну подієвість залишає ці твори в межах історичної правдоподібності. Послідовна авторська апеляція до біблійної етики має неабияку дидактичну вартість для сучасних і майбутніх поколінь українців, які шукають моральні орієнтири.

Література

1. Наталена Королева. Без коріння. Во дні они. Quid est Veritas? Повість, роман, новели, оповідання, спогади. Український модерн / упор. О. Баган, ред. Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 2007. – 672 с.
2. Копач О. Наталена Королева / О. Копач. – Вінніпег : Накладом УВАН, 1962. – 36 с.
3. Лесів М. Власні назви святих у поезії Тараса Шевченка / М. Лесів // Варшавські українознавчі записки. – Зошит 1. – Варшава, 1989.
4. Мацько Л.І. Стилїстика української мови / Л.І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
5. Мишанич О. Дивосвіти Наталени Королевої / О. Мишанич // Королева Н. Предок. – К. : Дніпро, 1991. – С. 633 – 653.
6. Набитович І.Й. Художній всесвіт на палімпсестах минулого (Літературні обрії Наталени Королеви) / І.Й. Набитович // Наталена Королева. Без коріння. Во дні они. Quid est Veritas? Повість, роман, новели, оповідання, спогади. Український модерн. – Дрогобич : Відродження, 2007. – С. 3 – 36.

7. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Сакральна термінологія / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк // Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство : підручник. – Львів : Світ, 1994. – С. 34 – 36.

8. Усачова К.С. “Літературна агіографія” у творчості Наталени Королеви / К.С. Усачова // Літературознавчі студії. Випуск 19. Частина 2. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2007. – С. 215 – 218.

Иваночко Анна. Сакральный мир в произведениях “Во дни оны” Наталены Королевы. В статье рассмотрено понятие *sacrum* ‘сакральное’ как центральную категорию религии и самый яркий ее идентификатор; проанализирована сакральная лексика, зафиксированная в текстах рассказов Наталены Королевы; выделены и проанализированы ее тематические группы – наименования христианских богов; наименования предвестников Христа; названия лиц, связанных с церковной жизнью; названия религиозных богослужений; названия церковных сооружений; наименования метафизических сущностей, наименования церковной утвари. Отдельно изучен образ Бога та средства его выражения.

Ключевые слова: сакральная лексика, библейский символ, литературный образ.

Ivanochko Hanna. Sacred world in the works of Natalena Koroleva. In this article the interpretation of the notion ‘*sacrum*’/‘sacred’ as a central category of religion and the brightest element of its identification has been given; sacred vocabulary available in Natalena Koroleva’s prose texts has been considered; seven thematic groups i.e. names of Christian gods, names of Christ’s precursors, names of people involved in ecclesiastical life, names of divine services, names of church buildings, vocabulary to describe metaphysical entities, names of things of ecclesiastical use have been singled out and analyzed. The image of God and the means of its expression have been studied separately.

Keywords: sacral vocabulary, biblical character, literary image.

УДК 811.161.2'81'373.3

К 73

Віра КОТОВИЧ

**ОЙКОНІМИ ГАЛИЦЬКОГО
ТА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВ:
ПОСЕСИВНІ АРХАЇЧНІ УТВОРЕННЯ НА -*їь**

У статті проаналізовано п'ять ойконімів, локалізованих на теренах колишнього Галицького та Галицько-Волинського князівств і засвідчених у Лаврентіївському та Іпатіївському літописах, – Галич, Збираж (тепер Збараж), Тербовль (тепер Тербовля), Толмач (тепер Тлумач), Удеч (тепер Жидачів). Здійснено огляд опису цих онімів у науковій літературі та доведено, що всі вони утворені за топонімотвірною посесивною моделлю з архаїчним суфіксом -*їь. Розглянуто ключовий принцип, за яким було номіновано найдавніші поселення.

Ключові слова: *Галицьке князівство, Галицько-Волинське князівство, топонімотвірна модель, посесивні утворення з архаїчним суфіксом -*їь, принципи номінації.*

Постановка проблеми. Галичина – історична територія Західної України. Сьогодні – це Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська (крім північної частини) області України. Ідеться про Східну Галичину, бо Підкарпатське, Малопольське та частина Сілезького воєводств Польщі – це Західна Галичина.

Протягом усієї багатовікової історії Галичина або мала свою державність, або перебувала у складі інших держав. Поставши з племінних союзів білих хорватів і тиверців, Галицька земля перейняла державницьку естафету від могутньої Київської України-Руси, а далі на всіх історичних поворотах середньовічної доби, нового періоду аж

до нашого часу підсилювала серцебиття українського народу. Найдавніші самостійні державні утворення цього краю – Галицьке князівство (1084 – 1199) та Галицько-Волинське князівство (1199 – 1349).

Низка поселень Галицької землі була заснована ще в дописемну епоху. А далі їх назви фіксувалися не лише найдавнішими літописами Київської Русі, але й документами, писаними латинською чи іншими мовами.

Про походження ойконімів, що стали об'єктом нашого дослідження, писалося уже неодноразово. Та це й не дивно. Наукою давно встановлено, що власні географічні назви взагалі і назви поселень зокрема є одним із найдавніших і найнадійніших джерел вивчення історії народу, колонізаційних та міграційних процесів. Що ж до найдавніших ойконімів – то це ще й дослідження прадавності заселення території, автохтонності засновників та мешканців поселень, відродження апелятивної та онімної лексики.

За допомогою архаїчного суфікса **-*їь** на території Галичини періоду Галицького та Галицько-Волинського князівств утворилися ойконіми *Галич*, *Збираж* (тепер *Збараж*), *Теребовль* (тепер *Теребовля*), *Толмач* (тепер *Тлумач*), *Удеч* (тепер *Жидачів*).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З-поміж ґрунтовних праць першочергово треба назвати “Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі”, виданий І. Желєзняк, А. Корепановою, Л. Масенко, О. Стрижаком [4]. У ньому простежено походження топонімів із IX-XIII ст., локалізованих на цій території й зафіксованих давньоруськими літописами. Це в основному макротопоніми (назви значних територій, гірських і лісових масивів, морів), власне топоніми (назви поселень, гір, островів, річок, озер, боліт, борів, дібров, лук, шляхів), мікротопоніми (частини поселень, торжки, двори, токи, городища, церкви, божниці, вали, мости, перевози, броди, ворота, ріні, узгір'я, урвища, бугри, могили, струмки, печери, поля) – усього понад 700 одиниць. 30 із наведених тут топонімів містять позначку ‘локалізовано в Галицькій землі’, а між ними – посесивні ойконіми, утворені за допомогою архаїчного суфікса **-*їь**.

Здійснено аналіз таких назв і в праці В. Нерознака “Названия древнерусских городов” [8]. Автор слушно зауважує, що історична ономастика посідає особливе місце в історичній лексикології, оскільки власні назви завжди зберігають певне етнокультурне маркування. Апелюючи до робіт М. Барсова, О. Селищева, інших дослідників слов’янських та давньоруських топонімів, В. Нерознак розглянув абсолютну більшість назв поселень, засвідчених Лаврентіївським та Іпатіївським літописами.

Вагомим дослідженням, безперечно, є праця польського лінгвіста С. Роспонда “Структура и стратиграфия древнерусских топонимов” [14]. Зосередившись в основному на вивченні топонімії “Повісті врем’яних літ”, С. Роспонд здійснив структурно-семантичну класифікацію давньоруських географічних назв. Найбільша частина його матеріалу – походження назв давньоруських міст.

Найновіші роботи, у яких здійснено аналіз давньоукраїнських посесивних ойконімів на **-*їь** і на які ми спиратимемось у пропонованому дослідженні, – праці М. Худаша та Д. Бучка.

М. Худаш розглянув походження більшості давньоукраїнських ойконімів у своїх фундаментальних монографіях “Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення)” (у співавторстві з М. Демчук) [17] та “Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (Утворення від слов’янських автохтонних відкомполітичних скорочених особових власних назв)” [18]. Автор не тільки переконаний, що *Галич*, *Збираж*, *Теребовль*, *Толмач*, *Удеч* утворені за допомогою праслов’янської топонімотвірної моделі, але й сміливо реконструює ймовірні антропоніми, що стали етимонами цих ойконімів.

Давньоукраїнські ойконіми проаналізував Д. Бучко у книзі вибраних праць “Історична та сучасна українська ономастика” (видана у співавторстві з Г. Бучко): “Найдавніші топоніми Прикарпаття” [1, 210 – 218], “Галицька земля в світлі географічних назв” [1, 233 – 242], “Архаїчний тип ойконімів на **-*їь** на території Карпат і Прикарпаття” [1, 254 – 264], “Архаїчність заселення Карпатського регіону і прилеглих територій за даними ойконімії” [1, 338 – 346], “Найдавніші

ойконіми Тернопільщини та їх походження” [1, 377 – 384], у газетній публікації “Свідки княжої доби” [2]. Учений постійно наголошує, що деривати на **-*jь (-*je, -*ja)** найдавніші серед архаїчних моделей ойконімів, оскільки ця модель виникла ще в праслов’янський період і засвідчена в топонімії більшості країн Славії.

Мета розвідки – здійснити аналіз посесивних ойконімів, утворених за допомогою архаїчного суфікса **-*jь**, засвідчених літописами періоду Галицького та Галицько-Волинського князівств.

Називання поселень в Україні здійснювалося за чотирима принципами: номінація поселення через відображення в його назві іменування окремої особи або ж групи людей; номінація поселення через відображення в його назві зв’язку з назвами інших географічних об’єктів; номінація поселення через відображення в його назві індивідуальних ознак самого номінованого об’єкта; номінація поселення через відображення в його назві економічно-виробничих, суспільно-політичних чинників, штучних назв і назв-посвят конкретним особам (за Д. Бучком). Давні літописи зберегли лише поодинокі вкраплення назв поселень на своїх сторінках, однак навіть ті нечисленні оніми ілюструють собою усі перелічені принципи номінації.

Безпосередня участь особи в номінації означає, що номінований об’єкт належить конкретній особі, найменування якої представлене в основі ойконіма. Основним способом реалізації цього принципу номінації, як і підтвердження прямої участі особи в називанні певного об’єкта, є посесивність (належність), а основними засобами вираження посесивності в українській ойконімії здавна були суфікси **-*jь (-*j-е, -*j-а), -ів, -ин, -івка, -(щ)ин-а, -их-а, -к-**, форма родового відмінка, частково суфікси **-ець, -овець, -инець** тощо [1, 348].

Походження ойконіма *Галич* (тепер районний центр Івано-Франківської обл.) не раз аналізувалося як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. М. Худаш небезпідставно зауважував, що з назв праць, у яких простежено генезу цього ойконіма, можна скласти вже цілі бібліографічні списки [17, 3]. Сьогодні вчені ведуть літочислення старовинного *Галича* від 898 року. Цю дату було прийнято для широкого відзначення 1998 року 1100-річчя від часу

першої згадки про *Галич*. Припущення, що місто могло бути засноване того року або й ще раніше не викликає сумнівів, бо, за переказами, саме тоді угорський король Бела зупинявся в *Галичі* по дорозі з Русі в Угорщину. Далі в Києво-Печерському патерику під 1098 роком розповідається, що під час війни київського князя Святослава Ізяславовича з галицькими князями Володарем і Васильком припинився підвіз солі з *Галича* до Києва: “И не пустиша гостей из *Галича*, ни людей, от Перемышли, и не бысть солі во всей Русской земли” [10, 151 – 152].

Щодо походження ойконіма, то давно вже перестали бути актуальними так звані відапелятивні (від чорної *галки* (*галиці*), від можливого *гал* ‘чорний’, від польського *hala* ‘гора’, ‘голе місце’, від литовського *galas* ‘кінець, вершина’, від грецького *άλς* ‘сіль’, від готського *hallus* ‘скелі’, від слов’янського *golъ* ‘голий, оголений’, від українського *галява* ‘прогалина в лісі’ тощо) та відетнонімні теорії (від кельтійського племені *галатів*, від *галійців*, від *галізонів* чи *алізонів*), обстоювані здебільшого не лінгвістами, а істориками, географами, археологами [5, 11 – 12].

Мовознавці (О. Трубачов, І. Желєзняк, А. Корепанова, Л. Масенко, О. Стрижак, М. Худаш, М. Демчук, Д. Бучко, М. Габорах та ін.) слушно вбачають в ойконімі *Галич* відантропонімне посесивне утворення з суфіксом *-jъ. Дискусії ведуться хіба що навколо питання про антропонім-етимон. Автори ЕСЛГНПР припускають, що антропонімом, від якого міг утворитися ойконім *Галич*, є *Галиця* [4, 42]; М. Худаш, не заперечуючи цієї думки, додає, що це міг бути ще й патронім *Галичъ* (тоді назва поселення була утворена не морфологічним, а лексико-семантичним способом – В.К.), і антропонім *Галикъ [18, 250 – 252]. Цілковиту ясність у це питання вніс, на нашу думку, Д. Бучко: “Реально ж твірною основою ойконіма *Галич* не можуть бути ні апелятиви *гал*, *гало*, ні топоніми *Гало*, *Гала* чи антропоніми *Галка*, *Галиця*, оскільки тоді не зрозумілою стає поява й словотвірне значення суфікса -ич, який вживається виключно в антропонімії. Вважаємо, що ойконім *Галич* є посесивним дериватом з суфіксом *-jъ, який утворений від антропоніма *Галик*, пор. ще *Галко*,

Галкович, Галюта” [3, 99]. “Кінцевий приголосний твірної основи **-к** антропоніма *Галик* при поєднанні з посесивним топонімотворчим суфіксом **-*їь**, змінився на **-ч**: *Галик* + **-*їь**. > *Галич*” [1, 238]. Особова назва *Галик* могла бути похідним суфіксальним утворення на **-ик** від *Гал*, відкомполитного утворення, що виникло шляхом усічення слов’янських автохтонних особових власних імен-комполит на взірць польського *Haleślaw* [21 II, 246] (в іменослові М. Морошкіна антропонім *Галь* зафіксовано з 1169 року [7, 56]).

Якщо *Галичу* доля відвела місію бути відомим стольним градом могутньої Галицько-Волинської держави, то літописний *Збараж* (тепер районний центр Тернопільської обл.) прославився історичною *Збаразькою* битвою аж 1649 року. Давній *Збараж*, або *Збираж*, вперше засвідчений в Іпатіївському літописі 1211 року: “воева ѿколо Моклекова и *Збыража*” [12 II, 731], був знищений монголо-татарською ордою у тому ж, XIII ст., відновлений 1383 року, а 1569 року знову зруйновний. Сучасний *Збараж* (Новий) збудовано у XVII ст., зокрема замок будувався протягом 1620 – 1631 рр., тож облога і битва під *Збаражем*, про яку йшлося вище, відбувалася уже навколо стін нового поселення, що прийняло на себе стару, давньоруську назву.

Гене́за ойконіма *Збараж* також викликала певні дискусії. В. Никонов, із посиланням на Я. Сташевського, припускав, що ойконім походить від особового імені (щоправда, не вказав, від якого – В.К.) першочергово з формантом **-еж**, однак додав, що таке пояснення суперечливе [9, 145]. В. Нерознак висунув імовірність утворення ойконіма за схемою Praer + Subst. від низки апелятивів (праслов’янського **bara* ‘болото’, українського *бар* ‘мокре місце між пагорбами’, ‘глибокий, обривистий яр’, болгарського *бара* ‘джерело, канава’, сербохорватського *bàra* ‘болото’, словенського *bárja* ‘торф’яне болото’, чеського *bažina*, *bařina* ‘болото’, польського діалектного *barzyna* ‘болото’), пор. *збіч*, *збочина*, *збочні*, *збочя* ‘уклін гори’ (< префікс **з-(с)-** + *бік*) [8, 75 – 76]. Неясною вважав назву Я. Залеський, припускаючи її зв’язок із апелятивом *бар* ‘підмокле місце між підвищень’ [24, 193]. Уважаємо, що ясність у трактування походження ойконіма внесли автори ЕСЛГНПР, які, посилаючись на

О. Купчинського та С. Роспонда, стверджують: давнє *Збыражъ* (*Збаражъ*) – посесив на *-*јь* від особового імені **Збырадъ*, (**Збарадъ*) чи **Събырадъ*, **Събарадъ* [4, 151]. Сучасний варіант ойконіма (*Збараж* замість первісного *Збираж*) утворився в результаті регресивної асиміляції: голосний *-и-* під впливом голосного *-а-* змінився на *-а-*.

Антропонім *Збирад*, а також інші утворення з препозитивним *Зби-* зафіксовано в словенському (*Збилют*, *Збинег*, *Збивой*) [11, 108] і польському (*Zbygniew*, *Zbyrog*, *Zbysław*) [21 VI, 291, 296] іменословах. Постпозитивний компонент *-рад* засвідчено в чеських іменах-композирах *Bolerad*, *Četorad*, *Lutorad* [23, 83], польських *Cecirad*, *Gostirad* [21 I 70, 75]. М. Худаш переконаний, що особова назва *Збырадъ* – префіксальне утворення з усіченням початкового *И-* від давньоруського *Избырадъ* (пор. давньоруське *Избыгнѣвъ* – 1159 рік [15, 222]) [17, 121], із чим погоджується Д. Бучко й висновує: “Після приєднання суфікса *-*јь* до основи імені фінальний приголосний *-д*, у відповідності з фонетичними законами давньоукраїнської мови, змінився на *-ж*: *(И)збырадъ* + *-*јь* > *(И)збираж* > *Збирад* > *Збараж*. Первісне значення “*Збиражъ* (дворъ, замок)” [2, 3].

Одне з найстаріших міст Галицької землі – *Теребовль* (тепер *Теребовля*, районний центр Тернопільської обл.). Лаврентіївський літопис 1097 року гласить: “роздають Всеволодъ города. Дѣду Володимерь. Ростиславичема Перемышль. Володареви *Теребовль* Василкова” [13 I, 257].

Дискусії щодо походження назви поселення пов’язані передусім із подібністю слів: ойконіма *Теребовль* та апелятива *теребити*. Численні апелятиви наводять В. Нерознак (російське говіркове *теребá* ‘покоси, луги’, ‘болотяне, оточене лісом місце’, українське *теребити*, *тереблю* ‘чистити’, білоруське *церебіць* ‘корчувати’, болгарське *трéбя* ‘очищую, корчую’, сербохорвацьке *тријèбити* ‘очищати’, чеське *třibiti* ‘просіювати, очищати’, польське *trebić* ‘корчувати’ тощо [8, 168]), Л. Масенко (давньоруське *теребити*, *тереблю* ‘розчищати’, північно-російське говіркове *mépeб* ‘розчищена від чагарника під ниву земля’, менш імовірно **terebovati* ‘приносити

жертву', пор. давньоруське *tereba* 'жертва' [4, 157]), В. Никонов (давньоруське *теребити* 'розчищати від лісу' [9, 415]).

Щоправда, учені рівночасно внесли й сумнів у відапелятивну теорію походження назви міста. До прикладу, В. Нерознак твердить: "Назва міста безсумнівно пов'язана з розкорчуванням, вирубуванням, що передувало побудові міста на вибраному з цією метою місці. Підтвердження цьому ми знаходимо в Іпатіївському літописі під 1277 роком: "... се же изнашедъ мѣсто таково ... и оулюби мѣсто то надъ берегомъ рѣкы Лысны, и *отереби* є, и потомъ сруби на немъ городъ" [12 II, 876] [8, 168-169]. Однак учений відразу й додає: "Назву *Теребовль* утворено від проміжної топооснови *Теребов-* (< *тереб*) і суфікса приналежності *-*їь* з пізнішим розвитком в *-ль*" [8, 168]. В. Никонов припускає, що назва могла утворитися від особового імені *Треб* [9, 415].

Значно раніше Я. Галічер зазначив, що ойконім *Теребовль* є присвійною назвою, яка означає "власність *Теребова*, сина *Тереба*" і не слід пов'язувати його з дієсловом *теребити* [19, 255]. Я. Рудницький присвятив *Теребовлі* окрему статтю "О назвіе місцевої *Trembowia*", де висунув припущення, що *Теребовля* – це відантропонімне утворення з суфіксом *-ов*, "розширене нейтрально-структурним формантом *-л-я*" [20, 140].

Про відантропонімне походження назви поселення переконливо й безапеляційно заявили М. Худаш і Д. Бучко. М. Худаш твердить, що *Теребовля* – це виразний субстантивований посесив на *-*їь* від антропоніма *Теребовъ* або похідного від нього суфіксального утворення на *-а* *Теребова*, утвореного від якогось із особових власних імен-комполітів *Теребов[итъ]* чи *Теребов[ой]* [17, 37].

Щоб довести правильність такої думки і щоб вона була зрозумілою не лише ономастам-професіоналам, але й широкому колу пересічних читачів, Д. Бучко на шпальтах гезети "Свобода" пояснює, що компонент *-ов* ойконіма *Теребовль* не є його словотворчим суфіксом. У буквосполученні *-ов* голосний *о* є інтерфіксом, а *в* – початковим приголосним постпозиційного компонента *-о-в(ит)* з композитного імені **Теребовитъ*, тобто *в* належить до кореня, а не до

суфікса. Отже, твірною основою ойконіма *Теребовль* є антропонім *Теребовь*, який виник у результаті усічення давньослов'янського (давньоукраїнського) композитного імені **Теребовить*, пор. польське *Trzebowit*, чеське *Trěbovit*, *Trěbivit* [2, 3].

Досі дискусійним залишається походження давнього галицького ойконіма *Тлумач* (сучасний районний центр Івано-Франківської обл.), що в писемних документах 1213 року зафіксований як *Толмач* (*Тъльмачь*): “Даниль же изииде... из града и быша противну *Толмачю*” [12 II, 734]. С. Роспонд уважав ойконім неясним [14, 79]. М. Фасмер наводить тюркський етнонім *Tolamač*, реконструйований із засвіченого у К. Багрянородного з *Talmat* [16 IV, 72]. Із цією думкою погоджується також В. Нерознак [8, 172]. Я. Сташевський убачає в назві російський апелятив *толмач* ‘чайка’ [22, 436], Л. Масенко – давньоруський апелятив *тъл(ъ)мачь* ‘перекладач’ (щоправда, не безпосередньо апелятив, а утворений від нього антропонім [4, 161]).

Про словотвір назви поселення заговорили хіба що Д. Бучко та М. Худаш. Однак, якщо М. Худаш ще допускає, що первісне *Тъльмачь* могло бути не лише посесивом на *-*jь*, а й утворенням, що виникло лексико-семантичним способом від апелятива *тъльмачь* чи антропоніма *Тъльмачь* шляхом його використання в ролі назви населеного пункту з первісним значенням “поселення, у якому проживає (або яким володіє) *T(t)ъльмачь*” [18, 283-284], то Д. Бучко однозначно вважає, що ойконім утворено за допомогою архаїчного посесивного суфікса *-*jь* від імовірного антропоніма **Толмак* (< **Тольмак* < **Толимак* < *Толимирь* [7, 193]) [1, 212] з первісним значенням “*Тъльмачь* (дворь чи ін.)”.

Одним із найстаріших населених пунктів Галицької землі є *Удечь*. Сьогодні дослідники ідентифікують його з містом *Жидачів*, районним центром Львівської обл., хоча ще у 80-их роках минулого століття автори ЕСЛГНПР не визначали місцезнаходження цього поселення [4, 165]. Ю. Кругляк називає 1116 рік датою заснування поселення, щоправда, не подаючи відповідних першоджерел [6, 49]. А вже в Іпатіївському літописі 1164 р. читаємо: “Иже бѣху пошли съ солью из *Удеча*, и многы челоуѣкы снимаху съ древъ и кола, иже бѣ

вода възметала, много же инии потопе, и бысть в нихъ жатва дорога рамѣно на ту зиму” [12 II, 524].

Основа ойконіма *Уд-*, на думку В. Нерознака, – відгідронімна, а за структурою *Удечь* – утворення від цієї основи і присвійного суфікса *-ечь* < **Udъk-jъ* [8, 179 – 180]. Л. Масенко теж вважає таку думку доцільною, однак додає, що це може бути й посесив на *-*jъ*, навівши для порівняння особові назви *Уда*, *Удаликъ* [4, 165].

Дещо по-іншому прочитує первісну назву сучасного *Жидачева* М. Худаш. Поділяючи погляди І. Крип’якевича, учений вважає, що літописний зворот *из Удеча* треба читати як *из Зудеча*. Він спирається на відомий у давній східнослов’янській писемності факт передачі на письмі однією літерою збігу кінцевого й початкового приголосного в суцільнорядковому, нерозчленованому написанні тексту. Іпатіївський список літопису був, поза сумнівом, переписаний із такого оригіналу – *сольюизудеча*, яке копіїст переписав як *солью из Удеча* замість *солью из Зудеча*. Отож, і етимологію теперішнього містечка слід з’ясовувати від первісної назви *Зудечь*, а не *Удечь*. За структурою *Зудечь*, як каже М. Худаш, – виразний посесив на *-*jъ*. Однак у давньоукраїнській антропонімії не виявлено утворень з основою *Зуд-*. Тож автор дослідження вважає, що ця назва первісно звучала не *Зудечь*, а **Судьчъ* > **Судечь* > *Зудечь*. Реконструйований таким чином первісний варіант **Судечь* – посесив на *-*jъ* від особової назви *Судко* [7, 189] < *Судимиръ*, *Судиславъ* [17, 103 – 106].

На думку Д. Бучка, первісною назвою сучасного *Жидачева* все ж була *Удечь*. Утворилася вона від особової назви **Удъкъ* за допомогою суфікса *-*jъ*: **Удъкъ* + *-*jъ* > *Удечь*. І якраз виникнення пізнішої форми *Зудечь* спричинене, можливо, неправильним членуванням писарями пізніших віків нероздільного написання слів у давніх літописах. Оскільки семантика твірної основи цього топоніма – *Уд-* на початку давньоукраїнського періоду була вже затемненою і цей топонім не сприймався як окрема лексема, прийменник з легко був приєднаний до наступного топоніма, що починався на голосний. Тож із кінця XIV – на початку XV ст. у пам’ятках починає вживатися варіант цього топоніма з протетичним *з-*: *подъ зудечовом*. Виникнення

ускладненого варіанта *Удечев* (> *Зудечев*) пояснюється впливом продуктивних у XIV – XV ст. топонімів на **-ов/-ев**, а зміна форми *Зудечев* > *Жудечов* > *Жидачів* – дією народної етимології, зближенням ойконіма з етнонімом *жид* [1, 213 – 214].

Висновки. Один з найдавніших типів географічних назв усієї Славії – архаїчні посесивні утворення на **-*їь**. Належність об'єкта особі, виражена в назвах із таким формантом, указувала на належність індивідуальну. Прадавні міста засновувалися в основному за принципом відображення в їхніх назвах імен родоначальників, вождів, князів чи інших відомих осіб. Лише за свідченнями давніх літописів на теренах колишніх Галицького та Галицько-Волинського князівств ойконімів, утворених за архаїчною топонімотвірною моделлю на **-*їь**, було п'ять. Ми переконані, що насправді їх було набагато більше, але інші назви поселень просто не потрапили до історичних документів того часу.

Сьогодні *Галич*, *Збараж* (*Збираж*), *Теребовля* (*Теребовль*), *Тлумач* (*Толмач*), *Жидачів* (*Удеч*) – невеликі містечка, районні центри сучасних Івано-Франківської, Тернопільської та Львівської областей, а в XI – XII ст., перше з них було столицею, інші – важливими центрами політичного й торгового життя, укріпленими містами могутнього князівства.

Літописними на теренах Галицького та Галицько-Волинського князівств є також *Андрѣєвъ*, *Арѣбузовичи*, *Бобрѣка*, *Большеєвъ*, *Броди*, *Быковѣнь*, *Бѣлзъ*, *Вишьна*, *Вотьнинъ*, *Городѣкъ*, *Даниловъ*, *Домамира*, *Звенигородъ*, *Коломыя*, *Кучелминъ*, *Львовъ*, *Микулинъ*, *Моклєковъ*, *Плавъ*, *Плесьньскъ*, *Рогожина*, *Синєволодьско*, *Соли*, *Станѣковъ*, *Тисманица*, *Угѣльники*, *Щєкътовъ*, *Щирѣць*. Ці ойконіми утворено в інший спосіб або й за іншими принципами номінації. Про них – наші майбутні розвідки.

Література

1. Бучко Г., Бучко Д. Історична та сучасна українська ономастика : Вибрані праці / Ганна Бучко, Дмитро Бучко. – Чернівці : “Букрек”, 2013. – 456 с.
2. Бучко Д. Свідки княжої доби / Д. Бучко // Свобода. – № 50 (1271). – 2000. – С. 3.

3. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М.В. Бірыла. – Мінск : Навука і техника, 1969.
4. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / [відпов. ред. О.С. Стрижак]. – К. : Наукова думка, 1985. – 254 с.
5. Котович В. Походження назв населених пунктів Опілля / Віра Котович. – Дрогобич : Відродження, 2000. – 156 с.
6. Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста / Ю.М. Кругляк. – К. : Наукова думка, 1978. – 152 с.
7. Морошкин М.Я. Славянский именослов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке / М.Я. Морошкин. – Спб., 1867. – 213 с.
8. Нерознак В.П. Названия древнерусских городов / В.П. Нерознак. – М. : Наука, 1983. – 208 с.
9. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь / В.А. Никонов. – М. : Мысль, 1966. – 509 с.
10. Патерик Киево-Печерского монастыря. – Спб. : Императ. археогр. комис. – Т. II. – 1911. – 274 с.
11. Пачичъ И. Именословъ или речникъ личны имена разны народа славенски / И. Пачичъ. – Будим : Миловукъ, 1828.
12. Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись. – М. : Изд-во вост. лит. – Т. II. – 1962.
13. Полное собрание русских летописей. Лаврентьевская летопись. – М. : Изд-во вост. лит. – Т. I. – 1962.
14. Роспонд С. Структура и стратиграфия древнерусских топонимов / С. Роспонд // Восточнославянская ономастика. – М. : Наука, 1972. – С. 9 – 89.
15. Тупигов Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имён / Н.М. Тупигов // Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества. – Спб., 1903. – Т. 6. – 857 с.
16. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1964 – 1973. – Т. I – IV.
17. Худаш М.Л., Демчук М.О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення) / М.Л. Худаш, М.О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1991. – 268 с.
18. Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (Утворення від слов'янських автохтонних відкомполітичних скорочених особових власних назв) / М.Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1995. – 362 с.
19. Haliczer J. Słownik geograficzny / J. Haliczer. – Tarnopol, 1935. – 141 s.
20. Rudnyckij J. O nazwie miejscowej Trembowla / J. Rudnyckij // Język polski. – Warszawa, 1937. – S. 134 – 140.
21. Słownik staropolskich nazw osobowych / pod red. i ze wstępem W. Taszyckiego. – Wrocław etc., 1965 – 1985. – T. 1 – 7.
22. Staszewski J. Słownik geograficzny / J. Staszewski. – Warszawa, 1959.
23. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení / J. Svoboda. – Praha : Nakladatelství ČSAR, 1964. – 318 s.
24. Zaleski J. Nazwy miejscowe Tarnopolszczyzny / J. Zaleski // Prace onomastyczne 31. – Wrocław etc., 1987. – 198 s.

Котович Вира. Ойконимы Галицкого и Галицко-Волынского княжеств: посесивные архаические образования на -*jь. В статье проанализированы ойконимы, локализованные на территории бывшего Галицкого и Галицко-Волынского княжеств и засвидетельствованные в Лаврентьевской и Ипатьевской летописях, – Галич, Збираж (теперь Збараж), Теребовль (теперь Теребовля), Толмач (теперь Тлумач), Удеч (теперь Жидачев). Осуществлен обзор анализа этих онимов в научной литературе и показано, что все они образованы по топонимообразовательной посесивной модели с архаическим суффиксом -*jь. Рассмотрен ключевой принцип, по которому номинированы древнейшие селения.

Ключевые слова: Галицкое княжество, Галицко-Волынское княжество, топонимообразовательная модель, посесивные образования с архаическим суффиксом -*jь, принципы номинации.

Kotovych Vira. Oikonyms of Galician and Galicia-Volhynia principality: possessive archaic suffix formations in -*jь. The article analyzes five oyikonyms located in the former Galician and Galicia-Volhynia and recorded in the Laurentian and Ipatiev chronicles – Halych, Zbyrazh (now Zbarazh), Terebovl (now Terebovlia), Tolmach (now Tlumach), Udech (now Zhydachiv). The author has done an overview description of these oyikonyms in the scientific literature and proved that they were formed by a toponym-forming possessive model with the archaic suffix -*jь. The key principle used for the oldest settlements designation has also been considered.

Keywords: Galician principality, Galicia-Volhynia principality, toponym-forming model, possessive archaic suffix formations in -*jь, principles of nomination.

УДК 246.8:81'373.3

К 89

Анжела КУЗА

РЕЛІГІЙНА ФРАЗЕОЛОГІЯ ПРОПОВІДЕЙ СВЯТОСЛАВА ШЕВЧУКА

У статті проаналізовано релігійну фразеологію проповідей Святослава Шевчука, які нині стають важливим чинником духовно-моральних змін у нашій країні. Наголошено, що релігійні фразеологізми є основою всіх проповідей і письмових звернень нинішнього Глави УГКЦ. Серед них виділено біблеїзми, усталену церковну фраземіку, біблійні крилаті вислови, індивідуально-авторські перетворення релігійних фразеологізмів.

Ключові слова: *релігійна фразеологія, проповідь, релігійний стиль, релігійні фразеологізми.*

Постановка проблеми. Релігійна фразеологія все частіше стає об'єктом досліджень науковців, адже без розгляду цього мовного пласту неповною буде сучасна мовна картина світу. Окрім того, вже багаторазово доведено, що фразеологія є найкращим репрезентантом народного світогляду, а активність використання релігійних фразеологізмів мовцями є свідченням на користь певного цивілізаційного вибору тим чи тим народом.

Українська мова й донині не завершила процес очищення від стереотипів тоталітарної доби, яка з її атеїстичною ідеологією забороняла будь-яке об'єктивне висвітлення функціонування релігійної фразеології, а натомість у лексикографічних та наукових працях підкреслювала застарілість такої фразеології та її відсутність у реальному мовленні [8], що призводило врешті-решт до очікуваного

результату, бо частина українців відмовилась від цих мовних скарбів на догоду панівній ідеології. За незалежної України розпочався процес повернення релігійної фразеології в інформаційний простір та активне мовлення сучасників. Наприклад, досить високою популярністю, зокрема у молоді, користується сайт “Ісус. Ти кожен подих мій”, на якому можна ознайомитися з біблійними крилатими висловами або висловами відомих людей, що, вдало поєднані з візуальними матеріалами, стають духовною поживою для тих, хто шукає відповіді на питання, народжені сьогоденням [6]. У сучасному інформаційному просторі гідне місце зайняли публікації УГКЦ, яка перебуває зі своїм народом і в радощах, і в терпінні, і боротьбі. Проповіді її Глави вірні чують у живому мовленні, вони добре представлені й у інтернет-просторі (“Католицький оглядач”, “Інформація про Главу УГКЦ”, “Інформаційний ресурс Української греко-католицької церкви” тощо), тож, на нашу думку, стають важливою платформою запровадження релігійної фразеології в активне мислення та світобачення українців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасна мовознавча наука все більше звертає увагу на теми національно-мовної свідомості, національно-мовної гідності, мови й нації, ролі рідної мови у формуванні особистості, усе частіше в лінгвістичних працях мова постає як глибинне символічне середовище, синергетично пов’язане з глибинними виявами людського духу [2, 9]. У монографії “Мовний світ Івана Франка. Статті, роздуми, матеріали” Олександра Сербенська, аналізуючи роль мови в житті й творчості Івана Франка, наприклад, постійно звертається до тези про те, що людська мова – це духовне явище, яке віддзеркалює Вічні Божественні Логоси у щоденному житті людини, в її спілкуванні з подібними собі [16].

Сьогодні все більше мовознавців вводять у коло своїх наукових пошуків релігійну лексику, термінологію та фразеологію. Зокрема, релігійна термінологія детально опрацьована в сучасних дисертаційних дослідженнях (Н. Пуряєва, Н. Піддубна, І. Бочарова, С. Бібла, Ю. Браїлко, Ю. Осінчук та ін.); інші дослідники (В. Пустовіт, Т. Берест, М. Мельник, Л. Петрова, О. Черевченко та ін.) проаналізували семантико-стилістичні особливості конфесійних назв в українських поетичних текстах;

лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові проаналізувала І.В. Бочарова. Окремі дослідження висвітлюють вплив конфесійного стилю на формування української літературної мови на різних етапах її розвитку (В. Німчук, О. Горбач, Н. Бабич, Н. Дзюбишина-Мельник, Т. Коць).

Варто відзначити низку праць, присвячених мовознавчому аналізу мови проповідей видатних діячів української церкви, зокрема, Патріарха УГКЦ Йосифа Сліпого (О. Петришина) [10], Патріарха Філарета (В. Борита) [3], Варлаама Ясинського (О. Суховій) [17].

Метою розвідки є аналіз релігійної фразеології проповідей Глави УГКЦ Святослава Шевчука. **Об'єктом** дослідження стали проповіді, звернення та виступи Блаженнішого, опубліковані на сторінках католицьких сайтів.

Нинішній Глава Української греко-католицької церкви народився в побожній галицькій сім'ї, у домі якої священники підпільної на той час Церкви служили Божественну Літургію. Одночасно з навчанням у Бориславському медичному училищі він здобував основи освіти в підпільній греко-католицькій духовній семінарії, а за Незалежної України – у Львівській духовній семінарії та Папському Університеті св. Фоми Аквінського у Римі. Цікавим є такий факт біографії Блаженнішого: після захисту докторату в Римі він через Східну Конгрегацію домігся загальної аудієнції в Папи Римського Івана Павла II, на якій попросив у Святішого Отця благословення на свою місію в Україні. Отримав його словами: “Ідь, брате, ти там матимеш дуже багато праці” [15]. Із цим високим благословенням Святослав Шевчук вже 15 років сіє Боже слово в Україні і як віце-декан богословського факультету УКУ, і як голова секретаріату та особистий секретар Верховного Архієпископа УГКЦ Блаженнішого Любомира (Гузара), і як ректор Львівської духовної семінарії Святого Духа, а з березня 2011 року – і як Глава УГКЦ.

У час, коли серця українців сповнені великих хвилювань, слово Святослава Шевчука спрямовує душі на шлях віри, надії, любові, на шлях активної дії для оновлення своєї країни, утверджуючи думку, що “рух до зміни веде через страсті до воскресіння”. Його велика

просвітницька діяльність стає важливим чинником духовно-моральних змін, які ми сьогодні спостерігаємо в нашій країні.

Релігійні фразеологізми є основою усіх проповідей і письмових звернень Святослава Шевчука, які виголошують вірним в греко-католицьких церквах. Цей мовний пласт представлений біблеїзмами (Святе Письмо, Боже Слово, Ковчег Завіту, Обітована Земля), усталеною церковною фраземікою (Слуга Божий, нічні чування, свято Архистратига Михаїла) та індивідуально-авторськими перетвореннями релігійних фразеологізмів, які викликають найбільше зацікавлення, оскільки демонструють сучасний погляд на вічні теми.

Проповіді, які мають на меті пояснити вірним правди віри, місця зі Святого Письма “з подальшими настановами про стиль життя та поведінки” [10], мають ознаки, властиві релігійному стилю загалом і його проповідницькому підстилю зокрема. О. Петришина визначає їх так: “Характерними лексичними елементами проповідей є загальновідома релігійна лексика, діалектизми, обмеженість використання релігійної термінології, церковно-християнські кліше, багатство онімної лексики, біблеїзми. У проповідницькому підстилі, на відміну від інших підстилів релігійного стилю, ширше функціонують тропи. Вирізняється підстиль церковної проповіді й синтаксичними засобами організації тексту. Йому притаманні значна кількість риторичних запитань і вигуків, поєднання речень способом нанизування, інверсійний порядок слів, неповні та перервані речення, усталені звертання, особливості інтонування та ритмомелодики” [10]. На сучасному етапі виробилась структура церковної проповіді як логічного складника Божественної Літургії, повністю підпорядкованої завданням обрядодійства та канонам християнської філософії. Стандартизація церковної проповіді пов’язана не тільки з її побудовою за встановленими композиційними моделями, але й зі стереотипною реалізацією структурних компонентів. Головні вимоги до мовлення проповідника – це чіткість, логічність, аргументованість, образність. Аргументованість церковної проповіді забезпечують уривки з канонізованої церковно-релігійної літератури, які священники використовують залежно від літургійного часу, слухацької аудиторії тощо [10]. Аналізовані проповіді, на нашу

думку, не тільки відповідають усім цим вимогам, а є прекрасними взірцями розвитку та удосконалення українського проповідницького мистецтва.

Проповідник активно використовує біблійні крилаті вислови, які за структурно диференціюються на окремі слова узагальнено-метафоричного вжитку, слова-поняття, слова-символи (Бог, Дух, Ісус, Голгофа тощо), словосполучення, яких переважна більшість (Закон Божий, Страх Божий, Мойсеєві скрижалі, Єгипетська неволя тощо) та крилаті вислови у формі закінченого речення, які стають засобом аргументації або темою для роздумів. Наприклад, релігійний фразеологізм *“Возлюби Господа Бога твого усім серцем твоїм”* став темою однієї з недільних проповідей Блаженнішого [18], до української молоді він звернувся цитатою з Євангелія *“Бадьортесь! Я бо подолав світ! (Ів. 16, 33)”* [11], а біблійні вислови *“Хто не працює – хай і не їсть”* та *“Ходіть за Мною. Ось Я зроблю вас ловцями людських душ для Господа Бога”* стали темою для роздумів про цінність праці в українській культурі, творці якої *“розуміли, що праця людських рук є святим ділом, яке потрібне не тільки для того, щоб заробити собі **на хліб насущний**”, а й щоб бути “одним із просторів спілкування між людиною і Богом”*. Наші предки добре зрозуміли слова апостола Павла, який казав: *“Хто не працює – хай і не їсть”*. Блаженніший каже, що українці, відчуючи сакральність людської праці, завжди починали і завершували працю молитвою, дякуючи *“Господу Богу за те діло, яке вони в Його імені могли звершити”* [13]. Тож навчас сучасників *“кожноденну працю перетворити на молитву”*, і лише тоді ця земля, яку дав нам Господь Бог, дасть стільки плодів, що нам не стане сили зібрати усе те добро, яке ми зможемо отримати на нашій Богом даній українській землі. *“І тоді, – каже Блаженніший, – кожен з вас відкриє своє життєве покликання бути християнином там, де сьогодні Господь Бог вас покликає до свого служіння і так вам сьогодні скаже: “Ходіть за Мною. Ось Я зроблю вас ловцями людських душ для Господа Бога”*. Окрім цих фразеологізмів-речень, спостерігаємо й активне використання фразеологізмів-словосполучень, які пов’язані з Біблією та релігійним життям сучасної людини:

заробити собі на хліб насущний, працю перетворили на молитву, життєве покликання бути християнином[13].

Тема чесної, Богом освяченої праці, тісно пов'язана у проповідях С. Шевчука з темою викорінення корупції з суспільного життя, яку він називає «зіпсуттям, перш за все моральним». Фразеологізми *відкидати Божу присутність* та *навернення до Бога* він використовує, щоби розкрити та роз'яснити цю суспільну проблему вірним: “Щоб побороти корупцію, треба *навернутися до Бога*” [19]; “Скорумпована людина, яка *відкидає Божу присутність* у своєму житті, привласнює собі землю, свою країну і починає використовувати інших людей, як засіб свого життя. Не отримуючи свого життя від Бога, вона починає споживати і забирати життя у всього того, що її оточує”, – пояснює проповідник.

Характерною ознакою конфесійного стилю та проповіді є використання усталених мовних сполук, у яких важливе місце посідають теоніми як визначальний елемент української релігійної фразеології: *Творець, що в Христі-Ісусі, Господь є Той, хто нам'ятає* [5]; *Бог і Отець Господа нашого Ісуса Христа, Отець усякого милосердя, Бог усякої втіхи, живий Христос, воскреслий Христос, пізнання Христа, Святий Дух, Утішитель, християни як носії Духа* [22]; *присутність Христа у нашому житті* [23]; *Христова наука, Всемилосердний Господь* [24]. Велика кількість фразеологізмів має ключовим словом іменник *Бог* або прикметник *Божий*: *Боже слово*[23]; *Боже провидіння, Божі діла, Божий час, сила Божя, голос Божий* [24]; *Божя любов*[24]; *милосердя Боже, дія Божя, Боже милосердя* [25]. Ось як проповідник уводить у контекст фразеологізм *Боже обличчя*: “Вдивляючись у *Боже обличчя*, хочемо згадати молоду Україну: дівчат і хлопців, кров яких першою пролилася на Майдані”.

Фразеологізми, створені в українській релігійній традиції, добре репрезентують народне світобачення, до формування якого докладались видатні діячі нашої та вселенської церков. Цитування їхніх крилатих виловів і нині має актуальний та виховний зміст. Наприклад, С. Шевчук, роздумуючи про майбутнє Української церкви, наводить крилатий вислів Андрея Шептицького як *будувати Рідну Хату* :

“Наступний крок – той, про який писав ще митрополит Андрей Шептицький у своєму душпастирському листі “Як будувати Рідну Хату”. Він казав, що для того, щоб *збудувати Рідну Хату*, яку ми назвали б Єдиною українською церквою чи Помісною церквою в Україні, має відбутися поєднання православної і католицької гілок київського християнства” [21]. Або згадує слова архієпископа Володимира Стернюка, який керував Церквою в підпіллі. Він, відповідаючи на запитання журналіста, як йому вдавалося виконувати свої завдання в безбожні часи комунізму, сказав: “Насправді немає *“безбожних часів”*, бо *кожний час належить Богові*. Тому ми тоді, відповідно до своїх можливостей, намагалися чинити *Божі діла в добрий Божий час*” [22]. Такі цитати, опираючись на авторитет промовця, дуже добре тлумачать релігійні фразеологізми в контексті проповіді. Етимологія крилатого вислову “*Не бійтеся!*”, який у ХХ ст. вважали 11 заповіддю, стає зрозумілою з проповіді С. Шевчука: “У своїй інавгураційній промові 1978 року блаженний Папа Іван Павло II сказав: “Не бійтеся! Широко відчиніть двері для Христа. Відкрийте кордони, економічні та політичні системи, культури, цивілізації та розвиток Його спасенній владі”. Його слова стають слухним закликом і для нас. Не біймося!”. Це крилатий вислів, яким розпочав свій понтифікат Папа Іван Павло II, ще не раз згадуватиме у своїх проповідях Глава УГКЦ, підтримуючи боротьбу українців за волю, людську гідність та незалежність держави, зокрема в проповіді з нагоди 25-ої річниці свободи УГКЦ на рідних землях: “*Не бійся, тільки віруй*”, прагни свободи, будь свободним, але будь свободним в Бозі і з Богом” [23].

Фразеологізми *Божя любов, любов до Бога і свого ближнього* у проповідях Блаженнішого є незмінними християнськими чеснотами, які мають розквітнути в українському суспільстві. “Ми зможемо бути єдиними як народ, як країна лише тоді, коли будемо солідарними з тими, хто страждає, голодує, терпить холод. Ми зможемо справді перемогти *Божою любов’ю* тоді, коли не будемо чекати, аби держава нас любила і зробила щось для нас. А будемо першими робити крок до того, хто є в небезпеці, в потребі і нужді”, – переконує Глава

Церкви. І коли батьки, каже він, хочуть дати найкращий подарунок на свято Святого Миколая своїм дітям, то хай дають “їм те, що не вмирає, що є вічне, – *любов до Бога і до свого ближнього*” [27].

Релігійна фразеологія у зверненнях Глави УГКЦ є тим фундаментом, на якому твориться сучасна позиція Церкви стосовно буремних подій у державі. Так, у своєму розпорядженні щодо поведінки духовенства в теперішній суспільно-політичній ситуації він зазначає: “Церква – *спільнота дітей Божих, об’єднаних вірою в Триєдиного Бога*, а священник є служителем цієї спільноти, *образом Христа – Доброго Пастиря*, діяльно присутнім серед свого народу. Першочергове завдання душпастиря – *благовістити Слово Христового Євангелія, уділяти Святі Таїнства*, провадити народ у молитві, пості та служінні потребуючим. Церква є активним учасником суспільних, а не політичних процесів. Тому священник не має права бути лідером у політичних акціях чи виголошувати політичні промови. Церковний амвон слід використовувати лише для проповіді *Божого Слова і християнської моралі*. Священник у всіх обставинах життя має бути миротворцем, а особливо – в умовах громадянського протистояння, тому йому суворо заборонено виголошувати заклики до насилля. Покликання душпастиря у всіх злободенних обставинах – не покидати своїх вірних і бути з ними. “*Добрий Пастир* душу свою *кладе за своїх овець*” (Ів. 10, 11). Священнослужитель покликаний, відкинувши всякий страх, бути *свідком Христа і Його правди*. “Небо і земля минуть, а слова Мої не минуть” (Мт. 24, 35)” [14]. Як бачимо, канвою тексту є релігійні фразеологізми, зокрема крилаті вислови зі Святого Письма (*діти Божі, Добрий Пастир, Слово Боже, Небо і земля минуть, а слова Мої не минуть*); усталені релігійні мовні сполуки, ключовими в яких є основні поняття християнської релігії (*Бог, Христос, Церква, Євангеліє, Святі Таїнства, християнин, християнська мораль, свідок Христа та Його Правди, благовістити Слово Христового Євангелія* тощо). Окрім того, варто відзначити, що загальноживана в релігійному стилі фразеологія в проповідях С. Шевчука часто набуває сучасного звучання. Наприклад, звертаючись

до наших воїнів на передовій з нагоди Дня ЗСУ, Блаженніший називає їх нашими *ангелами-хоронителями* [20].

Говорячи про церковні свята чи події історії, Блаженніший апелює до сучасних почуттів та переживань, де проблеми вибору між добром і злом уводить в активний вжиток фразеологічні одиниці, які є відображенням останніх подій, пов'язаних із Революцією Гідності та духовним відродженням України: *молитовний намет; патріарша криївка; безперервна молитва за мир і кращу долю України; загально-національна молитва; загальноукраїнська молитва* [4, 11, 12].

Революція Гідності поставила перед українцями багато запитань, серед яких одним із важливих є поняття свободи, яку Глава УГКЦ тлумачить як сучасну християнську цінність: *Свобода є даром Божим* [12]. Читаємо також у текстах проповідей тезу про свободу через спасіння і свободу синів Божих: «Бог, який нас сотворив ... дарує нам свободу через спасіння; людина сотворена на образ і подобу Божу для того, щоби бути вільною на образ свободи, в якій живе і існує наш Бог. Про цю свободу говорить апостол Павло, як про свободу синів Божих» [12].

Варто відзначити низку висловів С. Шевчука, які можна визначити як афористичні: *Щоб побороти корупцію, треба повернутися до Бога* [19], *Завдання християнина – не знищити своїх ворогів, а спасти їх* [24], *Не очікуймо чуда від влади, вона не спасає. Спасає лише Господь Бог* [25], *Сам Бог сьогодні радіє нашими радощами і страждає нашими болями* [28], *Лише любов до Бога і Батьківщини може зробити людину героєм* [27], *Ми довірилися Богові і пішли паломницьким шляхом гідності та свободи* [26] та багато інших, які завдяки влучності висловлювання та силі закладеного в них переконання дають духовну поживу багатьом українцям.

Висновки. Релігійна фразеологія української мови, хоча й була вилучена з активного вжитку за радянського періоду, повертається в активне мовлення завдяки працям українських та європейських інтелектуалів, серед яких варто виділити проповіді Святослава Шевчука. Продовжуючи славу традицію українського проповідницького мистецтва щодо активного використання скарбів релігійної

фразеології, Глава УГКЦ ці мовні ресурси активно вводить у сучасний контекст. Його проповіді – це відображення живого пульсування духовного життя народу і водночас слово настанови Пастиря, який миттєво реагує на усі переживання, сумніви та тривоги своєї пастви. Аналіз релігійної фразеології проповідей Святослава Шевчука звертає нашу увагу на основні духовні виклики, які стоять сьогодні перед українцями, окрім того, засвідчує стан функціонування цього мовного пласту в сучасному мовленні.

Література

1. Біблія : Святе Письмо Старого та Нового Завіту [Текст]. – 1990. – 352 с.
2. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови : Лінгвофілософські нариси : монографія / Ф. Бацевич. – К. : ВЦ “Академія”, 2009. – 192 с.
3. Борита В.М. Мова проповідей Патріарха Філарета / В.М. Борита // Філологічні студії. – Вип. 6. Ч. 2. – 2011. – С. 147 – 152 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journal.kdpu.edu.ua/filstd/article/view/662/607>.
4. Заклик Блаженнішого Святослава, Глави УГКЦ, до безперервної молитви за мир і кращу долю України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://headugcc.info/dijalnistj/promovy/zaklyk-blazhennishoho-svyatoslava-hlavy-uhkts-do-bezperervnoji-molytvy-za-myr-i-kraschu-dolyu-ukrajiny.html>.
5. Звернення Блаженнішого Святослава до вірних УГКЦ з приводу 80-ї річниці Голодомору 1932 – 1933 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://headugcc.info/dijalnistj/promovy/zvernennya-blazhennishoho-svyatoslava-do-virnyh-uhkts-z-pryvodu-80-ji-richnytsi-holodomoru-1932-1933-rokiv.html>.
6. Ісус. Ти кожен подих мій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk-ua.facebook.com/pages/Ісус-Ти-кожен-подих-мій/1441717836060254>.
7. Католицький оглядач [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua>.
8. Куза А.М. Культура лексикографічного видання: використання релігійної фразеології / А.М. Куза // Поліграфія і видавнича справа. – № 1 (45). – 2007. – С. 110 – 120.
9. Мацьків П.В. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі : монографія / П.В. Мацьків. – Дрогобич, 2007. – 330 с.
10. Петришина О.І. Мова проповідей Йосифа Сліпого : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / О.І. Петришина. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.
11. Послання Блаженнішого Святослава до молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sdbua.net/index.php/ua/component/content/article/24-news-ua/interes-ua/351-poslannia-blazhennishoho-cviatoslava-do-molodi>.
12. Промова Глави УГКЦ під час молитовних чувань у Патріаршому соборі за перемогу добра в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://headugcc.info/dijalnistj/propovidi/promova-hlavy-uhkts-pid-chas-molytovnyh-chuvan-u-patriarshomu-sobori-za-peremohu-dobra-v-ukrajini.html>.

13. Проповідь Блаженнішого Святослава на 18-ту неділю після Зіслання Святого Духа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-na-18-tu-nedilyu-pislya-zislannya-svyatogo-duha-povniy-tekst>.

14. Розпорядження Отця і Глави УГКЦ щодо позиції і поведінки духовенства в теперішній суспільно-політичній ситуації в Україні. – Режим доступу : <http://headugcc.info/dijalnistj/promovy/rozporyadzhennya-ottsya-i-hlavy-uhkts-schodo-pozytsiji-i-povedinky-duhovenstva-v-teperishnij-suspilno-politychnij-sytua-tsiji-v-ukrajini.html>.

15. Святослав Шевчук. Інформація про Главу УГКЦ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://headugcc.info/biohrafija/biohrafija-sluzhinnya-svyatoslav-shevchuk.html>.

16. Сербенська О. Мовний світ Івана Франка : Статті, роздуми, матеріали / О. Сербенська. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 372 с.

17. Суховій О.О. Фразеологія ораторсько-проповідницької прози Варлаама Ясинського : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О.О. Суховій. – К., 2002. – 255 арк.

18. Шевчук С. Возлюби Господа Бога твого усім серцем твоїм – Недільна проповідь Глави УГКЦ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://headugcc.info/dijalnistj/propovidi/vozlyuby-hospoda-boha-tvoho-usim-sertsem-tvojim-nedilna-propovid-hlavy-uhkts.html>.

19. Шевчук С. Щоб побороти корупцію, треба повернутися до Бога [Електронний ресурс] / С. Шевчук. – Режим доступу : <http://headugcc.info/dijalnistj/propovidi/schob-poboroty-koruptsiyu-potribno-navernutysya-do-boha-hlava-uhkts.html>.

20. Шевчук С. Захисникам на передовій до Дня ЗСУ: ви сьогодні є нашими ангелами-хоронителями [Електронний ресурс] / С. Шевчук. – Режим доступу : <http://headugcc.info/dijalnistj/promovy/hlava-uhkts-zahysnykam-na-peredovij-do-dnya-zsu-vy-sohodni-je-nashymy-anhelamy-horonytelyamy.html>.

21. Шевчук С. Якщо не брати грошей у нечесних людей, Храм будуватиметься довше [Електронний ресурс] / С. Шевчук. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/glava-ugkc-yakshcho-ne-brati-groshey-u-nechesnih-lyudey-hram-buduvatimetsya-dovshe>.

22. Шевчук С. Що означає сьогодні бути християнином? [Електронний ресурс] / С. Шевчук. – Режим доступу : <http://headugcc.info/dijalnistj/promovy/hlava-uhkts-scho-oznachaje-sohodni-buty-hrystyyanynom.html>.

23. Шевчук С. Не бійся, тільки віруй [Електронний ресурс] / С. Шевчук. – Режим доступу : <http://kyivsobor.ugcc.org.ua/ne-bijsya-tilky-viruj-tsymy-slovamy-sohodni-molimosya-chuvajmo-idimo-vpered-blazhennishyj-svyatoslav-shevchuk/>.

24. Шевчук С. Завдання християнина – не знищити своїх ворогів, а спасти їх [Електронний ресурс] / С. Шевчук. – Режим доступу : <http://headugcc.info/dijalnistj/propovidi/hlava-uhkts-zavdannya-hrystyyany-na-ne-znyschyty-svojih-vorohiv-a-spasty-jih.html>.

25. Шевчук С. Не очікуймо чуда від влади, вона не спасає. Спасає лише Господь Бог [Електронний ресурс] / С. Шевчук. – Режим доступу : <http://ugcc.tv/ua/media/72399.html>.

26. Шевчук С. Синодальне послання до вірних УГКЦ та всіх людей доброї волі про суспільно-політичну ситуацію напередодні виборів до Верховної Ради [Електронний ресурс] / С. Шевчук. – Режим доступу : http://news.ugcc.ua/documents/sinodalne_poslannya_do_virnih_ukrainskoi_grekokatolitskoi_tserkvi_ta_vsih_lyudey_dobroi_voli_pro_suspilnopolitichnu_situatsiyu_v_ukrainina_peredodni_viboriv_do_verhovnoi_radi_71517.html.

27. Шевчук С. Лише любов до Бога і Батьківщини може зробити людину героєм [Електронний ресурс] / С. Шевчук. – Режим доступу : <http://ktds.org.ua/news/ugcc/glava-ugkts-u-den-svyatogo-mykolaya-lyshe-lyubov-do-boga-i-batkivshchyny-mo-ge-zrobyty-lyudynu-geroem/>.

28. Шевчук С. Сам Бог сьогодні радіє нашими радощами і страждає нашими болями [Електронний ресурс] / С. Шевчук. – Режим доступу : <http://ugcc.tv/ua/media/72604.html>.

Куза Анжела. Религиозная фразеология проповедей Святослава Шевчука. Стаття посвящена аналізу релігійної фразеології проповідей Святослава Шевчука, которые становятся сегодня важным фактором духовно-нравственных изменений в нашей стране.

Ключевые слова: религиозная фразеология, проповедь, религиозный стиль, религиозные фразеологизмы.

Kuza Angela. Religious phraseology of Sviatoslav Shevchuk's preaches. The article analyzes the religious phraseology of Sviatoslav Shevchuk's preaches, which now become an important factor in spiritual and moral changes in our country.

Keywords: religious phraseology, preach, religious style, religious idioms.

УДК 811.161.1'373.7:821.161.1-84

К 95

*Олена КУЦИК,
Марія КОЛЕЧКО*

**РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО КОНЦЕПТУ
“РОБОТА // РАБОТА” В УКРАЇНСЬКИХ
І РОСІЙСЬКИХ ПАРЕМІЙНИХ ОДИНИЦЯХ**

**(на матеріалі збірників І. Франка “Галицько-руські народні
приповідки” та В. Даля “Пословицы русского народа”)**

У статті проаналізовано концепт “робота // работа” у мовній свідомості носіїв української та російської лінгвокультур. Доведено, що концепт – це не лише когнітивна структура, а й одиниця мислення, збагачена ціннісними ознаками, багатовимірне культурно-значуще соціопсихічне поняття у колективній свідомості, певним чином матеріалізоване. Зовнішня форма цього культурно маркованого смислу представлена низкою мовних реалізацій, які утворюють відповідну лексико-семантичну та когнітивну структури. Проаналізовано прислів'я та приказки зі стрижневим компонентом – концептом “робота // работа”. Показано, що він є багатовимірним і містить базовий пласт, репрезентований у свідомості носіїв української та російської мов концептуальними ознаками “радість”, “задоволення”, “зусилля”, “корисність”, “бажання”, “необхідність”, “мука”, “страждання”, “виснаження” тощо. Доведено, що вони формують ядро досліджуваного концепту у мовній свідомості обох соціумів.

Ключові слова: *концепт, лінгвокультура, паремія, прислів'я, приказка.*

Постановка проблеми. Красу життя, велич власного буття людина по-справжньому здатна зрозуміти лише в процесі чесної,

безкорисливої праці. І лише за такої умови адекватно оцінити всі набутки людства, досягнути світ прекрасного, збагатити душу неоціненними скарбами. Усвідомлення власної повноцінності й вагомості робить людську працю творчою й наближеною до мистецтва.

Ставлення до роботи становить визначальну характеристику окремої людини й нації в цілому, а тому отримує віддзеркалення в їхній мові й культурі. Тож вивчення способів мовного та комунікативного втілення концепту “робота” є своєрідним ключем до пізнання особливостей національного характеру й світогляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми лінгвокультурології цікавили й цікавлять багатьох дослідників (Г. Вежбицька, В. Карасик, О. Леонтович, Є. Тарасов, В. Козловський).

Основною одиницею лінгвокультури визнано культурний концепт. Його основне призначення – слугувати вивченню взаємодії мови та культури (Н. Арутюнова, С. Воркачев, В. Воробйов, В. Карасик, Д. Ліхачов, Ю. Степанов, В. Телія та ін.).

Лінгвокультурні концепти видозмінюються в часі, характеризуються варіативністю в їх груповому та індивідуальному мовному втіленні. Існують типові способи мовленнєвої репрезентації концептів. Необхідність вивчення лінгвокультурної специфіки концепту з застосуванням експериментальних прийомів дослідження підкреслювали О. Баранов, Д. Гудков, О. Горошко та інші.

Пізнаючи світ, людина виокремлює в ньому певні фрагменти, які набувають мовного позначення. До їхнього переліку належить і трудова діяльність. Лінгвісти неодноразово зверталися до вивчення мовних і мовленнєвих одиниць на позначення поняття “праця/труд”. Концепт “труд” в російській мовній свідомості в соціокультурному аспекті (на матеріалі прислів’їв і приказок, афоризмів, текстів пісень) став об’єктом аналізу Т. Гоннової [5, 286 – 305]. Ідеологічний складник концепту “труд” та його видозміну в часі дослідила, із урахуванням російськомовних даних, О. Чернова, причому матеріалом для аналізу послуговували висловлення з лексичними одиницями *труд*, *работа* та їхніми похідними [13, 305 – 330]. М. Мірошніченко розглядає зміст концепту “труд” (в інтерпретації “сума знань про

трудова діяльність”), його семантичні та прагматичні характеристики на матеріалі пареміологічних одиниць російської й новогрецької мов [6, 218 – 236]. Науковим зацікавленням Л. Банкової стали засоби вербалізації концепту “праця” у британському варіанті англійської мови [2, 254 – 269]. Однак специфіка реалізації лінгвокультурологічного концепту “робота // работа” в зіставному аспекті в українських та російських паремійних одиницях ще не була об’єктом дослідження лінгвістів.

Мета статті – схарактеризувати особливості реалізації лінгвокультурного концепту “робота // работа” в мовній свідомості носіїв української й російської лінгвокультур на матеріалі збірників І. Франка “Галицько-руські народні приповідки” та В. Даля “Пословицы русского народа”.

У дослідженні фактичного матеріалу застосуємо лінгвокультурологічний аналіз паремійних одиниць, запропонований В. Телією [12]. Він допоможе з’ясувати культурно-національну специфіку концепту. Оскільки зміст базових концептів культури, до яких належить і концепт “робота”, завжди глибший, ніж зміст однойменного мовного поняття, то “їхнє усвідомлення ніби “розтягується” по всьому ідеографічному полю” [12, 124].

Насамперед звернемося до лексикографічних джерел. Вони засвідчують, що в українській мові слово “робота” має 9 значень: 1. Дія за значенням робити; 2. Чиєсь виконання чого-небудь, чийсь труд; 3. Тільки множина з означенням. Та чи інша діяльність щодо виготовлення, створення, обробки чого-небудь; 4. Коло занять, обов’язків, те, чим зайнятий хто-небудь; справа, діло; 5. Праця, заняття, служба на якому-небудь підприємстві, в якійсь установі як засіб існування, джерело заробітку; 6. Те, що підлягає виконанню, здійсненню; 7. З означенням. Спосіб, манера, стиль виконання, виготовлення чого-небудь; 8. Продукт чиєїсь праці; виріб, твір; 9. Фізичний термін [3, 1037]. Із наведених значень ми зосередили свою увагу на перших семи.

Аналогічні значення має досліджувана лексема в російській мові. “Работа”: 1. Процесс превращения одного вида энергии в

другой (спец.); вообще нахождение в действии; 2. Занятие, труд, деятельность; 3. Служба, занятие как источник заработка; 4. Производственная деятельность по созданию, обработке чего-нибудь; 5. Продукт труда, готовое изделие; 6. Материал, подлежащий обработке, находящийся в процессе изготовления; 7. Качество, способ исполнения [7, 637].

Синонімічний ряд слова “робота” в українській мові конституюють такі лексеми: *праця, труд, діло* та інші [8, 385; 531]. У російській мові лексема “работа” є домінантою розгалуженого синонімічного ряду, у якому представлено також лексеми “труд” та “дело” [1, 362; 445].

Лексема “праця” в українській мові, як і “труд” у російській, теж полісемантична, проте ми досліджуємо паремійні тексти, що містять це слово (поняття) лиш у прямому значенні, а саме: “Діяльність людини; сукупність цілеспрямованих дій, що потребують фізичної або розумової енергії та мають своїм призначенням створення матеріальних і духовних цінностей” [3, 919]; “труд” – “1. Целеобразная деятельность человека, направления на создание с помощью орудий производства материальных и духовных ценностей; 2. Работа, занятие” [7, 814]. Як бачимо, лінгвокультурологічний концепт “праця” // “труд” у зіставляваних мовах асоціюється насамперед із життєвими клопатами, труднощами та їх подоланням, способом заробітку грошей тощо.

В обох мовах досліджувані лексеми утворюють розгалужені семантичні поля та синонімічні ряди, що свідчить про цінність досліджуваного концепту для українського і російського соціумів.

Прислів’я розглядаємо як образний, лаконічний за формою вислів, який має повчальний зміст і зазвичай специфічне ритмофонетичне оформлення, акумулює життєву закономірність чи правило [10, 25]. Приказка – образний, лаконічний за формою вислів, який не має, на відміну від прислів’я, повчального змісту [10, 26].

Термін “паремія” функціонує як родовий щодо термінів “прислів’я” і “приказка”, причому два останні розмежовуються за наявністю/відсутністю у їхньому складі переносного значення.

Н. Панченко слушно зауважує: “У пареміях поряд із загально-людським виражається характерне і специфічне для певної лінгвокультурної спільності, тобто те, що прийнято називати “душею народу”, національним характером. Паремії є культурним кодом, вбудованим у мову, яка виконує роль скарбниці й знаряддя передачі людського досвіду” [7, 26]. Ми поділяємо цей погляд. Прислів’я та приказки, на нашу думку, чітко і повно фіксують особливості менталітету народу, дух нації (за В. Гумбольдтом), що пояснюється їхньою цілісністю, легкою відтворюваністю в комунікації: прислів’я та приказки – це “готові” до вживання самостійні тексти. Оскільки прислів’я та приказки вирізняються регулярністю вживання, можна припустити, що в них виражено справді найбільш актуальні поняття й судження мовців. Прислів’я та приказки – це дзеркало, яке відбиває стан суспільства на тому чи тому етапі його розвитку, фіксує побут, звичаї, традиції народу – носія мови.

Отже, актуальність вивчення прислів’їв і приказок зумовлена тим, що вони культурологічно навантажені. Вивчення реалізованого в них концепту передбачає виявлення не лише його центру, а й периферії.

Як мовні знаки, паремії виконують і кумулятивну функцію. Вони викликають у свідомості носіїв мови певні асоціації, які, з одного боку, визначають логічну конструкцію виразу, а з другого, – зумовлюють кордони його вживання, зв’язок із певними життєвими ситуаціями, явищами історії та культури народу. Іншими словами, у прислів’ях і приказках виражено культурні цінності, домінанти певного соціуму, його світогляд, тлумачення дійсності.

Суттєва частка досліджуваних українських і російських паремій віддзеркалює уявлення того чи того народу про роботу, про людину працюючу. Роботу як соціальний обов’язок, потребу життя відображено, наприклад, у таких пареміях: укр. – *Без роботи чоловік не вижисє (...не вітримає); Без роботи чоловікови нудно* [3, 38]; *Робота не напасть* [3, 43]; *Робота чоловіка на світі держит* [3, 43]; рос. – *Работа – лучший приварок; По работе еда вкусней* [8, 19]; *Боже, поможи, а ты на боку не лежи! Богу молись, а сам трудись!* [8, 21];

Не сиди сложа руки, так не будет и скуки! [8, 21]; *Богу молись, крепись да за соху держись!* [8, 22].

Робота/праця є однією з найважливіших цінностей соціуму. Це підтверджують наявні в паремійних дискурсах слова *свобода, любов, радість, пісня, щастя*. Людина, яка не працює, характеризується в пареміях як порожнє місце; у них підкреслено, що краса й сила людини – у праці, бо у ній формується й виявляється її талант і натхнення.

Концепт “робота”, представлений у досліджуваних паремійних одиницях, багаторівневий. Він містить базовий пласт, репрезентований у свідомості носіїв української й російської мов концептуальними ознаками “зусилля” // “усилие”, “корисність” // “полезность”, “бажання” // “желание”, “необхідність” // “необходимость”, “мука” // “мука”, “страждання” // “страдание”, “виснаження” // “истощение” тощо.

Досліджуваний матеріал показує специфіку реалізації лінгвокультурологічного концепту “робота” в народних формулах української й російської мов. Спільною особливістю обох збірників є однакова їх будова: за тематичними рубриками. Вдалий вибір методики, заснованої на чітких критеріях опрацювання паремійного матеріалу, залучення широкої джерельної бази, прискіпливий добір текстів, розкриття їхньої семантики, висвітлення художніх особливостей, – усе це забезпечило наукову цінність обох лексикографічних праць.

Однак у І. Франка досліджувану тематичну рубрику виокремлено за стрижневим компонентом “робота”, а в збірнику В. Даля фольклорний матеріал згруповано в основному за семантичними опозиціями або асоціаціями. Це стосується й досліджуваної тематичної групи “Работа – Праздность”.

І. Франко, наводячи прислів'я й приказки, не ставив собі за мету чітко окреслити спектр їхніх диференційних ознак, а прагнув продемонструвати наявний між ними ще з часу виникнення глибинний, внутрішній зв'язок. Попри досить вільну інтерпретацію паремії, він ретельно й послідовно відбирав матеріал, піддаючи його скрупульозному багатоступеневому аналізу, що передбачав з'ясування

не тільки “приповідкової” сутності зразків, але також їх естетичної цінності, функціональної активності, генетичної основи. Дослідник відмовився залучати до збірника паремійні зразки літературного походження, невиразні, безобразні фрази сумнівного характеру з обмеженими актуалізаційними можливостями й прагматично не детерміновані. Окрім того, І. Франко чітко розмежовує народні паремії і їх книжні відповідники.

Аналіз російських паремій дав змогу вибудувати синонімічні ряди дієслів на позначення трудової діяльності з домінантою “работать”: *работать – трудиться – пахать – орать – толочь – ткать – прясть – полоть – срубить* тощо (*Работай до поту, так поешь в охоту* [6, 17]; *О добре трудиться, есть чем похвалиться* [8, 16]; *Люди пахать, а мы руками махать* [8, 13]; *Хоть хлеба и хороши, а пашню паши!* [6, 18]; *Либо ткать, либо прясть, либо песни петь* [8, 15]; *Орать пашню – копить квашню* [8, 18]; *Просо полоть – руки колоть* [8, 21]; *Не срубишь дуба, не отдув губы* [8, 21]).

У складі паремійних одиниць, зібраних І. Франком, доволі частотні слова їсти, хліб (*Без роботи ще ніхто не вмер, хіба без хліба* [3, 38]), калач, їжа загалом, заради якої людина працює, миска (*До роботи не силуйте, а до миски, то й бийте!* [3, 40]).

Підсилюють загальну семантику прислів’їв на позначення важкої праці такі зооніми, як *віл, кінь, кобила*; вони стали символами людей, що важко працюють (*Все в роботі, як віл у ярмі* [3, 39]; *Все в роботі, як кінь у кераті* [3, 39]; *Вона така до роботи, як кобила щира* [3, 39]).

У досліджуваних пареміях представлені окремі соматизми: *руки, черево, голова, зуби, язик* (*Горит му работа в руках* [3, 39]; *До роботи закоти рукави тай закуси зуби* [3, 40]; *Коби работа, а руки будут* [3, 41]; *При роботі черева не випасеш* [3, 42]; *Тільки роботи, що нема сі коли в голову пошкробати* [3, 45]).

У збірнику В. Даля “Пословицы русского народа” значна кількість паремій у рубриці “Работа – праздность” містять аналогічні опорні компоненти: *хлеб, калач, есть, печь, руки, брюхо, кобыла, кляча, козёл, жеребёнок* (*Подать оплачена, хлеб есть, и лежи на печи* [8, 13]; *Хочешь есть калачи, так не сиди на печи* [8, 13]; *Ест руками,*

а работает брюхом [8, 13]; *Белые ручки чужие труды любят* [8, 17]; *Сытое брюхо к работе туго* [8, 15]; *Кобыла за делом, а жеребенок и так* [8, 14]; *Кляча воду возит, а козёл бородкой потряхивает* [8, 14]).

У проаналізованих пареміях, що містять ознаку ставлення людини до праці, чітко відображено систему цінностей обох народів. Насамперед це позитивне оцінювання праці (задоволення від праці; праця як засіб створення добробуту). Цю тезу яскраво ілюструють паремії, зібрані І. Франком, наприклад: *Без роботи день роком стає* [3, 38]; *При роботі весело* [3, 42]; *При роботі швидко час минає* [3, 43] та інші.

Аналогічний погляд на працю відображений у російських пареміях, зібраних В. Далем: *Горька работа, да хлеб сладок* [8, 17]; *Работа черна, да денежка бела* [8, 22]; *Хочешь есть калачи, так не сиди на печи* [8, 14] тощо.

Поряд із цим, у деяких прислів'ях і приказках робота/праця, особливо важка, кваліфікується негативно. Наведемо приклади: у І. Франка – *Проїла ми сі та робота* [3, 43]; *Роботі ніколи кінця немає* [3, 43]; *Робота, що нема коли дихнути* [3, 43]; *З тої роботи хіба язык вивалю тай перед чісом здохну* [3, 41]; у В. Даля – *Всех дел не переделаешь; всех работ не переработаешь* [8, 13]; *На мир не наработаешься* [8, 13].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави до висновку, що робота/праця зазвичай позитивно оцінюється в народній свідомості слов'ян. У роботі людина вбачає сенс життя, праця й щоденна робота позитивно впливає на неї, приносить їй задоволення і радість, урізноманітнює життя.

Проаналізовані паремійні тексти, на думку українців і росіян, слід приймати як аксіому. Вони є моральним кодексом соціуму.

Література

1. Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка : практический справочник / З.Е. Александрова. – М. : Рус. яз., 1989. – 495 с.
2. Банкова Л.Л. Труд / Л.Л. Банкова // Антология концептов / под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Том 6. – Волгоград : Парадигма, 2007. – С. 254 – 269.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2004. – 1440 с.
4. Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. 3. – С. 37 – 46.
5. Гоннова Т.В. Труд / Т.В. Гоннова // Антология концептов / под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Том 2. – Волгоград : Парадигма, 2005. – С. 286 – 305.
6. Мирошниченко Л.М. Труд / Л.М. Мирошниченко // Антология концептов / под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Том 5. – Волгоград : Парадигма, 2007. – С. 218 – 236.
7. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова ; Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
8. Панченко Н.Н. Средства объективации концепта “обман” (на материале английского и русского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Н.Н. Панченко. – Волгоград : Перемена, 1999. – 23 с.
9. Пословицы русского народа : Сборник В. Даля : в 2-х т. / послесл. В. Аникина. – М. : Худож. лит., 1989. – Т. 2. – С. 12 – 23.
10. Словник синонімів української мови : в 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 2. – 968 с.
11. Смерчко А.К. та ін. Фразеологія в таблицях і тестах: онтологічний, культурологічний та контрактивний аспекти / А.К. Смерчко, Н.В. Скотна, О.А. Куцик, А.А. Смерчко. – Дрогобич : ДДПУ, 2003. – 264 с.
12. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
13. Чернова О.Е. Труд / О.Е. Чернова // Антология концептов / под ред. В. Карасика, И. Стернина. – Том 2. – Волгоград : Парадигма, 2005. – С. 305 – 330.

Куцик Елена, Колечко Мария. Реализация лингвокультурологического концепта “робота // работа” в украинских и русских паремийных единицах (на материале сборников И. Франко “Галицько-руські народні приповідки” и В. Даля “Пословицы русского народа”). В статтє проанализирован концепт “робота // работа” в языковом сознании носителей украинской и русской лингвокультур. Доказано, что концепт – это не только когнитивная структура, а и единица мышления, обогащённая ценностными признаками; многомерное культурно-значимое социопсихическое

понятие в коллективном сознании, определённым образом материализованное. Внешняя форма этого культурно маркированного смысла представлена рядом языковых реализаций, образующих соответствующую лексико-семантическую и когнитивную структуры. Проанализированы пословицы и поговорки со стержневым компонентом – концептом “робота // работа”. Показано, что он является многомерным и содержит базовый пласт, представленный в сознании носителей украинского и русского языков концептуальными признаками “радость”, “удовольствие”, “усилие”, “полезность”, “желание”, “необходимость”, “мука”, “страдание”, “измождённость” и т.п. Доказано, что они формируют ядро данного концепта в языковом сознании обоих социумов.

Ключевые слова: концепт, лингвокультура, паремия, пословица, поговорка.

Kutsyk Olena, Kolechko Maria. Realization of lingo-cultural concept “work” in Ukrainian and Russian units of paremia (on material of collections “Galician-Russian Folk Bywords” by I. Franko and “Proverbs of Russian People” by V. Dal). In the article concept of “work” is analyzed in linguistic consciousness of transmitters of Ukrainian and Russian lingo-cultures. It is proved that concept is not only a cognitive structure but also unit of thought, enriched by the valued signs; multidimensional cultural meaningful social-psychical concept in collective consciousness, definitely materialized. The external form of this cultural marked sense is presented by the row of linguistic realizations which form the proper lexical-semantic and cognitive structures. Proverbs and sayings with the cored component “work” are analyzed in the given article. It is shown that it is multidimensional and contains a base layer, presented in consciousness of transmitters of the Ukrainian and Russian languages by conceptual signs “gladness”, “satisfaction”, “effort”, “utility”, “desire”, “necessity”, “pain”, “suffering”, “exhaustion”, etc. It is proved they form the core of the researched concept in linguistic consciousness of both societies.

Keywords: concept, lingo-culture, paremia, proverb, saying.

УДК 811.161.2:81'271.1+070:808.2

М 71

Тетяна МІШЕНІНА

ІНТЕРФЕРЕМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті здійснено аналіз явища інтерференції, схарактеризовано інтерферему як лінгвоодиницю, утворену шляхом буквального перекладу, але з урахуванням фонетико-вимовних норм мови, що зазнає впливу. Виокремлено типи мовних девіацій: культурні помилки, зумовлені семантичними модифікаціями; мовні помилки, спричинені помилками перекладу, неоднозначністю семантичних реляцій, лексичних сигніфікативних значень. Випадки семантичної інтерференції, спостережені під час вживання слів у невласливому їм значенні, кваліфіковано як семантичну їх модифікацію. Розглянуто взірці семантичних модифікацій за використання інтерферем.

Ключові слова: інтерференція, інтерферема, мовна норма, кодифікація, семантична модифікація, мовна девіація.

Постановка проблеми. Функціонування мови визначається чинними в суспільстві культурними нормами. Зміна мовних звичок залежить, отже, не лише від лінгвістичного оволодіння іншою мовою, а й від зміни культурних норм, або, якщо розглядати це явище на рівні особистості, – від зміни стереотипів поведінки. У цьому зв'язку особливої ваги (з соціолінгвістичного і соціально-психологічного поглядів) набувають чинники, пов'язані з настановами щодо мов, які функціонують у суспільстві. Чинники, які визначають мовну преференцію в ситуації спілкування білінгвів, на нашу думку, мають не лише лінгвістичні корені (як у випадку мовної компетенції комунікантів), а й перебувають у площині соціальної перцепції.

Актуальним у цьому зв'язку видається комплексний аналіз мовних помилок; опрацювання питання про критерії виявлення помилок за редагування освітніх видань; розроблення конструктивної класифікації анормативів і протипомилкового апарату, що містить дані про типові ненормативи й про лінгвістичні умови, у яких можливий вияв поєднання потенційних девіацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти девіативності висвітлено в дослідженнях Ю. Апресяна [1], В. Дєвкіна [6], А. Шмельова [15], О. Падучевої [11]. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки створено концепції, у межах яких помилки досліджують у контексті удосконалення мовлення й підвищення рівня грамотності мовців (Н. Бабич, М. Волощак, Н. Непийвода) [3; 5; 10]; аналізують як джерело кодифікації норм (Н. Ботвина, О. Пономарів) [4; 13]; осмислюють причини їх виникнення та шляхи попередження й усунення (В. Мамушин, Л. Покровський) [9; 12].

Мета публікації – виявити типи семантичних модифікацій за використання інтерферем в сучасному українському мовленні.

Інтерференцію (від лат. *inter* – між, взаємно і *ferens* (*ferentis*) – той, що несе, переносить; мимовільне перенесення, накладання ознак однієї мови на іншу в практиці двомовної людини [7, 70]) пов'язуємо з аспектом мовної взаємодії, оскільки наслідком цього процесу є відхилення від норми. “Конкретним мовним виявом інтерференції є *інтерферема* [8, 11]” – лінгвоодиниця, утворена шляхом буквального перекладу з урахуванням фонетико-вимовних норм мови, що зазнає впливу. Інтерферема не становлять факту мови, оскільки функціонують як паралельні, але не синонімічні до наявних засоби словесного вираження, що зазнали семантичних модифікацій.

На думку Е. Ахундзянова, семантична інтерференція відбувається двома шляхами: 1) лексичного чи структурного калькування, коли запозичується форма слова і спосіб її передавання; 2) семантичного запозичення чи семантичного калькування, тобто коли запозичується тільки внутрішня форма [2, 136].

У такому разі інтерферема – це теоретично можливі утворення, але не мотивовані ні номінативно, ні стилістично. Вони не є

одинацями лексико-семантичного складу мови, не вживані в жодній із комунікативних ситуацій, а є результатом чужомовних (російськомовних) впливів.

У мовознавстві прийнято виокремлювати кілька типів інтерференції: фонетичну, лексичну, семантичну, граматичну. Однак у нашому дослідженні поняття інтерфеми як відхилення від норми співвідноситься лише з лексичним рівнем. Семантичну інтерференцію, спостережану за використання слів у невласливому їм значенні, кваліфікуємо як семантичну модифікацію лексем, зумовлену впливом російської мови. Відхилення від морфологічних та синтаксичних норм, спричинені негативним впливом мовної взаємодії, трактуємо як граматичні помилки.

Семантичне запозичення зумовлює уживання семантично модифікованих одиниць, які є складником лексики сучасної української літературної мови, але в значеннях, що не збігаються або значною мірою суперечать загальному значенню контексту. Такі модифіковані одиниці можуть нормативно вживатися в інших семантико-синтаксичних умовах. Наприклад, поєднання *думка співпала** можна розглядати як ненормативне функціонування слова *співпадати**, оскільки назване утворення скопійоване за моделлю російського слова *совпадать*, що має значення “відбуватися одночасно; виявлятися однаковим; бути схожим” [16, 347]. Літературно-нормативними відповідниками для названої лексеми є слова *збігатися*, *сходиться*, *зійтися*. Слід зауважити, що українській мові властиві одиниці з першою частиною *спів-*, які містять сему “разом”, “спільний”, “взаємний”. Значення таких складних слів мотивується семантикою обох компонентів, наприклад: *співпрацювати* – “працювати разом із кимось”. Синонімічним до частини *спів-* є префікс *су-*, етимологічне значення якого спирається на значення спільності ознаки, властивої кільком предметам, об’єднаним якимось зв’язком: *супротивний*, *сумісник*, *суголосність*. Для лексеми *співпадати** така мотивація неможлива.

Семантичні модифікації у структурі інтерферем зумовлюють ненормативні поєднання відповідно в українській і російській мовах.

Прикладом семантичної модифікації може слугувати використання лексеми *область* із ненормативним значенням «певна сфера виробництва, науки тощо» [23, 326-327]: *область** застосування, *область** інформації, *область** науки. Лексична помилка зумовлена впливом російської мови, де семантичне поле слова «*область*» ширше, ніж у його українського відповідника, де ця лексема вживана лише зі значенням «а) частина якої-небудь території (країни, держави, материка); б) адміністративно-територіальна одиниця; в) у математиці – скінченна частина простору або поверхні». Семантиці наведеного контексту відповідає нормативна лексема *галузь*.

У межах лексичної норми виокремлюємо нормативні слововживання [23, 326 – 327; 24, 399]: 1) *галузь* «певна сфера виробництва, науки тощо»: *галузь* інформації, *галузь* наук; 2) *область* «а) частина якої-небудь території (країни, держави, материка); б) адміністративно-територіальна одиниця; в) у математиці – скінченна частина простору або поверхні»: висотна *область* тепла, Дніпропетровська *область*, кліматична *область*, *область* ТВ-сигналу, *область* значень, прикордонна *область*; 3) *зона* «а) простір, у якому поширюється будь-яке явище, що характеризується певними рисами, особливостями; б) у біології – місце розташування якого-небудь внутрішнього органа або тварини»: низькотемпературна *зона*, *зона* заток, сейсмононебезпечна *зона*; 4) *ділянка* «окрема частина поверхні, площі, простору, яку використовують з якою-небудь метою або відокремлюють за якою-небудь ознакою»: потилична *ділянка*, *ділянка* пам'яті, електронна *ділянка*; 5) *дільниця* «окрема частина простору суспільного призначення»: виборча *дільниця*; 6) *царина* «сфера діяльності, коло знань, уявлень»: *царина* науки.

Семантичну модифікацію констатуємо на прикладі інтерферем керування / управління (рос. *управление*); рисунок / малюнок (рос. *рисунок*); основа / підвалина / заснування / підмурок / підстава (рос. *основание*):

1. *Керування* [17, п. 5.5]: а) сукупність цілеспрямованих дій, що передбачає оцінку ситуації та стану об'єкта керувань, вибір керівних дій та їх реалізацію (англ. *driving, management, government*);

б) у граматиці – такий синтаксичний формальний зв'язок між словами у словосполучах, коли головне слово вимагає певної відмінкової форми від залежного слова, яка залишається незмінною в разі зміни головного слова (*government*). Нормативні такі поєднання: *автоматизована система керування*, *автоматизована система керування підприємством*, *апарат керування*, *блок керування*, *гідравлічне керування*, *дистанційне керування*, *інтерактивне керування*, *дієслівне керування*.

Управління [21, 305]: адміністративна установа або відділ якоїсь установи, організації, що керує певною галуззю господарської, наукової, військової діяльності: *будівельне управління*, *дорожньо-будівельне управління*, *житлово-експлуатаційне управління*.

2. *Рисунок* [18, 123; 203]: а) ілюстрація в науковій статті або науковому звіті; у комп'ютерній графіці – зображення, що складається з графічних примітивів; в) у техніці – сукупність ліній. *Малюнок*: художній твір, що є зображенням різноманітних предметів або вигаданих елементів за допомогою таких образотворчих засобів, як: лінія, штрих, пляма, крапка, виконаних олівцем, пером, фарбами тощо.

Отже, нормативними є поєднання: а) *рисунок* приладу, *рисунок* між схемних з'єднань, *рисунок* переплечених ниток у тканині, *рисунок* друкованої плати, *рисунок* травлення, схематичний *рисунок*; б) олівцевий *малюнок*, *малюнок* художника Г. Синиці, *малюнок* пензлем, пристрій для центрування *малюнка*.

3. Російський варіант *основание* в межах нормативного слововживання передбачає такі поєднання в українській мові [16, 276]: 1) *основа* (*азотиста основа*, *лужна основа*, *грунтова основа*, *основа піраміди*, *основа дамби*, *основа системи числення*, *пружна основа*); 2) *підвалина* (*підвалина будівлі*, *підвалина теорії*); 3) *заснування* (*рік заснування*); 4) *підмурок* (*підмурок споруди*); 5) *підстава* (*для розуміння*, *достатня підстава*, *законні підстави*, *на загальних підставах*).

Семантично модифіковані субстантивні інтерфедеми засвідчують тенденцію до ненормативного вживання іменників на кшталт: *об'єм* /

обсяг; відношення / відносини; барва / фарба тощо. Так, спостерігаємо субстантив *об'єм* у контекстах, що мають значення “розмір, величина чого-небудь; зміст з погляду його величини, кількісного вираження, значення, важливості” [16, 653]: *об'єм* зернових; об'єм* навчальної дисципліни*. Семантична модифікація цієї лексеми відбувається під впливом російської мови, де значення рос. “объём” ширше, ніж його українського відповідника, оскільки в українській мові функціонують дві номінанти – *об'єм* та *обсяг*, причому *об'єм* може вживатися для передавання “фізичної величини якогось тіла із замкнутими поверхнями, що вимірюється в кубічних одиницях” [16, 636]; англ. *volume*. Незважаючи на відсутність у тлумачних словниках чіткої настанови на диференційоване вживання лексем *обсяг* (*scope*) і *об'єм* (*volume*), редагування наведених речень передбачає заміну ненормативних одиниць правильними: *обсяг зернових, обсяг навчальної дисципліни*.

Нормативні такі поєднання: *об'єм* (*атомний, герметизований, молярний, елементарний*); *обсяг* (*робіт, сигналу, експортно-імпорتنних поставок, програми, виробництва, вибірки, випуску продукції*). У межах лексичної норми виокремлюємо також варіант перекладу рос. *объем*: *ємність* (англ. *capacity*) – “в обчислювальній техніці – характеристика запам'ятовувального пристрою, носія даних, каналу зв'язку тощо” (*ємність запам'ятовувального пристрою*).

Семантичне поле, характерне для російського іменника “отношение”, в українській мові має еквівалентом низку значень, реалізованих кількома лексемами. Нечітка диференціація семантики лінгвоодиниць у мовах, що контактують, зумовлює з'яву лексичних помилок: *ринкові стосунки**; *газові стосунки**, *відношення** до людини, *економічні відношення** між країнами. Під впливом інтерференції іменник *стосунки* зазнав семантичної модифікації, оскільки набув значення, властивого слову *відносини*, вживаному як термін у суспільно-економічній, дипломатичній, виробничій сферах або ж використовуваному на позначення зв'язків між країнами, соціально-економічними й політичними об'єднаннями тощо; іменник *відношення* реалізує значення, властиве лексемі *ставлення* (*той або*

інший характер поводження з ким-, чим-небудь). Узгоджуються з нормою такі поєднання: *ринкові відносини, газові відносини, економічні відносини між країнами; ставлення до людини*. Іменник *стосунки* вживається тоді, коли мають на увазі взаємини між людьми, членами якогось колективу; зв'язки, контакти взагалі. Цьому суперечать аномативи на кшталт *негармонійні відносини**, *міжособистісні відносини**. Відповідають нормі такі словосполукі: а) **відношення** (бінарне відношення, арифметичне відношення, відношення амплітуд, відношення вірогідності, відсоткове відношення, семантичне відношення, синтагматичне відношення); б) **відносини** (договірні відносини, майнові відносини, міжнародні відносини, товарно-грошові відносини, фінансові відносини); в) **стосунки** (дружні стосунки, родинні стосунки); г) **ставлення** (ставлення до природи, ставлення до праці, доброзичливе ставлення до кого-небудь).

Російський термін *краска* в українській мові має такі семантичні реалізації [15, 70 – 71]: 1) **фарба** (речовина для малювання; речовина, яку штучно наносять для надання чому-небудь певного кольору; штучно нанесений колір); 2) **барва** (природний колір, забарвлення; колорит, відтінок, манера, тон); 3) **краска** (рум'янець на обличчі).

Нормативні такі поєднання: *акварельна фарба, водорозчинна фарба, синя фарба, олійна фарба, мінеральна фарба, водозахисна фарба, палітурна фарба, емалева фарба; барви весни, барви літнього моря, барви рідного краю*.

За нашим спостереженням, семантичний обсяг української й російської інтерферем може різнитися актуалізованим денотатом, що зумовлює інший узус використання. Наприклад, **точка** (рос. *точка*) – найпростіший неподільний елемент простору (англ. *point, dot, spot*) [22, 262]; характеристичний параметр процесу; місцеположення: критична, нульова, осьова, робоча, зварна, торговельна **точка**, **точка** виходу, виклику, завантаження, замерзання, інерції, весняного / осіннього рівнодення, плавлення, – становить другий варіант перекладу, оскільки в українській мові лексема *крапка* актуалізує денотат *знак* (а) у системах числення – наявний знак або знак, що мають на увазі, який відокремлює цілу частину числа від дробової; б) у програмуванні –

розділювач або обмежувач, який використовують, записуючи конструкції мови; в) у комп'ютерній графіці – найменший елемент зображення; у мовознавстві – розділовий знак, який ставлять у кінці розповідного речення, а також знак, який уживають для скороченого написання слів) [22, 262]: **крапка** з комою, фіксована **крапка**, ставити **крапки** над “і”.

Уживане в російській мові словосполучення **точка зрення**, інтерпретоване як **точка зору**, становить калькування, яке слід редагувати як **позиція, думка**. Пор.: *С точки зрения В. Виноградова, в слове выделяется прежде всего прямое, номинативное значение, непосредственно направленное на предметы, явления, действия, качества действительности; На думку В. Сухомлинського, слід повторювати у своїх синах і дочках чесну, важку, красиву молодість, ідеали, мрії про щастя, про добробут наших родин... Зробити так, ... щоб кожна дитина пройшла шлях – від першої пригорі землі для садіння яблуні до першого достиглого яблука, – і ви переконаєтесь, що ця романтична, одухотворена добрими почуттями праця облагороджує людину; Позиція валеологів полягає в тому, що духовний складник здоров'я становить здатність використовувати творчість і самовідтворення; духовно здорова людина усвідомлює відповідальність, дотримується межі між правами й обов'язками, свободою і творчістю.*

Прогнозовані мовні девіації є результатом низької мовної компетенції носія мови. Розглядаючи їх, схарактеризуємо механізм виникнення помилки під час перекладу, а також роль мовної особистості інтерпретатора.

Типовими є помилки у виборі лексеми з міжмовних пар одного семантичного поля і таких, що мають подібне морфологічне оформлення. Зазвичай такі девіації не забезпечують успішність комунікації, оскільки неправильна актуалізація мовної одиниці спричинює деформацію смислу повідомлення. Незнання окремих лексичних одиниць визначає недостатньо ефективний рівень комунікації.

Наприклад, лексема *билет* (рос.) українською передбачає переклад: **білет** – означає “картку з питаннями для тих, хто складає

іспити або заліки; цінний папір; англ. question card, banknot” [25, 31 – 32]: *банківський білет, білет державного/ приватного банку, депозитний білет, лотерейний білет, екзаменаційний білет; квиток* – означає “документ, що засвідчує належність до організації; англ. card; куплена картка, яка надає право проїзду на транспорті, відвідання музею, театру тощо; англ. ticket”: *залізничний квиток, партійний квиток, проїзний квиток, трамвайний квиток, читацький квиток, членський квиток, студентський квиток, профспілковий квиток.*

Семантичне поле лексеми **границя** в українській мові охоплює такі значення [19, 27; 16, 99 – 100; 199; 517]: а) у математиці – одне з основних понять, яке означає, що певна зміна в розглядуваному процесі її змінювання необмежено наближується до якого-небудь сталого значення; б) просторова або часова межа чого-небудь, через яку не можна переступити; в) останній, крайній ступінь вияву чого-небудь; г) найбільше або найменше значення певної величини, за якого ще відбувається певне явище (процес): *нескінченна/скінченна границя, границя витривалості, відношень, вогнетривкості, відношень, пропорційності.* Російським відповідником є лексема **предел**, що реалізує також значення, актуалізоване в лексемі **границя** (укр. **межа**): а) те, що виділяє що-небудь від чогось, лінія поділу, розрізнення яких-небудь явищ, об’єктів тощо; б) допустима норма чого-небудь дозволеного; в) останній, крайній ступінь вияву чого-небудь; г) значення якої-небудь величини, за яке вона не повинна виходити: **предел** – *верхня межа інтегрування, межа похибки, межа дози, межа вимірів, основна дозова межа опромінення; границя* – *абсолютна межа робочого дня, адміністративна межа, часова межа, межа затоплення, межа природного національного парку, межа розливів рік та озер, межа складу, слова.*

У межах семантичного поля розглядаємо актуалізований у лексемі **кордон** (рос. **граница**) значеннєвий компонент “межа, що розділяє території сусідніх держав, території, заселені різними народами тощо” [16, 454; 517]: *державний кордон, митний кордон, етнічний кордон.*

Висновки. Узагальнення наведених вище мовних фактів дає підстави виокремити такі типи мовних девіацій: а) культурні помилки, зумовлені семантичними модифікаціями під час використання інтерферем; б) мовні помилки, спричинені помилками перекладу, неоднозначністю семантичних реляцій, лексичних сигніфікативних значень.

Шляхами усунення мовних помилок є систематична робота зі словниково-довідковою літературою, аналіз власних мовних помилок, наслідування мовних норм, вироблених майстрами слова.

На подальший науковий розгляд заслуговує структурно-семантична характеристика суржикових компонентів задля подальшого розроблення апарату редагування.

Література

1. Апресян Ю.Д. Языковые аномалии: типы и функции / Ю.Д. Апресян // Res Philologica. – М., 1990. – С. 50 – 71.
2. Ахундзянов Э.М. Двухязычие и лексико-семантическая интерференция / Э.М. Ахундзянов. – Казань, 1972. – 234 с.
3. Бабич Н.Д. Основы культуры мовлення / Н.Д. Бабич. – Л. : Світ, 1990. – 232 с.
4. Ботвина Н. Офіційно-діловий та науковий стилі української мови : навч. посібник / Н. Ботвина. – К. : Арттек, 1999. – 264 с.
5. Волощак М. Неправильно – правильно : довідник з українського слововживання : за матеріалами засобів масової інформації / М. Волощак. – К. : Видавничий центр “Просвіта”, 2000. – 128 с.
6. Девкин В.Д. Очерки по лексикографии / В.Д. Девкин. – М. : Прометей, 2000. – 395 с.
7. Єрмоленко С.Я. Українська мова : Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
8. Кривошеєва О.С. Питання культури української мови у періодичних виданнях української діаспори США і Канади : автореф. ... дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / О.С. Кривошеєва ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 1996. – 18 с.
9. Мамушин В.Е. О характере и причинах речевых ошибок и об “ошибках контроля” / В.Е. Мамушин // Русский язык в школе. – 1990. – № 1. – С. 45 – 49.
10. Непийвода Н.Ф. Сам собі редактор : порадник з української мови / Н.Ф. Непийвода. – К. : Укр. книга, 1998. – 238 с.

11. Падучева Е.В. Тема языковой коммуникации в сказках Льюиса Кэрролла / Е.В. Падучева // Семиотика и информатика. – М. : ВИНТИ, 1982. – Вып. 18. – С. 76 – 119.
12. Покровский Л.Л. Ложная этимология как одна из причин орфографических ошибок / Л.Л. Покровский // Русский язык в школе. – 1981. – № 2. – С. 41 – 46.
13. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради : навч. посібник [для студентів гуманіт. спеціальностей вищ. закладів освіти] / О. Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.
14. Шмелев А.Г. Введение в экспериментальную психосемантику / А.Г. Шмелев. – М., 1983. – 158 с.

Довідкова література (джерельна база)

15. Антоненко-Давидович Б.Д. Як ми говоримо / Б.Д. Антоненко-Давидович. – К. : Вид. дім “КМ Akademia”, 1994. – 254 с.
16. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
17. ДСТУ 3891-99. Безпека у надзвичайних ситуаціях. Терміни та визначення основних понять.
18. Інтелектуальна власність : словник-довідник / за заг. ред. О.Д. Святоцького, В.С. Дроб’язка : у 2-х т. – Т. 1. – К. : Ін Юре, 2000. – 356 с.
19. Моргунюк В.С. Зауваження щодо опрацювання державних стандартів з науково-технічної термінології / В.С. Моргунюк ; АН України, Ін-т проблем міцності: преп. – К., 1993. – 32 с.
20. Тлумачний словник-довідник з автоматизації, телемеханізації та використання обчислювальної техніки для працівників газової промисловості. Основні терміни : близько 4 000 термінів / за заг. ред. М.Д. Гінзбурга, З.П. Осінчука, Б.І. Педька. – Х., 1997. – 536 с.
21. Тугаєнко-Серяк С.М. Довідник службовця / С.М. Тугаєнко-Серяк. – К. : А.С.К., 2000. – 416 с.
22. Російсько-український словник з інформатики та обчислювальної техніки з показником українських термінів / уклад.: В.Я. Карачун, Г.Г. Гульчук, О.О. Карачун, Ю.З. Прохур. – К. : Рось, 1994. – 362 с.
23. Російсько-український словник наукової термінології : Біологія, хімія, медицина / С.П. Вассер, І.О. Дудка, В.І. Єрмоленко та ін. – К. : Наук. думка, 1996. – 660 с.
24. Російсько-український словник наукової термінології : Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю і Космос / В.В. Гейченко, В.М. Завірюхіна, О.О. Зеленюк та ін. – К. : Наук. думка, 1998. – 892 с.
25. Словник труднощів української мови : близько 15 000 слів / Д.Г. Гринчишин, А.О. Капелюшний, О.М. Пазак та ін. ; за ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Рад. шк., 1989. – 336 с.

Мишенина Татьяна. Интерферемы в современном украинском языке. В статье проанализированы явления интерференции, охарактеризирована интерферема как лингвоединица, образованная путем буквального перевода с учетом фонетико-произносительных норм языка, который подвергается влиянию. Случаи семантической интерференции, наблюдаемые при использовании слов с неприсущим им значением, квалифицированы как семантическая модификация лексем. Рассмотрены примеры семантических модификаций с использованием понятия интерферема. Выделены типы языковых девиаций: культурные ошибки, обусловленные семантическими модификациями при использовании интерферем; языковые ошибки, обусловленные ошибками перевода, неоднозначностью семантических реляций, лексических сигнификативных значений.

Ключевые слова: интерференция, интерферема, языковая норма, кодификация, семантическая модификация, языковая девиация.

Mishenina Tetyana. Interferem in the modern Ukrainian language. The article provides the analysis of the phenomenon of interference, interferem is characterized as a linguistic unit formed by means of literal translation, taking into consideration phonetic and pronunciation rules of the borrowing language. The author determines types of linguistic deviations: cultural errors caused by semantic modifications; linguistic mistakes caused by translation errors, ambiguity of semantic relations, lexical significant meanings. Cases of semantic interference observed in the use of words in their unusual meanings are classified as their semantic modifications. Models of semantic modifications for the use of interferem are considered.

Keywords: interference, interferema, linguistic norm, codification, semantic modification, linguistic deviation.

УДК 821.161.2-97.09

М 36

Петро МАЦЬКІВ

ЛІНГВОКОГНІТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ БІБЛІЙНОГО ТЕКСТУ

У статті проаналізовано методику лінгвокогнітивного дослідження біблійного тексту на основі фреймового моделювання, із виділенням предметного, акціонального, компаративного, посесивного, таксономічного фреймів; з'ясовано їхні компоненти; окреслено внутрішньосистемні відношення в межах фреймів, а також аксіологічну, лінгвопрагматичну, культурну семантику мовного знака (субконцепта, конститuenta).

Ключові слова: *лінгвокогнітивне моделювання, фрейм, методика, внутрішньосистемні відношення.*

Постановка проблеми. Дослідження релігійних текстів в українському мовознавстві має свою давню традицію, хоча й перервану. В останні десятиріччя спостерігаємо активізацію розгляду релігійного стилю сучасними українськими мовознавцями. У працях В. Німчука, О. Горбача, Т. Коць, Н. Дзюбишиної-Мельник ідеться про вплив релігійного стилю на формування української літературної мови на різних етапах її розвитку. Ці дослідження сприяють утвердженню української мови в царині сакрального, теоретичному обґрунтуванню її здатності вичерпно виражати високі духовні істини.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Біблійний текст усе частіше привертає увагу лінгвістів. Об'єктом їхнього зацікавлення є в основному сакральна лексика, підвалини наукового розгляду якої

закладено в працях І. Огієнка. Особливо активно вивчають сакральну лексику в структурно-семантичному аспекті на основі теорії лексико-семантичного поля й опозицій, яка спирається на традицію структурної семасіології й теорії номінації. Це засвідчують розвідки Н. Кочан, В. Мокрого, С. Бібли, І. Бочарової, Н. Пуряєвої, Н. Піддубної, О. Мирончука та ін. Дослідники В. Пустовіт, Т. Берест, М. Мельник, Л. Петрова, О. Черевченко аналізують, поряд із іншими групами лексичних одиниць, семантико-стилістичні особливості окремих взірців конфесійних назв, уживаних в українських поетичних текстах різних авторів; А. Коваль, Г. Бурдіна, О. Решетняк, Н. Швидка – особливості функціонування біблійної фразеології; З. Лановик, О. Камчатнов – засади лінгвістичної герменевтики; А. Галас, Т. Мороз – закономірності синтаксичної організації окремих книг Біблії; Г. Поліна, І. Шевченко та ін. – специфіку лінгвокогнітивного моделювання. Останній аспект є **предметом** розгляду цієї статті.

Сучасна мовознавча парадигма характеризується використанням досягнень інших наук – когнітивістики, аксіології, психології культурології, етнографії, епістемології, що стимулювало з'яву нових наукових напрямів. Посилена увага до інтегральних досліджень зумовлена актуалізацією ідей взаємодії мови та культури, мови й мислення (А. Вежбицька [4], Ю. Степанов [14]). Зміщення ракурсу в мовознавчих студіях на когнітивну й культурологічну площини дає змогу по-новому поглянути на предмет лінгвістичного дослідження, виявляючи при цьому матеріальну і духовну культуру знака, його входження в загальнокультурну традицію. Ідеї семіотичного моделювання переплітаються з ідеями фреймового моделювання, семантичного профілювання, дуалістичних, структурно-семіотичних опозицій. Їхнє органічне поєднання й узаємопроникнення сприяє цілісності аналізу, який виходить за межі однієї галузі гуманітарного знання і враховує здобутки суміжних наукових орієнтацій. Важливим є з'ясування явищ категоризації й концептуалізації знань певного сегменту мовного простору за допомогою новітніх методик.

Мовні структури в певному сенсі є корелятами когнітивних структур і мотивуються ними; когнітивні структури можуть бути

реконструйовані за мовними даними. У цьому напрямку заслуговують на увагу праці В. Карасика, Г. Слишкіна, Н. Шведової, А. Кибрика, М. Полюжина, О. Кубрякової, С. Жаботинської та ін. Будівельним матеріалом когнітивної (фреймової) структури є уявлення про ситуації та їх партиципанти, серед яких виділяють ситуації процесу, дії, думки, відчуття, володіння, локалізації, дескрипції, буття, ототожнення, номінації та їх компонентів: процесанта; агенса, пацієнса; змісту; стимула, посесора; локалізатора; дескриптора; статора; еквівалента; каузатора. Прототипічною основою уніфікованої синтаксичної конструкції є дія з двома ядерними партиципантами (агенс, пацієнс), що потребують ідентифікації. Категоризація при цьому поширюється на процеси, які передбачають чотири семантично мотивовані альтернативи: 1) окреме кодування агенса, пацієнта, процесанта; 2) уподібнення процесанта агенсу; 3) уподібнення процесанта пацієнсу; 4) розрізнення агенсоподібних і пацієнсоподібних процесантів [1, 44 – 45]. Зазначені семантично вмотивовані опозиції становлять основу когнітивного моделювання і реалізуються у фреймових структурах, базових для методики концептуального аналізу. Його кінцевою метою є побудова концептуальної моделі інформаційного фрагмента, зафіксованого знаком. Для цього елементи значення мають бути особливим чином згруповані, упорядковані та взаємопов'язані на основі фреймових структур. Фрейм у фреймовій семантиці є одночасно набором припущень про структуру формальної мови для експлікації знань, набором сутностей для метафізичної інтерпретації понять, організацією збережених у пам'яті уявлень.

Інструментами такого впорядкування є когнітивні структури. Теорія когнітивних моделей, за Дж. Лакоффом, складається з ментальних просторів та когнітивних моделей, які структурують ці простори [9, 46]. Ментальний простір – це певна сфера мислення, концепція, яка може охоплювати наше розуміння реальних і гіпотетичних ситуацій, абстрактних категорій. Ментальні простори мають суто когнітивний статус і не існують поза мисленням. Вони структуруються за допомогою різних когнітивних моделей: образно-схематичних, пропозиційних, метафоричних, метонімічних, символічних.

При цьому базовими структурами вважаються фрейми та прототипні моделі.

Теорію фреймів (започатковану в когнітивній психології й уведено до наукового обігу М. Мінським [10]) у лінгвістиці розробив Ч. Філмор, розглядаючи їх як поняттєві основи, поняттєві структури, як засоби організації досвіду й інструменти пізнання, мотивовані, визначені та взаємно структуровані особливими уніфікованими конструкціями знання чи пов'язаними схематизаціями досвіду [16, 54 – 65]. Ч. Філмор пов'язав фреймові структури з ідеями генеративної граматики (семантичною роллю відмінка), теорією інтерпретації, наголошуючи на схожості фрейму й семантичного поля, розмежовуючи при цьому мовний і позамовний характер ізоморфних одиниць. На цих же принципах побудовані когнітивні моделі в сучасному українському мовознавстві.

Так, С. Жаботинська залежно від характеру зв'язків між елементами фрейму виділяє базові типи фреймових структур. До них належать предметно-центричний, акціональний, партонімічний, гіпонімічний і асоціативний фрейми. Предметно-центричний фрейм складається з системи пропозицій, у якому до того самого логічного суб'єкта приєднується декілька логічних предикатів; компонентами акціонального фрейму є декілька предметів, які наділяються семантичними ролями, акцент зміщується на взаємодію одного предмета з іншими; у партонімічному фреймі предметні сутності співвідносяться між собою як ціле і його частина; у гіпонімічному фреймі предметні сутності поєднуються родо-видовими відношеннями; асоціативний фрейм репрезентує відношення схожості, основане на зближенні концептів у мисленні самого індивіда [6, 16].

Визначення фрейму як когнітивної структури найбільш інтегрально подає О. Селіванова. Згідно з нею фрейм – це структурована одиниця знання, у якій виділяються певні компоненти й відношення між ними. Він включає систему оцінок, показники істинної ситуації, культурні, прагматичні, енциклопедичні знання, зафіксовані як у пропозитивній, так і в термінальній частинах, а також концептуальні плани – інструкції для використання фрейму [12, 9].

Концепт і фрейм – центральні категорії когнітивної лінгвістики. Вона формувалася в другій половині XX століття як напрям, що дає змогу виявити закономірності мовної системи з позицій їхньої зумовленості когнітивними способами осмислення онтологічних ситуацій, побачити внутрішню єдність лексико-фразеологічної й синтаксичної систем мови, детерміновану світоглядними й культурними чинниками. Унаслідок цього семантико-прагматичні дослідження мовних одиниць виходять на новий рівень.

Когнітивна лінгвістика як нова система вивчення мовних явищ не заперечує досягнутого в лінгвістиці раніше, але інтегрує отримане знання, виводячи його на більш високий рівень. У рамках когнітивного підходу по-новому ставиться проблема співвідношення значення й змісту слова. Ця проблема осмислюється в контексті концептуалізації й категоризації світу, формування різних структур знання й способів його репрезентації в мові. Понятійний і методологічний апарат когнітивної лінгвістики перебуває в становленні. У когнітивній лінгвістиці існують певні прийоми аналізу й опису концептів: вибір ключового слова, побудова й аналіз його семантики, аналіз лексичної сполучуваності ключового слова, вільний асоціативний експеримент, рецептивний експеримент, аналіз синонімів ключового слова, побудова лексико-фразеологічного поля ключового слова тощо.

Основою формування когнітивної парадигми послуговував антропоцентризм. Когнітивний підхід відкриває нові перспективи формування цілісного уявлення про людину. Найважливішими процесами пізнавальної діяльності людини вважаються процеси концептуалізації й категоризації. Концептуалізація – це когнітивний процес структурування знань, спрямований на виділення якихось мінімальних одиниць людського досвіду. Когнітивна семантика розробляє багаторівневу теорію значення, у якій розмежовуються два рівні репрезентації знання – когнітивний та семантичний.

У сучасному мовознавстві визначилися три підходи до розуміння концепту. Лінгвокультурологія експлікує концепт як культурно знакову і культурно усвідомлену одиницю (І. Голубовська, М. Полюжин, О. Тищенко, Т. Радзієвська, А. Вежбицька, Ю. Степанов, В. Маслова,

В. Карасик та ін.); у когнітивній лінгвістиці превалюють механізми параметризації та обробки інформації про концепт, при цьому культурна домінанта іноді може бути відсутня (О. Селіванова, С. Жаботинська, А. Белова, Т. Радзієвська, О. Кубрякова, В. Телія, В. Маслова). Що стосується інтегративного підходу, то він поєднує певним чином лінгвокультурний і лінгвокогнітологічний компоненти з перевагою одного чи іншого аспектологічного вияву, іноді до нього долучається епістемологічний чинник, який виходить за межі лінгвістичного дослідження, акцентуючи філософське розуміння концепту в його суто науковому вимірі. Доречно також наголосити на запереченні лінгвістикою ідеї стратифікації концепту й розгляд його як єдиної, холістичної одиниці. Конверсивність концепту в системі інтердисциплінарних наук (лінгвокультурологія, лінгвокогнітивістика, лінгвопсихологія) дає змогу говорити про його взаємопроникливість і взаємозалежність і певну умовність щодо його розрізнення у згаданих дисциплінах. Цей погляд на концепт видається перспективним із огляду на уніфікаційні його ознаки, однак проблемним є розв'язання об'єктивації концепту в інтегральних дисциплінах та вербалізації на діяхронній осі. Дедалі більше мовознавців у лінгвістичних студіях обґрунтовують інтегративний підхід до розуміння концепту, розглядаючи його як “багатовимірне культурно значуще соціопсихічне утворення в колективній свідомості, опрідметнене в тій чи тій мовній формі” [8, 31]. Певним досягненням лінгвістики є вироблення концептуального методу дослідження, який враховує здобутки лінгвістичної когнітивістики, лінгвокультурології й традиційної семантики.

Низка робіт засвідчує ототожнення обсягів понять концепту та фрейму. Так, на думку А. Бабушкіна, серед інших типів ментальних структур варто виділяти концепти-фрейми, що являють собою сукупність збережених у пам'яті типових асоціацій [1, 19]. Він трактує фрейм як тип концепту. В іншій – когнітивній – інтерпретації поняття фрейму розглядається не як тип концепту, а як форма його ментального подання, тобто концептуальна структура, одиниця ментального простору. Актуальним є й питання про співвідношення фрейму й поля (лексичного, семантичного, понятійного); воно тісно пов'язане з

проблемою співвідношення фреймової семантики й теорії поля в лінгвістиці. Між семантичним полем і фреймом можна постулювати, на наш погляд, й інші відмінності: фрейм – більш стійка структура, що відбиває типові зв'язки в типових ситуаціях; поле – структура більше м'яка, асоціативно-конкретна, іноді – індивідуальна; інтегруючим початком у фреймі слугує ситуативна близькість, у полі – асоціативно-семантична; структурна організація фрейму допускає наявність вузлів (слотів), польова – ядра, центра й периферії, між якими межі досить нечіткі й рухливі; лексична репрезентація фрейму більше відповідає тематичній групі та ін.

Фрейм складається з вершини (теми), слотів або терміналів, які заповнюються пропозиціями. Пропозиція – основна одиниця збереження інформації, будівельний блок фрейму, а сам фрейм (субфрейм) може бути компонентом концептуальної сітки. Поняттєві елементи (слоти) фрейму й зв'язки між ними незмінні, тоді як наповнення слотів може бути різним [16, 57]. Фреймові та сітьові моделі організують інформацію в прототипних категоріях. Прототипна категорія містить концепти, які відповідають її змістові більшою або меншою мірою, залежно від цього вони відносяться до центральної або периферійної зони категорії. Такий принцип організації концептів наближує прототипну категорію до польового утворення, однак із іншим наповненням компонентів. Центральна зона категорії структурується на базі центральної схеми (пропозиційного фрейму або міжфреймової сітки).

Когнітивні структури об'єктивуються на основі моделювання ментально-психонетичного комплексу, ядром якого є фреймові моделі пропозиційно-асоціативного типу. Вони містять пропозиційні рівні диктуму (істинної інформації), модус (суб'єктивну оцінку) та асоціативні термінали, сформовані шляхом метафоричної аналогізації на підставі використання знаків інших концептів і репрезентовані метафорами. Встановлення знакових позначень слотів диктуму відбувається на основі дистрибутивного й компонентного аналізу. За розгляду концептів у мовній картині світу, а точніше – у її сегментах, зокрема біблійному, застосовують моделювання когнітивних структур,

апробоване в працях С. Жаботинської й Г. Поліної. Так, міжфреймова структура прототипічних значень концепту БОГ у біблійній картині світу складається з п'яти базових фреймів: предметного, що включає слоти [БОГ є СТІЛЬКИ (кількість)], [БОГ є ТАКИЙ (якість)], [БОГ існує ТАК (спосіб буття)], [БОГ існує ТАМ/ТОДІ (місце і час)]; акціонального – [БОГ (агенс) діє на ХТОСЬ (пацієнс)], [БОГ (агенс) діє для ЩОСЬ (ціль)], [БОГ (агенс) діє з ЩОСЬ (інструмент)], [БОГ (агенс) діє для ХТОСЬ (бенефіціант)], [БОГ (каузатор) творить ХТОСЬ/ЩОСЬ (результат)]; таксономічного – [БОГ є ХТОСЬ (роль)]; посесивного – [БОГ (власник) має ХТОСЬ/ЩОСЬ (власність)]; компаративного – [БОГ (референт) є якби ХТОСЬ/ЩОСЬ (корелят)] [11, 6]. Таку структуру мають і інші ключові концепти біблійного дискурсу.

Висновки. Як бачимо, стрижневі концепти у біблійній картині світу (як і в інших) можна розглядати крізь призму фреймових структур із виділенням предметоцентричного, акціонального, таксономічного, посесивного, компаративного фреймів. Вони допомагають з'ясувати онтологічні, концептуальні параметри, здійснити категоризацію в системі координат: концепт – субконцепт (концептема, опозиція) – партиципіант. Пропонована методика дає змогу широко використовувати в концептуальному аналізі семасіологічний, ономасіологічний аспекти, враховувати фонові знання, досягнення лінгвоаксіології, когнітивної семантики. Саме такий комплексний підхід, зорієнтований на контекст культури, глибинний вияв семантики виходить на прагматичні, когнітологічні, архетипні, аксіологічні значення конститuentів. Важливо також враховувати парадигматичні, синтагматичні, епідигматичні відношення за моделювання біблійної картини світу як сегмента мовної картини світу.

Об'єктивація стрижневих концептів у біблійній картині світу на основі фреймового моделювання з залученням семасіологічного та ономасіологічного підходів дає змогу виявити прагматичні, когнітологічні, архетипні, аксіологічні аспекти глибинної семантики цих концептів і їх партиципіантів як маніфестантів парадигматичних, синтагматичних, епідигматичних відношень, що репрезентують ментальну й мовну специфіку досліджуваних концептів, а також

сприяє вияву багатоскладовості мовної свідомості, виділяючи при цьому загальнолінгвальний і національно детермінований компоненти, простежуючи аксіологічний вимір, що об'єктивується через мовні знаки і є базовим для виявлення національно-культурного змісту, на основі якого відбувається формування стереотипів, прототипів у суспільній свідомості й культурі.

Література

1. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А.П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. – 104 с.
2. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / пер. с англ. А.Д. Шмелева / Анна Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
3. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 778 с.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание : пер. с англ. / Анна Вежбицкая. – М. : Рус. словари, 1996. – 411 с.
5. Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика : принципы концептуального моделирования / С.А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. – Черкаси, 1997. – С. 3 – 11.
6. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ : типы фреймов / С.А. Жаботинская // Вісник Черкаського ун-ту. Серія “Філологічні науки”. – Черкаси, 1999. – Вип. 11. – С. 12 – 25.
7. Кибрик А.Е. Лингвистические предпосылки моделирования языковой деятельности / А.Е. Кибрик // Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах / под ред. А.Е. Кибрика и А.С. Нариньяни ; с предисловием А.П. Ершова. – М. : Наука, 1992. – С. 33 – 52.
8. Ляпин С.Х. Концептология: к становлению подхода / С.Х. Ляпин // Концепты. Научные труды Центроконцепта. – Архангельск : Изд-во Поморского университета, 1997. – Вып. 1. – С. 11 – 35.
9. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов : пер. с англ. / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. – М. : Прогресс, 1988. – С. 12 – 51.
10. Минский М. Структура для представления знаний / М. Минский // Психология машинного зрения. – М. : Мир, 1978. – С. 249 – 338.
11. Поліна Г.В. Мовна об'єктивація концепту БОГ в англійському дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови” / Г.В. Поліна. – Х., 2004. – 20 с.
12. Селиванова Е.А. Теоретические основы когнитивной ономазиологии / Е.А. Селиванова // Вісник Черкаського університету. – Вип. 11. – Черкаси, 1999. – С. 3 – 12.

13. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникаций / Е.А. Селиванова. – К., 2002. – 336 с.
14. Степанов Ю.С., Проскурин С.Г. Смена “культурных парадигм” и ее внутренние механизмы / Ю.С. Степанов, С.Г. Проскурин // Философия языка в границах и вне границ. – Х., 1993. – С. 13 – 37.
15. Степанов Ю.С. Семиотика / Ю.С. Степанов. – М. : Наука, 1971. – 167 с. – Библиогр.: 145 – 166 с.
16. Филмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1988. – С. 52 – 93.

Мацкив Петр. Лингвокогнитивное исследование библейского текста. В статье проанализирована методика лингвокогнитивного исследования библейского текста на основе фреймового моделирования, из выделением предметного, акционального, компаративного, посесивного, таксономического фреймов; рассмотрены компоненты анализированных фреймов; очерчены внутрисистемные отношения в пределах фреймов, а также аксиологическая, лингвопрагматическая, культурная семантика языкового знака (субконцепта, конституента).

Ключевые слова: лингвокогнитивне моделирование, фрейм, методика, внутрисистемные отношения.

Matskiv Petro. Linguo-cognitive investigation of the biblical text. The article focuses on the methodology of linguo-cognitive investigation of the biblical text on the basis of frame modeling, by distinguishing the notional, actional, taxonomic, possessive and comparative frames; the components of the distinguished frames have been clarified; internal relations within frames as well as axiological, linguo-pragmatic, cultural semantics of the linguistic sign (subconcept, constituent) have been defined.

Keywords: linguo-cognitive modeling, frame, methodology, intersystem relations.

Анастасія ОЛІМПСЬКА

СИНТАКСИЧНИЙ ПРОСТІР АМЕРИКАНСЬКИХ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ У КОГНІТИВНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

У статті систематизовано наукові погляди на вивчення синтаксичного простору художніх текстів і обґрунтовано необхідність дослідження синтаксичного простору американських віршованих текстів у ракурсі лінгвокогнітивного підходу. Він уможлиблює виявлення тих засобів синтаксичної організації поетичних текстів, що визначають жанрову своєрідність американської поезії та відображають глибинні зрушення в сучасному американському художньому світобаченні.

Ключові слова: синтаксична конструкція, синтаксичний простір, синтаксична організація.

Постановка проблеми. Вагому роль в оновленні сучасного американського поетичного мовлення відіграв синтаксис, завдяки здатності його одиниць об'єктивувати зв'язки й відношення між фрагментами навколишнього світу. На місце шаблонного, "монотонного" синтаксису, не здатного передати специфіку нового художнього світосприйняття, приходить пластичний і рухливий, який відгукується на будь-які імпульси творчої уяви митців [20, 14]. Це послугувало поштовхом до дослідження у сучасних поетичних студіях синтаксису віршованого мовлення.

Вивчення синтаксичної будови американських віршованих текстів у когнітивно-синтаксичному аспекті **актуальне**, оскільки

уможливорює з'ясування механізмів формування елементів поетичного синтаксису як засобів естетичної об'єктивації одиницями мови й мовлення пізнавальної діяльності людини. Звернення до когнітивного аспекту важливе у плані подальшого вивчення синтаксису віршованого тексту за допомогою поєднання поняттєво-термінологічного апарату когнітивно-дискурсивної парадигми та більш традиційних лінгвістичних напрямів, лінгвістики та стилістики тексту зокрема.

Аналітичний огляд наукових розвідок із проблеми вивчення синтаксичного простору поетичних текстів дав змогу виокремити різні підходи до її розв'язання.

У контексті **формальної** поетики синтаксичний простір постає як закономірне чергування віршових рядків, які характеризуються єдністю та щільністю зв'язків (В.М. Жирмунський [16], Ю.М. Тинянов [38], Б.В. Томашевський [37], В.Б. Шкловський [41], Р.Й. Якобсон [42]). Основною синтаксичною одиницею поетичного тексту тут визнано художній прийом, який може реалізуватись як в окремих реченнях, так і у поетичному тексті загалом. Окреслення кола художніх прийомів як знаряддя художнього вираження й досягнення певних поетичних ефектів уможливорює визначення інструменталістської спрямованості дослідження синтаксису у формальній школі.

У **структурно-семіотичній поетиці** художній текст визначається як складна художньо-естетична система; аранжування його синтаксичного простору взаємодіє з семантикою твору (Б.М. Гаспаров [11], Ю.М. Лотман [21], Ц. Тодоров [36], Р.Й. Якобсон [42]). Основними одиницями синтаксичного рівня поетичного тексту визнаються слово, словосполучення та речення. Останні є не лише засобом упорядкування вірша, але й носіями значення, частковими знаками, які повністю розкривають свою смислову спроможність у контексті художнього твору [27, 282 – 283, 334].

У річищі **лінгвопоетики** розрив синтаксичних зв'язків наприкінці рядків – чинник ритміко-синтаксичного та семантичного зсувів (І.В. Арнольд [3], М.Л. Гаспаров [12], В.А. Кухаренко [20], В.П. Москвін [26], Н.П. Неборсіна [28], Л.І. Тимофєєв [35]). Вивчення синтаксису з позицій цього напрямку передусім спрямовано на аналіз речення як

елементарної одиниці тексту, яка може складатися з “актантів” (активних або пасивних) та предикатів (виражених прикметниками, іменниками, дієсловами) [36, 84 – 88]. Суттєвим внеском у дослідження синтаксичного рівня стало розмежування загальномовних та власне віршових законів, запропоноване представниками московсько-тартуської семіотичної школи. Якщо перші з них асоціюється з правилами упорядкування одиниць на всіх мовних рівнях: фонетичному, лексичному, граматичному й синтаксичному, то другі – зі специфічними обмеженнями, детермінованими відповідною характеристикою віршової структури (рима, метр, ритм, ідея та композиція твору) [21, 45 – 46]. Ці останні зумовлюють переструктурацію мовних ярусів відповідно до правил віршованого мовлення і на синтаксичному рівні найбільш яскраво простежуються в незвичних синтаксичних членуваннях (наприклад, анжамбеман, порушення порядку слів, відступ, пробіл). Провідним чинником, що спричиняє з’яву додаткових виражальних і смислових нюансів, вважають здатність синтаксичних конструкцій “зіставлятися й протиставлятися” у структурі поетичного тексту [21, 47, 49], реалізовану за допомогою різноманітних повторів, паралелізму, антитези, зміни порядку слів тощо [34, 26].

Лінгвосинергетика сфокусовує увагу дослідників на внутрішньо- та зовнішньосистемних властивостях художніх текстів, на позиційному аналізі елементів структури поетичного та прозового текстів, зокрема, на виявленні гармонійних центрів як сильних позицій вірша (І.В. Арнольд [3], Е.Т. Болдирєва [6], В.Г. Буданов [9], Н.В. Черемісіна [39]), на внутрішньосистемних відношеннях між одиницями, які координуються й самоорганізуються між собою (О.Ю. Корбут [18], Л.С. Піхтовнікова [29], Н.В. Черемісіна [39]), на виявленні точок відхилення у структурі тексту (біфуркацій, репелерів, флуктуацій), притягування (атракторів) та самоподібних новоутворень, фракталів (К.І. Белоусов [4], В.Г. Буданов [9], І.А. Герман [13], І.Ю. Моїсєєва [24], Г.Г. Москальчук та ін. [25]). Результати досліджень дали поштовх для розроблення лінгвістичних студій, присвячених аналізу ритміко-синтаксичної організації поетичного мовлення у річищі

нової синергетичної парадигми лінгвістики (Л.І. Белєхова [5], Г.Г. Москальчук [25], А.В. Стрільчук [34], Н.В. Шевельова-Гаркуша [40]).

Дослідження синтаксичних засобів поетичного тексту в руслі *когнітивної поетики* ґрунтується на положеннях стрижневих галузей когнітивної лінгвістики – когнітивної семантики та когнітивної граматики. Об'єднує різні відгалуження когнітивної граматики заперечення ідеї автономності синтаксичних елементів від їх семантичного наповнення. Роль основної синтаксичної одиниці виконує *синтаксична конструкція* – словосполучення або речення як двопланове утворення, що інкорпорує значення й формальні засоби його вираження [44, 497 – 498; 45, 83 – 84, 409]. Призначенням синтаксичної конструкції визнається структурація й символізація семантичного змісту [45, 11 – 12].

У руслі *когнітивно-дискурсивної* парадигми вивчення англомовного поетичного тексту здійснюється з урахуванням різних його аспектів. Так, сплеск наукового інтересу до теорії концептуальної метафори і концептуальної інтеграції стимулював вивчення образності поетичних текстів у когнітивному аспекті. Це уможливило виокремлення деяких когнітивних напрямів: лінгвокогнітивного та когнітивно-семіотичного.

Із позицій першого (лінгвокогнітивного) описано образний простір американської поезії (Л.І. Белєхова [5]), здійснено типологію поетичних образів (Л.І. Белєхова [5], О.С. Маріна [22], І.О. Маляренко [23]), реконструйовано імлікативний та паремійний простори американської поезії ХХ століття (О.О. Проценко [15], І.С. Гулідова [31]). Когнітивно-семіотичний аспект уможливив визначення словесно-поетичного образу-символу та його їх типів (Т.Ю. Горчак [14]).

Об'єктом нашого розгляду став синтаксичний простір американських поетичних текстів, а *предметом* – засоби його оформлення.

Мета статті – визначити когнітивні чинники організації синтаксичного простору текстів англомовного поетичного дискурсу.

Сформульована мета передбачає вирішення таких завдань: 1) узагальнити наукові погляди на зміст поняття “синтаксичний простір” у віршованому мовленні; 2) обґрунтувати необхідність вивчення

синтаксичного простору сучасних американських віршів у когнітивному аспекті; 3) визначити складники синтаксичного простору текстів американської поезії.

Якщо образний простір висвітлено в усіх аспектах, то синтаксичний простір американських поетичних текстів ще не набув системного вивчення. У сучасній когнітивній лінгвістиці є окремі розвідки з вивчення ритміко-синтаксичної організації англослов'янських віршованих текстів у *лінгвосинергетичному аспекті* (А.В. Стрільчук [34], Н.В. Шевельова-Гаркуша [40]), досліджено способи і засоби синтаксичної організації американських та афро-американських поетичних текстів у *лінгвокультурному та лінгвокогнітивному аспектах* (А.В. Стрільчук [34], Н.В. Воробей [10]), з'ясовано особливості функціонування окремих синтаксичних конструкцій (імперативних, питальних) в американській поезії у *когнітивно-прагматичному аспекті* (Н.С. Алфьорова [2], О.В. Заболотська [17]).

Так, А.В. Стрільчук визначає *синтаксичний простір* поетичного тексту як одиницю макросинтаксису, синергетично-семіотичну систему, якій притаманна самоорганізація, тобто узгоджена взаємодія синтаксичних конструкцій, яка здійснюється без впливу зовнішнього чинника й зумовлена властивостями, закладеними в синтаксичному просторі поетичного тексту як такому [34, 84]. Передумовами самоорганізації цього простору визначено складність, цілісність, не лінійність, дисипативність [Там само]. Одиницею ж мікросинтаксису визнано *синтаксичну конструкцію* – двостороннє когнітивно-семіотичне утворення, яке інкорпорує позначувальне (синтаксичну форму) й позначуване (значення). У своєму дослідженні А.В. Стрільчук доходить висновку, що в ролі синтаксичної конструкції можуть виступати словосполучення, мінімальні за своїм складом прості речення, комбіновані конструкції на зразок складних речень із різними видами синтаксичного зв'язку, речення з дієприкметниковими зворотами тощо. Формування синтаксичних конструкцій поетичного тексту здійснюється в три етапи: *перцепція* і *концептуалізація*, у ході яких формується *позначуване*, і *семіотизація*, під час якої значення

семіотично репрезентується у формі синтаксичної конструкції поетичного тексту [34, 84].

Попри те, що підвалини синтезованого вивчення поетичного тексту були закладені ще традиційними лінгвістичними школами, які досліджували його крізь призму граматичних структур і категорій, мовознавство й дотепер не має досвіду інтегративного опису синтаксичного простору в різножанрових віршованих текстах сучасної американської поезії.

У контексті нашого дослідження **синтаксичний простір** поетичного тексту – це когнітивно-семантичний конструкт, що інкорпорує види і типи синтаксичних зв'язків. В основу такого бачення покладено припущення, що вивчення видів і типів, способів і засобів аранжування синтаксичного простору американських поетичних текстів уможливить пояснення жанрової своєрідності в лінгвістичному ключі.

Когнітивно-синтаксичний аналіз допоможе виявити різні види й типи синтаксичних зв'язків. Під **видом** синтаксичного зв'язку розуміємо формальне вираження зв'язку між синтаксичними конструкціями (номінативними, дієслівними, герундіальними тощо), яке позначено у поетичному тексті різними сполучниками. **Тип** синтаксичного зв'язку тлумачимо як когезійну модель, на який ґрунтуються синтаксичні конструкції в текстах різних жанрів американської поезії.

У сучасних лінгвістичних працях спостережено розбіжності щодо тлумачення понять “речення”, “висловлення”, “синтаксична конструкція”. Ми трактуємо речення як багатоаспектну синтаксичну одиницю, що виражає певну думку, має інтонаційну та смислову завершеність і слугує для спілкування. Виділення його ґрунтується на ознаках, які репрезентують його структурно-семантичну єдність, а саме: самотійність функціонування, предикативність, інтонаційна оформленість та смислова завершеність, граматична організованість. Утворюючи речення, слова й словосполучення об'єднуються синтаксичними відношеннями й виражають думку, тобто якість повідомлення про предмети і явища дійсності. У реченні виражається

ставлення мовця до фактів дійсності з погляду ствердження, заперечення, непевності, вірогідності, невірогідності. За будовою речення бувають прості й складні, за емоційним забарвленням – окличні й неокличні, за метою висловлювання – розповідні, питальні й спонукальні, за наявністю головних членів прості речення поділяють на односкладні й двоскладні, за наявністю другорядних членів – на поширені й непоширені, за наявністю ускладнювальних компонентів – на ускладнені й неускладнені, за наявністю чи відсутністю необхідних членів речення – на повні й неповні. Речення є одиницею мови [8, 395].

На відміну від речення висловлення є одиницею мовлення; конкретною реалізацією речення в ситуації мовлення [32, 62]. Висловлення є формою вираження думок і знання, воно має певний зміст і, відповідно, може бути істинним або хибним. Це форма мислення, за допомогою якої дещо стверджується чи заперечується про клас емпіричних або абстрактних об'єктів, виявляється відношення між об'єктами думок, фіксується наявність чи відсутність властивостей у класу предметів або елементів певного класу. Формою мовної реалізації висловлення є речення, але не кожне речення є висловленням (наприклад, оголошення, обіцянки, вибачення, клятви, поради тощо) [33, 40].

Межі речення й висловлення можуть не збігатися. Одна граматична структура може членуватися на окремі повідомлення. Таке явище називається парцеляцією. Висловлення може й не мати форми речення, що має місце в діалогічних репліках, коли вони складаються лише з вигуків і є ситуативно мотивованими і закріпленими [8, 90].

У традиційному мовознавстві синтаксична конструкція – це всяка синтаксична побудова (імперативна, номінативна, дієслівна тощо). У термінах ж конструкційної граматики під синтаксичною конструкцією розуміють єдність форми та значення, функції [43]. Відтак *синтаксичний простір* є системою взаємодії різних синтаксичних конструкцій, об'єднаних різними способами і

засобами вираження синтаксичних зв'язків і характеру відношень між ними.

Вивчення тих чи тих граматичних явищ у когнітивному аранжуванні неможливе без семантики, а розгляд семантики – без звернення до світу та знань людини, а також до таких феноменів, як мислення, сприйняття, увага, пам'ять, адже “те, що можна сказати, обмежує і організує те, що можна мислити” [7, 111].

Розглянемо особливості синтаксичного оформлення лише декількох фрагментів віршів, що належать до американської поезії блюзу та джазу.

В американській поезії блюзу синтаксичні конструкції, що місять протиставний вид зв'язку, імплікують концепти ТЕРПИМІСТЬ, ЦІЛЕСПРЯМОВАНІСТЬ, НАТХНЕННЯ, ПРОТИСТОЯННЯ тощо. Проаналізуємо засоби аранжування синтаксичної конструкції, що містить концепт ЦІЛЕСПРЯМОВАНІСТЬ, у фрагменті вірша Л. Хьюза “Mother to Son” (Hughes SP, 187):

*Well, son, I'll tell you:
Life for me ain't been no crystal stair.
It's had tacks in it,
And splinters,
And boards torn up,
And places with no carpet on the floor –
Bare.
But all the time
I've been a-climbin' on,
And reachin' landin's,
And turnin' corners,
And sometimes goin' in the dark
Where there ain't been no light.*

У наведеному вірші синтаксичний простір “*It's had tacks in it, / And splinters, / And boards torn up, / And places with no carpet on the floor – / Bare. / **But** all the time / I've been a-climbin' on, / And reachin' landin's, / And turnin' corners, / And sometimes goin' in the dark / Where there ain't been no light.*” побудовано на основі простого і складнопідрядного

речень із протиставним видом зв'язку (but). Сполучник but, який в англійській граматиці є протиставним із значенням “але”, “проте”, набуває у поетичному фрагменті семантику “все ж таки”, “тим паче”. Складнопідрядне речення розірвано на дві частини шляхом лінгвостилістичного засобу парцеляції. Така операція здійснена для посилення впливу змісту тексту на свідомість читача, а саме: акцентування поета на тяжкій долі афро-американського етносу. У прикладі, що розглядається, наявна конвергенція різних стилістичних прийомів і засобів. Так, алітерація (*tacks, splinters, boards, places, Bare, But*) та анафора (*And splinters,/ And boards torn up,/ And places with no carpet on the floor*) сприяють утворенню когезійної моделі *гліссандо* (від іт. *glissando*, фр. *glisser* – ковзати, сковзати, линути, плисти), яка передбачає плавний перехід від одного звуку до іншого, що надає твору колористичного ефекту. Термін “гліссандо” ввела в обіг сучасної лінгвопоетики Н.В. Воробей на основі комплексного аналізу ритміко-синтаксичної організації афро-американських віршованих текстів [10, 126]. У наведеному поетичному фрагменті тип синтаксичного зв'язку “гліссандо” характеризується зв'язністю синтаксичних конструкцій, досягнутою за допомогою копулятивного й протиставного зв'язків у поєднанні зі сполучниковим анафоричним повтором і націленою на створення ефекту поступової напруги (стилістичний прийом градації), яку підсилює відокремлений додаток (*Bare*) та парцельована структура з протиставним сполучником *But*. В англійській фонетиці приголосний *b* вибуховий, дзвінкий. Його повтор у сусідніх словах створює ефект очуднення шляхом акцентування двох номінативних одиниць у перерваному висловленні. Парцеляція й анжамбеман зумовлюють паузу під час читання; вона допомагає читачеві досягнути зміст повідомлення, дійти розуміння того, що темношкірий етнос змальовано як знедолений (це передає ключова одиниця *Bare* ‘голий, пустий’), але в якого є сили для подальшої боротьби (*But*). Протиставний сполучник *But* вжито на початку поетичного рядка і речення для акцентування, на наш погляд, такого смислу: *темношкіра людина живе у злиднях, але це лише спонукає її до боротьбу за своє місце в американському суспільстві.*

Номінативні одиниці *Bare*, *But* у наведеному фрагменті вірша найсильніші за впливом на читача й за фонетичними характеристиками, значить, ключові, а тому виділені графічно, фонетично й синтаксично. Спосіб синтаксичного аранжування цього фрагменту визначаємо як лінійний, оскільки для проаналізованого прикладу характерна плавність та наявність синкретичних зв'язків.

Тексти ж американської поезії джазу великі за обсягом та характеризуються відсутністю пунктуації, що викликає труднощі у виокремленні синтаксичних одиниць, тому у статті наведемо лише фрагмент одного з них: W. Watling. *A Plea for Workmen's Compensation* (JPA, 230):

may be
charlie mingus has it
and children are born
with deep eyes
and grow up
and die
knowing nothing
feeling little
but pain
and it continues
all go their ways
all ways the same
without change
birth
death
and in between
little but
deep wondering eyes
and pain

У цьому фрагменті двічі вжито протиставний сполучник *but*, який виконує дві різні функції. У першій його частині сполучник *but* відокремлюється від синтаксичної конструкції шляхом графічного стилістичного прийому екстраінтервалізації як домінантного поетичного прийому в поезії джазу (*extra spacing* – зайвий пропуск між словами у тексті), що імплікує довгу паузу, тишу, спокій у свідомості читача і

служує вирівнюванню дихання між фразами, а також анжамбеману, який акцентує увагу читача на лексичній одиниці *pain* 'біль'. Якщо анафоричний повтор копулятивного сполучника *and* задає розмірний, плинний ритм тексту, то анжамбеман та екстраінтервалізація протиставного сполучника руйнують його, створюючи ефект імпровізації ритмів у текстах поезії джазу загалом. Уживання сполучника *but* наприкінці фрагменту "*and in between / little **but** / deep wondering eyes / and pain*" має більш м'який характер. Спосіб синтаксичного аранжування цього фрагмента кваліфікуємо як просторово-лінійний, увиразнений комбінацією графічних та синтаксичних засобів виділення одиниць у тексті.

Така інтерпретація уривків із американської поезії блюзу та джазу, що містять протиставні сполучники, виявила різні їх функції у синтаксичному оформленні віршів.

Висновки. Аналітичний огляд наукових розвідок із проблеми організації синтаксичного простору поетичних текстів та аналіз двох фрагментів із поезій блюзу й джазу дали підстави до таких висновків: 1) сучасній лінгвістичній науковій парадигмі бракує інтегративного опису синтаксичного простору в аспекті його формування у різножанрових віршованих текстах сучасної американської поезії; 2) синтаксичний простір поетичних текстів постає когнітивно-семантичним конструктом, що інкорпорує принципи, способи та засоби аранжування різних видів синтаксичних конструкцій у віршованих текстах; 3) способами аранжування синтаксичного простору поетичного тексту є стилістичні прийоми парцеляції, анжабеману, анафоричного повтору та градації, а засобами – типи й види синтаксичних зв'язків, виражені протиставними, копулятивними, причиново-наслідковими сполучниками, а також асиндетоном; 4) види й типи синтаксичних зв'язків у текстах американської поезії є критерієм для розмежування різних жанрів поетичного мовлення.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у визначенні особливостей аранжування синтаксичного простору поетичних текстів модернізму і постмодернізму шляхом виявлення спільних і відмінних видів і типів синтаксичних зв'язків.

Література

1. Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики / В.Г. Адмони. – Л. : Наука, 1988. – 240 с.
2. Алфьорова Н.С. Функціонування питальних речень у сучасних американських поетичних текстах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови” / Н.С. Алфьорова. – Херсон, 2012. – 21 с.
3. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык / И.В. Арнольд. – М. : Флинта, Наука, 2002. – 384 с.
4. Белоусов К.И. Синергетика текста: От структуры к форме / К.И. Белоусов. – М. : КД “ЛИБРОКОМ”, 2008. – 248 с.
5. Белехова Л.І. Образний простір американської поезії: лінгво-когнітивний аспект : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Лариса Іванівна Белехова. – К., 2002. – 516 с.
6. Болдырева Э.Т. Языковое наполнение структуры русского и английского текстов в лингвосинергетическом аспекте [Текст] / Э.Т. Болдырева // Вестник Оренбургского государственного университета, 2007. – № 11. – С. 89 – 94.
7. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.
8. Большой энциклопедический словарь. Языкознание / под. ред. В.Н. Ярцевой. – М. : Научное изд-во “Большая Российская энциклопедия”, 1998. – 685 с.
9. Будагов В.Г. Методология и принципы синергетики / В.Г. Будагов // Філософія освіти. – 2006. – № 1 (3). – С. 143 – 173.
10. Воробей Н.В. Етнокультурна картина світу: лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Надія Володимирівна Воробей. – Херсон, 2011. – 260 с.
11. Гаспаров Б.М. Поэтический язык Пушкина как факт истории русского литературного языка / Б.М. Гаспаров. – СПб. : Гуманитарное агенство “Академический проект”, 1999. – 401 с.
12. Гаспаров М.Л. Избранные труды / М.Л. Гаспаров. – М. : Языки славянской культуры, 2012. – Т. 4 : Лингвистика стиха. Анализы и интерпретации. – 720 с.
13. Герман И.А. Лингвосинергетика : монография / И.А. Герман. – Барнаул : Изд-во Алтайской академии экономики и права, 2000. – 168 с.
14. Горчак Т.Ю. Словесный образ-символ в американській поезії ХХ століття: когнітивно-семіотичний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Тетяна Юріївна Горчак. – К., 2008. – 213 с.
15. Гулідова І.С. Паремійний простір американської поезії ХХ століття: лінгвокогнітивний і прагмалінгвістичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови” / І.С. Гулідова ; Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2008. – 20 с.
16. Жирмунский В.М. Теория стиха / В.М. Жирмунский. – Л. : ЛГУ, 1975. – 664 с.

17. Заболотська О.В. Імперативні синтаксичні конструкції в англомовному поетичному дискурсі: когнітивно-прагматичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 "Германські мови" / О.В. Заболотська. – Херсон, 2012. – 20 с.
18. Корбут А.Ю. Текстосимметрика : монографія / А.Ю. Корбут. – Иркутск : Иркут. гос. пед. ун-т, 2004. – 200 с.
19. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М. : МГУ, 1996. – 245 с.
20. Кухаренко В.А. Интерпретация текста / В.А. Кухаренко. – Л. : Просвещение, 1979. – 327 с.
21. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман // Об искусстве. – СПб. : "Искусство – СПб", 1998. – С. 14 – 285.
22. Маляренко І.О. Етнореалії в австралійських поетичних текстах: лінгвокультурний і лінгвокогнітивний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 "Германські мови" / І.О. Маляренко. – Херсон, 2012. – 20 с.
23. Маріна О.С. Контрастивні тропи і фігури в американській поезії модернізму: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Олена Сергіївна Маріна. – К., 2004. – 204 с.
24. Моисеева И.Ю. Синергетическая модель текстообразования : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 – Теория языка / И.Ю. Моисеева. – Челябинск, 2007. – 38 с.
25. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс / Г.Г. Москальчук. – 2-е изд. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 296 с. – (Синергетика в гуманитарных науках).
26. Москвин В.П. Теоретические основы стиховедения : монографія / В.П. Москвин. – М. : Книжный дом "Либроком", 2009. – 323 с.
27. Мукаржовский Я. Исследования по эстетике и теории искусства / Я. Мукаржовский. – М. : Искусство, 1994. – 606 с.
28. Неборсина Н.П. Синтаксис стихотворной речи как предмет лингво-поэтического исследования (на материале английской и американской поэзии XVI – XX вв.) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 / Наталья Павловна Неборсина ; Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 1997. – 356 с.
29. Пихтовникова Л.С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений / Л.С. Пихтовникова. – Х. : Харьковский нац. ун-т им. В.Н. Каразина, 2012. – 179 с.
30. Приходько А.М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові : монографія / А.М. Приходько. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 293 с.
31. Проценко О.О. Імплікативний простір американської поезії ХХ століття: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 "Германські мови" / О.О. Проценко. – Х., 2010. – 20 с.
32. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
33. Рузавин Г.И. Логика и аргументация / Г.И. Рузавин. – М. : Изд. объедин. "ЮНИТИ", 1997. – 351 с.
34. Стрільчук А.В. Синтаксична організація текстів сучасної американської поезії: когнітивно-семіотичний та синергетичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Антоніна Вікторівна Стрільчук. – К., 2008. – 242 с.

35. Тимофеев Л.И. Очерки теории и истории русского стиха : монография / Л.И. Тимофеев. – М. : ГИХЛ, 1958. – 417 с.
36. Тодоров Ц. Поэтика [Электронный ресурс] / Ц. Тодоров // Структурализм: “за” и “против” (Сб. статей). – М. : Изд. “Прогресс”, 1975. – Режим доступа : http://zar-literature.ucoz.ru/magistratura/todorov_c-poehtika.pdf.
37. Томашевский Б.В. Стилистика / Б.В. Томашевский. – 2-е изд., испр. и доп. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1983. – 288 с.
38. Тынянов Ю.Н. Литературная эволюция. Избранные труды / Ю.Н. Тынянов. – М. : Аграф, 2002. – 496 с.
39. Черемисина Н.В. О гармонии композиции художественного целого (Трагедия Пушкина “Моцарт и Сальери”) / Н.В. Черемисина // Язык и композиция художественного текста. – М., 1983. – С. 7 – 33.
40. Шевельова-Гаркуша Н.В. Ритміко-синтаксична організація віршованого мовлення: лінгвостилістичний та лінгвосинергетичний аспекти (на матеріалі американських поетичних текстів XX – XXI ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови” / Н.В. Шевельова-Гаркуша. – Херсон, 2013. – 20 с.
41. Шкловский В.Б. Избранное : в 2-х т. / В.Б. Шкловский. – М. : Художественная литература, 1983. – Т. 1 : Повести о прозе. Размышления и разборы. – 642 с.
42. Якобсон Р. Работы по поэтике : переводы / Р. Якобсон ; сост. и общ. ред. М.Л. Гаспарова. – М. : Прогресс, 1987. – 464 с. – (Языковеды мира).
43. Goldberg A.E. Constructions: a new theoretical approach to language [Электронный ресурс] / A.E. Goldberg // Trends in Cognitive Sciences. – May 2003. – Vol. 5. – № 3. – Режим доступа : <http://www.princeton.edu/~paideia/Old%20Documents/goldberg-tics.pdf>.
44. Lakoff G. Johnson M. Philosophy in the Flesh : the Embodied Mind & its Challenge to Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. – New York : Basic Books, 1999. – 640 p.
45. Langacker R. The Foundations of Cognitive Grammar: Volume I : Theoretical Prerequisites / R. Langacker. – Stanford : Stanford University Press, 1999. – 540 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Hughes – Selected Poems of Langston Hughes. – [1st Vintage classics ed.]. – New York : Vintage Books, a division of Random House, Inc., 1990. – 297 p.
- JPA – The Jazz Poetry Anthology / [ed. by S. Feinstein, Y. Komunyakaa]. – Bloomington and Indianapolis : Indiana University Press, 1991. – 320 p.

Олимская Анастасия. Синтаксическое пространство американских поэтических текстов в когнитивном освещении. В статье систематизированы научные взгляды на синтаксическое пространство художественных текстов и обоснована необходимость

исследования синтаксического пространства американских стихотворных текстов в ракурсе лингвокогнитивного подхода. Он позволяет выявить средства синтаксической организации поэтических текстов, которые определяют жанровое своеобразие американской поэзии и отображают глубинные сдвиги в современном американском художественном мировидении.

Ключевые слова: синтаксическая конструкция, синтаксическое пространство, синтаксическая организация.

Olimpska Anastasia. Syntactic space of American poetic texts in a cognitive perspective. This article focuses on analytical overview of scientific views on syntactic arrangement of poetic texts. It is claimed that studying the syntactic space of the poetical texts in a cognitive perspective will ensure the explication of the ways and means of its formation and explanation of the factors that determine the genre peculiarities of the American poetry.

Keywords: syntactic construction, syntactic space, syntactic arrangement.

УДК 821.161.2:373.462

О-92

Леся ОХРИМЕНКО

**НАВЧАЛЬНИЙ МАТЕРІАЛ
ДЛЯ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ
ПРАВОПИСНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

У статті розглянуто специфіку роботи на уроках української мови з навчальним матеріалом, дібраним для формування правописних умінь і навичок молодших школярів. Показано, що складовою частиною цієї роботи є використання різних видів текстових вправ розвивального і виховного характеру.

Ключові слова: *навчальний матеріал, початкова школа, правописні уміння, правописні навички, текст, українська мова, урок, учні.*

Постановка проблеми. Проблема грамотності учнів завжди перебувала в центрі уваги, педагогів, методистів і вчителів початкової загальноосвітньої школи, покликаної навчати й виховувати дітей, формувати в них відповідальне ставлення до навчання, розвивати інтерес до нових знань.

Дослідження, проведене на базі початкових класів загальноосвітніх шкіл Самбірського району Львівської області, переконало, що не всі діти сьогодні належно опановують основи правопису (а дотримання його правил обов'язкове для всіх громадян країни [7, 12]) і досягають передбаченого програмою рівня грамотності [12]. Такий стан речей можна, як видається, пояснити деякими методичними прорахунками. Це підтверджують результати анкетування вчителів

початкових класів Самбірської загальноосвітньої школи № 10. Вони показали, що 56% респондентів спрямовані на механічне заучування орфографічних правил і таке ж їх відтворення на відповідних етапах уроку. 23% учителів домагається свідомого засвоєння цих правил із залученням учнів до їхнього формулювання на етапі первинного сприйняття. І тільки 21% респондентів поєднує вивчення орфографічних правил із виконанням вправ на їх застосування.

Виправленню такого стану речей сприятиме, як видається, вдало дібраний навчальний матеріал. Однак спеціального дослідження про його використання на уроках української мови в початковій школі задля формування правописних умінь і навичок молодших школярів досі не підготовлено [14, 3]. Зазначене засвідчує **актуальність** пропонованої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На необхідність використання навчального матеріалу під час вивчення рідної мови вказували представники класичної педагогіки – А.Ф. Дістервег, Я.А. Коменський, Й.Г. Песталоцці, Ж.Ж. Руссо. Їхні ідеї розвинули О.М. Буслаєв, О.М. Пешковський, К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський та ін. [13; 15]. На думку К.Д. Ушинського, у початковій школі потрібно застосовувати вправи для тренування учнів у грамотності [15, 123]. В.О. Сухомлинський був переконаний, що учням потрібно систематично подавати різноманітні правописні відомості в поєднанні з навчальним матеріалом [13, 54].

На початку 80-х років ХХ ст. у методиці навчання орфографії набула актуальності теорія свідомого вироблення орфографічної навички. Вона ґрунтувалася на думці про важливість граматичних знань в опануванні орфографічних правил [1; 2; 3; 5; 6; 7; 9; 10]. Сучасні методисти розглядають питання формування правописних умінь і навичок учнів початкової школи в нерозривному зв'язку з засвоєнням правил вимови й відомостей із фонетики, лексики, граматики та пропонують застосовувати для цього різноманітні види комплексних вправ [2; 3; 9; 10].

Мета статті – висвітлити засади добору навчального матеріалу для правописних вправ та розкрити особливості його опрацювання на уроках української мови в початкових класах.

Відповідно до Закону України “Про загальну середню освіту” в практику загальноосвітніх шкіл впроваджено Державний стандарт загальної початкової освіти [5, 1 – 17]. У ньому окреслено вимоги до змісту, обсягу й рівня освітньої підготовки молодших школярів у школах України.

У новій навчальній програмі з української мови для початкових класів ураховано основні положення Державного стандарту стосовно освітньої галузі “Мови і література”. Її зміст диференційовано за чотирма взаємопов’язаними змістовими лініями: мовною, мовленнєвою, соціокультурною, діяльнісною [5; 12]. Навчальний матеріал зосереджено в мовній змістовій лінії. Відповідно до неї побудовано програму й укладено підручники з української мови для кожного з класів початкової школи.

Так, формулювання правописних тем у 2 класі ґрунтується на таких правилах, як вимова і правопис голосних звуків у наголошених і ненаголошених позиціях, вимова і правопис дзвінких приголосних у кінці складу й слова, вживання апострофа й великої літери, перенос слів із рядка в рядок [12, 25].

У програмі з української мови для 3 класу правописні правила пов’язані з розділами “Будова слова”, “Частини мови” [12, 35], а для 4 – із розділом “Частини мови” [12, 49]. Нею передбачено оволодіння орфографічною та пунктуаційною грамотністю: правильно писати словникові слова й слова на вивчені правила, правильно вживати розділові знаки на відповідні правила.

У нових підручниках із української мови орфографічні відомості подаються в такому порядку: спочатку наводиться теоретичний матеріал з фонетики чи граматики, далі – відповідне правило правопису. Так, після розділу “Звуки і букви” учні вивчають низку правил, що ґрунтуються на фонетичних закономірностях мови. У 3 класі в розділі “Будова слова” пропонуються правила правопису ненаголошених [е], [и] в корені слів, правопис слів, які треба

запам'ятати, правопис префіксів, суфіксів тощо. У 4 класі кожен із підрозділів розділу “Частини мови” завершується правилами про правопис закінчень іменників, прикметників, дієслів, числівників і про написання найуживаніших прислівників та прийменників.

Кожне правило правопису містить інструкцію щодо написання слів. Залежно від змісту інструкції Д.М. Богоявленський виділяє три групи правил: одноваріантні, двоваріантні та правила-рекомендації [2, 100].

Одноваріантні правила пропонують один варіант написання для тієї самої фонетичної чи граматичної ситуації. Наприклад, після губних б, п, в, м, ф перед я, ю, є, ї пишеться апостроф. Ситуація тут фонетична: наявність звуку [й] перед голосними [а], [у], [е], [і] [4,102].

Двоваріантні орфографічні правила містять вказівку на два варіанти написань. Вибір одного з них пов'язаний із додатковими фонетичними, граматичними чи семантичними орієнтирами. В українській мові таких правил небагато. До них належать правила вживання префікса з-(с-), написання закінчень іменників -ою, -єю; -ом, -ем; написання прийменників і префіксів, вживання великої літери тощо [2, 145].

Третя група – правила-рекомендації. Вони містять інструкцію, яка пропонує прийоми для правильного написання слів. Ці правила охоплюють морфологічні написання – ненаголошених [е], [и], дзвінких і глухих приголосних звуків та деякі інші [2, 211]. Матеріал для вивчення правил цієї групи в підручниках для 2 і 3 класів упорядковано належно грамотно: їх виділено кольором або курсивом, значну їх частину виконано у вигляді таблиць або схем.

У формуванні мовних умінь і навичок велику вагу мають, як відомо, вправи. Вони можуть будуватися на 1) словах; 2) окремих, не пов'язаних за змістом реченнях; 3) текстах. Стосовно цього критерію співвідношення вправ з вироблення орфографічних навичок молодших школярів у підручниках із української мови для кожного з класів початкової школи виглядає так:

1) вправи, які мають за основу слова: у підручнику для 2 класу їх 23%; для 3 – 25%; для 4 – 18%;

2) які мають за основу речення: у підручнику для 2 класу їх 43%, для 3 – 46%, для 4 – 34%;

3) які мають за основу тексти: у підручнику для 2 класу їх 34%, для 3 класу – 39%, для 4 – 48%.

Це слугує підтвердженням того, що в програмах і підручниках визначено навчальний матеріал за класами, який розподілено для вивчення протягом року.

За жанрами в підручниках переважають уривки з оповідань; за стилем – науково-популярні тексти на природничу тематику, попри те, що немалий їх відсоток припадає на художні тексти.

Із метою успішного формування в молодших школярів правописних умінь і навичок ми добирали навчальний матеріал для різнотипних вправ [14], причому враховували:

- щоб цей матеріал містив розвивальні й виховні можливості;
- щоб забезпечував свідоме засвоєння правописних правил;
- щоб кожна з вправ відповідала лінгвістичній природі орфограми й етапу формування правописної навички.

До уваги бралось також і таке: якщо вміння розпізнавати орфограму в учня не сформоване або сформоване недостатньо, то він не зможе застосувати вивченого орфографічного правила. Скажімо, якщо учні 2 – 4 класів не почують звука [й] після губних і не співвіднесуть його з правилом, то не вживуть апострофа у відповідних словах [бити – б'ю; сім – сім'я]; якщо не почують подовженого м'якого звука у словах “знання”, “життя”, то напишуть лише одну літеру; якщо не усвідомлять, що в словах [লেখক], [বোকা] виділені звуки є орфограмою, де треба застосовувати правило перевірки, то тяж припустяться помилки.

Одним із критеріїв добору навчального матеріалу є урахування необхідності розвивати в молодших школярів такі пізнавальні процеси, як увагу, спостереження, уяву. Ще К.Д. Ушинський писав, що “увага є ті єдині двері, через які в душу дитини входять явища зовнішнього світу” [15, 124]. Увагу учнів привертає насамперед слово вчителя й наочність. На уроках української мови найчастіше використовують зорово-слухову наочність: таблиці, схеми, звукові моделі. Наприклад,

ми використовували таблиці на зразок “Пиши правильно”, “Вимовляй так, а пиши по-іншому”. Вони допомагали виховувати увагу до орфограми, забезпечували участь у сприйнятті нових орфографічних відомостей якомога більшої кількості аналізаторів, а також мисленнєвих процесів.

Ще одним критерієм є врахування активності й самостійності учнів під час опрацювання орфографічного матеріалу. Успішність у становленні правописних умінь багато в чому залежить від того, наскільки активно учні включаються в навчальну роботу ще на етапі пояснення орфографічного явища. Учитель має не сам пояснювати дібраний для спостережень матеріал, а залучати до цього учнів, що забезпечить активність і свідомість знань. Самостійність молодшого школяра виявляється у вмінні знаходити і розпізнавати орфограму в слові, реченні, тексті.

Орфографічні вміння, доведені до автоматизму, переходять у навички. Правописна навичка – це автоматизована дія, яка формується на основі умінь, пов’язаних із засвоєнням комплексу знань і їх застосуванням на письмі [6]. Вона включає дії, засновані на усвідомленні орфограм і правил, а також операції з застосування цих правил [7, 45]. Під орфограмою розуміють “написання, яке відповідає правилам правопису та вимагає застосування цього правила” [6, 54]. Хоча програмою з української мови не передбачено ознайомлення з терміном “орфограма”, але вчителі доволі часто послуговуються ним, оскільки він зручніший за термін “написання”.

Отже, добір навчального матеріалу має підпорядковуватися таким критеріям:

- опора на знання з фонетики й граматики;
- взаємозв’язок орфоєпії й орфографії;
- залежність написання від його лінгвістичної природи;
- взаємодія зорових, слухових та артикуляційних відчуттів;
- зв’язок правопису з розвитком мовлення [8, 8 – 10].

Однією з найпоширеніших правописних вправ є списування. Воно передбачає формування в учнів умінь запам’ятовувати графічні

образи слів та переписувати свідомо текст. Серед завдань найчастіше виділяють такі:

- 1) списування з підкресленням букв, написання яких пояснюється вивченими правилами правопису;
- 2) вибіркове списування (у зв'язку з поставленими завданнями чи запитаннями);
- 3) списування зі зміною форми слова;
- 4) списування з фонетико- чи граматико-орфографічними завданнями;
- 5) списування з дописуванням пропущених букв;
- 6) списування з логічними завданнями: на класифікацію слів, групування за граматичними, орфографічними чи лексичними ознаками, будовою тощо.

Ми дібрали зв'язні тексти відповідно до нормативних вимог шкільної програми і застосовували їх у процесі роботи над правилами української мови в 2 – 4 класах.

Подаємо взірці дібраного нами орфографічного матеріалу з різноманітними завданнями:

2 клас. Прочитати текст, списати, розкриваючи дужки.

У Лисиці був синок – руденьке Лисенятко. Він (навчатися) у першому (клас). Щоранку мама проводжала сина до(школа).

Лисенятко було не дуже стараним учнем. Йому не хотілося (ранок) прокидатися, умиватися, чистити зуби, снідати.

От Лисенятко й вирішило: не піду сьогодні до (школа).

– Мамо, – прошепотіло жалібно вранці, – у мене зуб болить.

Воно думало, що мама скаже: “Бідне моє Лисенятко, лежи в (ліжечко), не ходи до школи, зараз я тобі солодкої (кашка) дам.

3 клас. Прочитати текст і списати, вставивши замість крапок потрібні букви.

Червона казка літа

М...телеки літають над з...млею і наді мно.... Малина в городі така рясна і достигла, що ос...пається від доторку л...гкого віт...рцю. Не в...тримую і біжу в мал...нник, щоб поласувати ягодами.

Для мен... літо – це довгі-пр....довгі канікули, річка, густі трави, в яких можна заховатись. Це різнобарвні яскраві квіти, з яких плету віночки (За М. Людкевич).

Одним із видів списування є зорові диктанти, для яких добирається матеріал, що легко запам'ятовується, – віршовані рядки, загадки, прислів'я, окремі слова, речення.

4 клас. Прочитати і списати текст.

На високій тополі, що стоїть над шляхом, живе ткач-павук. Сидить він високо-високо, аж під самою хмарою. Ось як пливе біла хмаринка над тополею, то з неї сиплеться пух. Падає пух на тополю, а павучок ловить його й ловить. І пряде з пушинок тонесенькі ниточки. З ниточок тче собі гніздечко, а зайві ниточки падають із тополі й летять – летять (В. Сухомлинський).

Із метою перевірки якості умінь списувати варто застосовувати контрольне списування тексту з дошки. Наприклад, прочитайте текст, визначте, про кого в ньому розповідається. Знайдіть головних героїв, дайте їм характеристику. Спишіть другий абзац тексту, перекажіть його.

Конвалія

Уже півроку хворіє наша однокласниця. Ноги в неї нерухомі. Лежить Наталя в ліжку. Ми її не забуваємо. Ходимо до неї щодня.

Весною ліжко поставили біля вікна. Дівчинка дивилася на травичку. Їй дуже хотілося по ній походити. Побачила Наталя в траві листочки конвалії. Між ними білі дзвіночки. Вона дуже зраділа.

Якось уночі злива зламала конвалію. Для Наталі це горе. Ранком ми пішли до лісу, викопали конвалію й посадили її замість зламаної.

Прокинулась Наталя, побачила білі дзвіночки й усміхнулася (За В. Сухомлинським).

Серед основних вимог, які ставляться до контрольного списування, називають такі: грамотність, каліграфічна правильність, швидкість. Норми швидкості письма і її оцінювання наведено в нормативних документах [11, 50 – 51].

Ми уклали пам'ятку для вчителя, якою можна скористатися під час проведення списування на швидкість. Вона зводиться до такого:

- читання вчителем записаного на дошці тексту;
- пояснення значень нових слів;
- повідомлення мети та завдання (те, що учні мають зробити і як саме).

Усі перераховані види списування ефективні, бо вимагають залучення майже всіх аналізаторів – мовно-рухових (кінестетичних), зорових, моторних.

Для формування в учнів 2 – 4 класів орфографічних умінь і навичок важливо використовувати на різних етапах уроку словникові (слухові, зорові, зорово-слухові) диктанти, до того ж на орфограми, що ґрунтуються на різних принципах, скажімо, морфологічному: “Написання слів з “е” та “и” (*село, весна, зима, зерно; села, весни, зими, зерна*; “Правопис префіксів роз-; без-” (*розповів, розказав, розговорився, безмежний, безстрашний, безкрилий, безкрайї, розписав, розбив, роз’їхатись, безкоштовний, безлюдний*).

Із метою запобігання орфографічним помилкам варто проводити з’ясувальні та пояснювальні диктанти. Алгоритм для проведення з’ясувальних диктантів виглядає так. Учні

- 1) сприймають текст диктанту на слух;
- 2) визначають слова з орфограмами, записують їх на дошці і пояснюють правопис;
- 3) записують речення (слова) під диктовку вчителя;
- 4) перевіряють записане;
- 5) виконують завдання з розвитку зв’язного мовлення.

Цей вид диктанту спрямований на формування умінь розпізнавати орфограми за характерними для них фонетичними чи граматичними ознаками.

Можна запропонувати для цього виду диктантів такі тексти:

2 клас.

Лисячий хвіст

Позичив малий Зайко лисячий хвіст. І здивувався: рудий, довгий, пухнастий. От і питає :

– Лиско, навіщо тобі такий довгий хвіст?

– Сліди замінити. Ось украду я курочку, люди женуться, от-от спіймають. А я біжу по сніг , слід заміню. Люди й не знають, куди я побігла.

Приходить Зайко до матері й просить:

– Мамо, зроби мені з коноплі такий хвіст, як у Лиски. Хочу сліди замінити. Хочу, щоб люди не знали, куди я побіг.

Мати й каже:

– Дурненький ти, Зайче. Тобі не тікати треба, а вміти будь-кого перехитрити. Побачиш людину з рушницею – то мисливець. Затайся і сиди тихенько. Він і не побачить тебе. Твій хвіст – це твоя голова.

І погладила мати Зайчика-синочка лапкою по голові (В. Сухомлинський).

3 клас.

Хто розфарбував веселку ?

Відшумів і пішов геть літній дощ. Із-за хмар виглянуло сонце – і враз через небо від краю до краю перекинулась веселка. Сергійкові дуже захотілося намалювати райдугу. Він дістав чистий аркуш паперу, олівці і взявся до роботи.

– Хіба ж це веселка?! – почувся знезацька чийсь голос. Хлопчик оглянувся – на стіні танцював веселий сонячний зайчик.

– Здрастуй, хлопчику! Це я розмовляю з тобою, Сонячний промінчик. Ти невірно розфарбував веселку. Я це знаю, бо веселка – то моя робота.

Як це? Ти білий, а вона різнокольорова.

– Я тільки здаюся білим, - відповів Промінчик. – Насправді в мене змішалось багато променів різних кольорів. Не віриш? Переконайся сам. Тільки для цього потрібна призма. Вона уміє розкласти білий промінь на сім кольорів веселки: червоний, оранжевий.

Висновки. Отже, навчальний матеріал потрібно добирати об'ємно, можна окремими блоками, завершеними частинами. Якщо забезпечити цілеспрямоване вивчення правил правопису, то це дасть змогу більше часу приділяти формуванню правописних дій в учнів початкових класів.

Література

1. Біляєв О.М. та ін. Концепція мовної освіти в Україні / О.М. Біляєв, М.С. Вашуленко, В.М. Плахотник // Рідна школа. – 1994. – № 9. – С. 71 – 73.
2. Богоявленский Д.Н. Психология усвоения орфографии. – 2-е изд. перераб. и доп. / Д.Н. Богоявленский. – М., 1966. – 416 с.
3. Вашуленко М.С. Орфоепія і орфографія / М.С. Вашуленко // Посібник для вчителів. – К., 1982. – 87 с.
4. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі : методичний посібник / М.С. Вашуленко. – К. : Освіта. – 2006. – 268 с.
5. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2011. – № 7. – С. 1 – 17.
6. Зимульдінова А.С., Проць М.М. Методика викладання української мови в початкових класах. Методичні рекомендації / А.С. Зимульдінова, М.М. Проць. – Дрогобич : Посвіт, 2007. – 136 с.
7. Зимульдінова А.С. та ін. Учись грамотно писати / А.С. Зимульдінова. – Дрогобич, 1998. – 75 с.
8. Кравченко М.П. Окремі аспекти вивчення орфографії / М.П. Кравченко // Початкова школа. – 1991. – № 11. – С. 4 – 8.
9. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів // Початкова школа. – 2011. – № 8. – С. 8 – 10.
10. Методика викладання української мови. Курс лекцій. 3 частина / М. Проць, А. Зимульдінова. – Дрогобич : Вимір, 2008. – 272 с.
11. Методика навчання української мови в початковій школі : навчальний посібник / за наук. ред. М.С. Вашуленка. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 364 с.
12. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1 – 4 класи. – К. : Видавничий дім “Освіта”, 2012. – 392 с.
13. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови / В.О. Сухомлинський // УМЛШ. – 1987. – № 1. – С. 53 – 57.
14. У світі орфограм / Л. Мовчун, А. Присяжнюк. – К. : КПМО, АСТ-ПРЕС, 2007. – 96 с.
15. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. / К.Д. Ушинський. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 1. – С. 123 – 127.

Охрименко Леся. Учебный материал для уроков украинского языка как средство формирования орфографических умений и навыков младших школьников. В статье рассмотрена специфика работы с учебным материалом на уроках украинского языка с целью формирования орфографических умений и навыков в учащихся начальной школы. Показано, что составной частью этой работы является использование разных видов текстовых упражнений развивающего и воспитательного характера.

Ключевые слова: навык, начальная школа, правописание, учебный материал, умения, ученики, урок, украинский язык, формирование.

Okhrimenko Lesya. Selection of educational material at the lessons of the Ukrainian language as a means of forming primary school students' spellings abilities and skills. The article deals with the specifics of educational material at the lessons of the Ukrainian language with the purpose of forming primary school students' spellings abilities and skills. It is shown that a component part of this work is the use of different types of text exercises of developing and educating character.

Keywords: educational material, primary school, spellings abilities, spellings skills, text, Ukrainian language, lesson, students.

УДК 811.111'373.43

П 32

Олена ПІКУШ

ФОНОЛОГІЧНІ НЕОЛОГІЗМИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: СПЕЦИФІКА ЇХ УТВОРЕННЯ

У статті йдеться про неологізми англійської мови; простежено та проаналізовано класифікації неологізмів за способом творення; уточнено поняття “фонологічний неологізм”; виявлено продуктивність утворення нових слів згідно з фонологічним способом.

Ключові слова: *неологія, фонологічні неологізми, лексична одиниця, імітація звуків.*

Постановка проблеми. Розвиток мови значною мірою зумовлений розвитком її словотвірної системи – формуванням нових словотвірних моделей слів, видозміною наявних, підвищенням чи зниженням їхньої продуктивності тощо, оскільки “словотвірні моделі ... слугують зручною схемою позначення матеріальної оболонки нових структурних типів знань” [1, 17]. Потік нових слів і необхідність їх опису привели до створення особливої галузі лексикології – неології, завданням якої є не лише зареєструвати мовні явища, але й пояснити, чому їх реалізовано саме так, а не інакше. Сьогодні англійська мова, як і всяка інша, переживає “неологічний бум”, зумовлений причинами екстралінгвістичного та власне лінгвістичного характеру. Процес збагачення мови за рахунок раніше невідомих одиниць відбувається постійно. Це має наслідком оновлення мови у відповідності до потреб людини та змін, що відбуваються у світі, адже мова залежить від середовища, в якому перебуває, як і від власного внутрішнього

механізму й устрою [10, 198]. Суспільство соціально, технологічно змінюється досить швидко, тож членам мовної спільноти вкрай важливо створити нові категорії на позначення нових реалій задля успішної реалізації себе в ньому. Систематизація продуктивних способів утворення нових одиниць словника, вияв найвищої активності відповідних їх типів, спостереження за тенденціями втрати продуктивності – усі ці процеси належать до групи лінгвістичних [6, 291]. Здебільшого вони взаємопов'язані, оскільки не завжди можливо якимось одним із них пояснити зміни, що відбуваються в мові.

Галузь неології англійської мови досліджувало багато вчених, вони зібрали й систематизували значний фактичний матеріал, однак у словотвірній її ділянці ще чимало невивчених проблем, одна з яких – особливості утворення фонологічних неологізмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблема неологізмів є предметом постійного зацікавлення з боку дослідників англійської філології – А.К. Баш, В.А. Березинський, О.Л. Боярська, В.Г. Гак, С.М. Єнікеєва, Ю.О. Жлуктенко, В.І. Заботкіна, Ю.А. Зацний, О.Л. Клименко, Н.З. Котелова, Я. Левченко, Л.Ф. Омельченко, А.В. Ребрій, О.О. Селіванова, Л. Бауер, Дж. Грін, Дж. Ейто, Дж. Кенон, Р. Фішер. У своїх розвідках вони аналізують причини з'яви нових одиниць словника, описують шляхи їх постання, пропонують власні класифікаційні схеми неологізмів – слів чи сполук, використаних мовою в певний період на позначення нового або вже наявного поняття чи набуття одиницями мови нових значень, що усвідомлюються як такі носіями мови [11, 43], виокремлюючи, серед іншого, і фонологічний їх різновид. Однією з найцікавіших у цьому плані є праця Н.Н. Корольової [14]. У ній дослідниця доходить висновку, що поповнення словникового запасу сучасної англійської мови відбувається за рахунок кількісних та якісних змін, зумовлених різними процесами: словотворенням, фразеологізацією, динамікою семантичної структури слова, запозиченнями, новими тенденціями в граматиці і фонетиці, та виділяє чотири типи неологізмів, серед яких і фонологічні (0,8% від усіх нових слів) [8, 4]. Наголосивши на незначній їх чисельності в порівнянні з іншими типами неологізмів, авторка, попри те, зауважує,

що їхнє постання і функціонування в англійській мові є явищем багатоаспектним, яке потребує глибокого й всебічного вивчення.

Мета статті – дослідити особливості утворення фонологічних неологізмів в англійській мові, виявити місце цих одиниць у класифікаційній схемі лексикону за способом творення, визначити продуктивність фонологічного способу утворення нових слів.

Англійська мова постійно змінюється. Найбільш рухливим її пластом, що чуйно реагує на всі зміни у соціальній, культурній, економічній, медичній та інших сферах життя людського суспільства, є лексика. Виникнення нових лексичних одиниць – складний, багатоаспектний процес, який засвідчує динамізм мови. Цей процес ще називають “зміною лексичних парадигм” [5, 87], що, згідно з лінгводидактичним контекстом, передбачає розгляд функціонування сучасних мовних засобів у різних регістрах мовленнєвого спілкування. Нова лексична одиниця проходить кілька стадій соціалізації, тобто прийняття в суспільстві, і лексикалізації – закріплення в мові. З’явившись, неологізм поширюється, як правило, працівниками засобів масової інформації, викладачами, учителями. Потім його фіксують у друці. Наступна стадія соціалізації – прийняття нової лексичної одиниці широкими масами носіїв мови. Далі розпочинається процес лексикалізації: набуття навиків використання неологізмів у суспільстві, виявлення умов та протипоказань для їх використання в різних контекстах. У результаті постає лексична одиниця певного структурного різновиду, яка включається в різні словники неологізмів [1, 12].

Кількість лексичних неологізмів неможливо підрахувати, адже неологізми створюються не в мові як системі, а в процесі реалізації цієї системи. Ознакою входження нових слів у систему мови треба вважати їхню “рекурентність”, тобто здатність відтворюватися поза первісним контекстом, долучатися до семантичних і словотворчих процесів [2, 141]. Отже, зміни в діяльнісному досвіді людини спричиняють з’яву нових та розширення старих фрагментів картини світу, які відповідно потребують фіксації в “мовній” карті світу. Змінюється картина світу, з’являються нові сектори: космонавтики, комп’ютерної техніки, генної інженерії, наркоманії, нові види харчу-

вання, нові види протесту. Розширюються традиційні сектори: захворювань, ліків, діагностики. А це значить, що в мові продовжуватимуть з'являтися нові слова, які з часом будуть прийняті в суспільстві.

Потрібно немало часу, щоб нові слова закріпилися в мові, а їх вживання було зрозуміле кожному. Ще зовсім недавно такі вирази, як “inflection with an electronic virus”, “a woopy receiving a golden goodbye”, були незрозумілими словосполученнями, проте зараз у мовців не виникає жодних труднощів із трактуванням їхнього значення.

О.О. Селіванова у термінологічній енциклопедії “Сучасна лінгвістика” надає доволі повне та об'ємне визначення неологізму: “Неологізм – слово чи сполука, використані мовою в певний період на позначення нового або вже наявного поняття в новому значенні й усвідомлюється носіями мови” [11, 43]. Спираючись на згадане, вважаємо за доцільне відзначити такі основні властивості неологізмів як одиниць лексичної системи мови. Це нові слова, що закріплюються в мові і створені актом номінації, у тому числі й для позначення по-новому відомих понять. Сюди належать абсолютно нові за формою та змістом слова як результати постання нових кореневих елементів чи результати запозичень. Також це можуть бути слова, створені з наявних компонентів, або слова, що розвинули нові значення [9, 124]. Щоб конкретизувати поняття “неологізм”, мовознавці послуговуються такими параметрами, як локація в часі, локація в просторі, новизна, мовна усвідомленість, комунікативне обмеження, номінативний аспект.

Неологізми зазвичай утворюються з елементів, уже наявних у системі мови. Таке творення – це завжди продукт чистішої творчості, винахідливості чи наслідування.

Продуктивність – одна з основних характеристик різних мовних одиниць. Важливого значення продуктивність набуває за характеристики словотвірної моделі – основного механізму в творенні нових слів. Необхідно зазначити, що в теорії словотворення “продуктивність” має синонімічний термін – “словотвірна активність”, який трактують як здатність того чи того елемента утворювати нові слова. Отже, модель, словотворчий афікс, твірна основа можуть бути активні в утворенні

нових слів і, навпаки, пасивні, тобто за їх допомогою утворюється мала кількість слів або не утворюється зовсім.

Розглянемо класифікації неологізмів ученими-мовознавцями. Однією з найвідоміших є класифікація В.І. Заботкіної, де неологізми розподілено, відповідно до засобу творення, на такі групи: 1) фонологічні неологізми; 2) неологізми-запозичення; 3) семантичні; 4) синтаксичні, утворені комбінацією наявних у мові знаків [4, 37]. Французький дослідник лексикології Л. Гілберт, узявши до уваги спосіб творення, теж виділяє фонологічні неологізми, запозичення, семантичні й синтаксичні неологізми [2, 143].

Отже, фонологічні неологізми. Їх окреслюють як одиниці, утворені з окремих звуків, шляхом їх своєрідної конфігурації [8, 14]. Ці сполучення звуків досить часто поєднуються з морфемами грецького чи латинського походження. Таких слів багато серед термінів, використовуваних у хімії, фізиці, інших науках. Наприклад: *monochromatic* ‘однокольоровий’, *polychromatic* ‘багатоколірний’, *polysterol* – ‘полістерол’ тощо. Вони отримали назву власне фонологічних, або “штучних”, утворень. Доволі часто згадані слова помилково вважають результатом основоскладання. Нагадаємо, що основоскладання ґрунтується на складанні двох чи більше основ із можливими подальшими змінами новоутвореного композита. Основними продуктивними моделями є $N+N=N$; $A+N=N$ [2, 89], наприклад: *sea + man = seaman*; *straw + berry = strawberry*; *high + way = highway*. За основоскладання два вже чинних слова об’єднуються і дають нове значення.

Розрізняють такі підтипи фонологічних неологізмів: 1) слова, утворені від вигуків; 2) сленгізми; 3) звуконаслідування.

Розглянемо кожен із них. Сучасна англійська мова продовжує поповнюватися новими словами, певна кількість яких є фонологічними неологізмами, утвореними від вигуків. Наприклад: *zizz* (британський сленг) ‘короткий звук (від імітації звуку, який видає людина уві сні)’. Ще один приклад: *sis-bombah* (американський сленг) ‘видовищні види спорту, особливо футбол (склади часто застосовуються школярами для підбадьорювання гравців)’. Слово *to zap* ‘стріляти, вдарити в зуби (в прямому і переносному значенні)’. Воно

використовується в коміксах як вигук для передачі в графічній формі звуку космічної зброї. Цікавим є слово *qwerty* – неофіційна назва клавіатури друкарської машинки, утворена з перших букв верхнього рядка стандартної друкарської машинки Q, W, E, R, T, Y. *To whee* (to excite) – від вигуку *whee*, що передає позитивні емоції, захоплення чимось і широко використовується в неформальному реєстрі мовленнєвого спілкування.

Звуконаслідування (або ономаіопея) є також одним із способів утворення фонологічних неологізмів. За допомогою звуку, імітації реальних явищ відтворюються звуки, спостережувані в доккілі. Аналіз сучасного англійського мовлення показує, що неологізми цього типу активно збагачують словниковий запас мовців. Розглянемо кілька прикладів, утворених за допомогою цього способу. *Rah-rah* (a short skirt worn by girls during parades) – передає шурхіт спідниць під час танців; *to buzz* (to phone) – імітація звуку телефонного зумера; *to pop* (to flap, to clap) – імітація звуку відкорковування пляшки; *itty bitty* (small) – імітація звуків маляти; *boozy* (drunk) – імітація звуків, що вимовляє сп'яніла людина.

Окремим різновидом фонологічних неологізмів вважають сленгізми. Відомо, що сленг виникає в різних замкнених соціальних чи вікових групах; його формує в основному емоційно забарвлена лексика низького (фамільярного) звучання [9, 79]. Це слова-вигуки, за допомогою яких передають почуття, а мовлення набуває експресивного забарвлення: *Yuk!*, *wow!* (захват, здивування); *ouch!* (зойк від несильного болю); *whoops!*, *squeeb!*, *erf!* (збентеження, розгубленість); *bonk!*, *chyaa!*, *eesh!*, *flip mode!*, *oh my goshness!*, *shnikies!* (різні види здивування); *bet!* *shoots for real!*, *ah...ja!* (згода); *yech!* *yuck!* (відраза); *dig that!*, *cool!*, *damm right!* (схвалення); *boo!* (несхвалення); *badand* (недовіра); *squish!*, *woochow!* (хвилювання); *woopity-woo!* (щастя); *yo!* (способи привернути увагу); *phew!* (полегшення).

Сюди належить і певна група слів, які використовуються для позначення понять, пов'язаних із нелегальною діяльністю та забороненими речовинами в суспільстві. Скажімо, такі слова, як *Bo*, *Bo-bo*, *Boom*, *Hooch*, *Sezz*, *Sess*, *Yeh* (синоніми українського поняття

марихуана) відносно недавно почали вживатися в англійській мові та є фонологічними неологізмами, утвореними від звуків, які людина видає, перебуваючи під впливом наркотиків. До цієї групи відносять такі одиниці, як *B, Boo-yah, E, G, La la, Meow meow, ya yo* (уживаються стосовно поняття “наркотик”); *Boo boo, bugaboo, deer doo-doo, doozy* – імітації звуків бійки теж вважають фонологічними утвореннями певної з соціальних груп.

Аналізуючи приклади, бачимо, що словниковий запас поповнюється фонологічними неологізмами, які активно входять у повсякденний ужиток і активно використовуються мовцями. Такі неологізми є стійкими й мають найвищий рівень конотації новизни; їх можна віднести до “сильних неологізмів”, тобто таких, що вирізняються фонетичною дистрибуцією, не характерною для англійської мови, а також нетиповим морфологічним членуванням [7, 264].

Високий рівень новизни мовознавці пояснюють незвичністю й свіжістю їхнього зовнішнього, тобто матеріального, плану. Розглянемо кілька прикладів фонологічних неологізмів, що зовсім недавно з’явилися в розмовному англійському мовленні, і проаналізуємо способи їх утворення.

– *He is the king of bling-bling* (Electronic Gaming Monthly October Issue). *Bling-bling* – фонологічний неологізм на позначення блискучих, переважно металевих предметів, прикрас. Утворений від звуків, які створюють металеві прикраси при носінні.

– *If these lectures have given you any ah-ahs, give yourself a point* (Susan Lieberman). *Ah-ah* – цікавий приклад, який розуміємо як раптове осягнення чогось, зазвичай після отримання нової інформації та знань.

– *The Knighthood of Buh*, “the members were all **buh**” (University of Texas website). *Buh* – дуже весело, круто, по-особливому. Утворено від звуку, який виникає при битті себе кулаком в груди.

– *Did you hear what happened last night? – “Hucka hucka”* (conversation with University of Texas sophomore). *Hucka hucka* – ознака сміху, розваги, забави. Спосіб творення – звуконаслідування.

– *Don’t forget to put on your tick-tock*. *Tick-tock* – годинник. Слово утворене від звуків роботи механізму годинника.

– *This club just plays **thumpa thumpa** music. **Thumpa thumpa*** – музика, яку грають винятково з метою створення сильного шуму. Спосіб утворення – звуконаслідування [12].

Отже, мовна система відкрита щодо створення таких одиниць, адже інформаційна революція зумовлює з'яву нових технологій, підвищує рівень професійно-технічної та загальнокультурної поінформованості носіїв мови, стимулює зростання ролі засобів масової інформації (преси, телебачення, Інтернету) у сучасній комунікації, а в людей – потребу називати певні явища короткими й зрозумілими словами.

Аналізуючи нові слова, утворені фонологічним способом, робимо висновок, що найактивнішими серед них є одиниці, утворені шляхом імітації та наслідування звуків.

Висновки. Можна, отже, зробити висновок про те, що неологізми з'являються з практичних міркувань на позначення нових незнайомих явищ та як такі сприймаються доти, доки носії мови відчують їх новизну. Фонологічні неологізми є окремою групою, вони утворюються оригінальним поєднанням окремих звуків. Серед них доцільно розрізняти одиниці, що 1) ґрунтуються на імітації звуків та звуконаслідуванні; 2) з'явилися на позначення понять, пов'язаних із нелегальною діяльністю та забороненими речовинами у суспільстві (сленгізми); 3) вигуки, що надають експресивного забарвлення висловлюванню та використовуються для безпосередньої передачі почуттів. До перспектив дослідження в цьому напрямі належить вивчення сфер, представлених неологізмами; особливостей вживання неологізмів мовцями тієї чи тієї вікової або ж соціальної групи тощо.

Література

1. Андрусяк І.В. Англійські неологізми кінця ХХ століття як складова мовної картини світу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 "Германські мови" / І.В. Андрусяк. – К., 2003. – 20 с.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка / И.В. Арнольд. – М. : Высшая школа, 1986. – 295 с.
3. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка / И.В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 230 с.
4. Гак В.Г. К проблеме общих семантических законов / В.Г. Гак // Общее и романское языкознание. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – С. 144 – 160.

5. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка / В.И. Заботкина. – М. : Высшая школа, 1989. – 126 с.
6. Зацний Ю.А. Неологізми англійської мови 80-90 років ХХ-го століття / Ю.А. Зацний. – Запоріжжя : РА “Тандем – У”, 1997. – 396 с.
7. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови / Ю.А. Зацний. – Запоріжжя : Запорізький держ. університет. – 1998. – 431 с.
8. Конопацька Я.О. Семантична неологія в сучасному французькому медіадискурсі : автореф. дис. ... канд. філ. наук : 10.02.05 “Романські мови” / Я.О. Конопацька. – К., 2005. – 33 с.
9. Кочерган М.П. Загальне мовознавство / М.П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 288 с.
10. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / [под ред. Б.А. Серебrenникова]. – М. : Наука, 1970. – 597 с.
11. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К, 2006. – 712 с.
12. The Oxford Dictionary of New Words, ed. By E. Knowles with J. Elliot. – Oxford : Oxford University Press, 1997. – 357 p.
13. www.ruf.rice.edu/~kemmer/Words04/neologisms/s.html.
14. www.miaedu/5165869/ProfZhailagul_Sagyndykova.

Пикуш Елена. Фонологические неологизмы в английском языке: особенности их образования. В статье рассмотрены неологизмы английского языка; уточнено понятие “фонологический неологизм”; проанализированы классификации неологизмов по способу их образования; выявлена продуктивность фонологического способа образования новых слов.

Ключевые слова: неология, фонологические неологизмы, лексическая единица, имитация звуков.

Pikush Olena. Phonological neologisms in the English language: peculiarity of their formation. The article deals with neologisms of the English language; the notion “phonological neologism” is concretized; the classification of neologisms according to the means of their formation is analyzed; the productivity of the phonological method of formation of new words is determined.

Keywords: neology, phonological neologisms, lexical units, sound imitation.

УДК 811.161.2'373:291.315.5

III 91

Юлія ШТИБЕЛЬ

СЛОВЕСНІ ОБРАЗИ-СИМВОЛИ В БІБЛІЙНОМУ ТЕКСТІ

У статті простежено функціонування біблійних символів ягня, агнець, вівця в лінгвістичному аспекті, а також розглянуто їхні деривати в номінативних і переносних значеннях, які реалізуються у складі іменних та дієслівних поєднань і різних синтаксичних конструкцій.

***Ключові слова:** символ, Біблія, синтаксична конструкція, деривати, ядро, периферія.*

Постановка проблеми. Антропоцентрична парадигма мовознавчих досліджень фокусує свою увагу на мовних одиницях, що слугують засобами зберігання, трансформації й передачі культурологічної інформації, серед яких одне з найвагоміших місць належить символу.

Поняття “символ” неоднаково трактується в різних системах, що зумовлено його належністю до метамов різних наук – логіки, математики, етнографії, психології, філології і лінгвістики, філософії, історії релігій, соціології, культурології. Це детермінувало відмінні дослідницькі підходи: філософський (О. Лосєв, М. Мамардашвілі, Ю. Сватко та ін.), міфологічний (праці Є. Мелетинського, У. Тернера та ін.), лінгвокультурологічний (В. Колєсов, А. Потапенко, Н. Слухай, Ю. Степанов та ін.), лінгвістичний (О. Потебня, В. Кононенко, А. Мойсієнко та ін.), лінгвокогнітивний (О. Селіванова, С. Жаботинська, Ю. Главацька, А. Приходько та ін.).

Розглядаючи символ у лінгвістичному аспекті з опертям на дані семіотики, філософії мови, когнітивної лінгвістики, культурології,

ми окреслюємо його як полісемійний, багатоаспектний у смисловому вираженні предметно-поняттєвий образ, що перебуває на межі різних систем координат, які взаємодіють між собою. У сучасному мовознавстві помічено синонімічне вживання термінів “символ”, “словесний символ”, “образ-символ”, що зумовило введення до наукового обігу терміна “словесний образ-символ”, який найповніше, на нашу думку, виражає сутність символу в лінгвістичному аспекті.

Дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання в початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка “Українська мова й мовлення: історія, сучасний стан, проблеми розвитку”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти вивчення біблійної символіки простежено в працях З. Лановик, Л. Шевченко, Н. Швидкої, О. Решетняк та ін. У монографії Зоряни Лановик “Hermeneutica Sakra” розглянуто еволюцію біблійної герменевтики, проаналізовано структурно-текстову та художньо-образну природу Біблії, окреслено контекстуальні, інтертекстуальні та екстратекстуальні принципи аналізу Біблії, виокремлено її жанрові, художньо-поетичні та стилістичні особливості [1]. Для нас особливо важливим є аналіз авторкою метатекстуальних парадигм Біблії (архетипної, символічної, алегоричної, типологічної) та принципів їх інтерпретації, адже ними маємо намір скористатися в подальших студіях. Л. Шевченко досліджує біблійну символіку в лінгвокогнітивному та лінгвокультурологічному аспектах, що суголосне окресленій нами проблемі. У статті О. Решетняк “Бібліоніми як один із засобів створення архетипної символіки апокаліптичної біблійної образності” йдеться про семантичні процеси, що зумовлюють формування символічних значень апокаліптичної образності, з’ясовано роль бібліонімів, зокрема антропонімів, у її створенні. У ній виокремлено основні символи апокаліптичної біблійної образності, окреслено межі сакральних понять Єрусалим, Новий Єрусалим, репрезентовано архетипну бінарну опозицію “Едем, Ханаан, Єрусалим, Новий Єрусалим – Єгипет, Вавилон, Рим, Вавилон Великий” і стверджено, що перші – це апокаліптичні прообрази, які

“асоціюються з релігійними поняттями небесного Божого Царства, ідеального світу, де реалізуються всі форми людських прагнень і мрій”, а другі – “прообрази сучасної світової системи речей, нечистої й грішної” [2]. Біблійний символ як компонент фразеологічної одиниці розглядає Н. Швидка. Вона аналізує процес формування внутрішньої форми фраземи, а також образно-символічну структуру її компонентів як маркерів культурної конотації [3]. Однак системного власне лінгвістичного дослідження особливостей функціонування символу в біблійному тексті досі не здійснено, що й засвідчує актуальність нашої розвідки.

Мета статті – проаналізувати зміст і засоби вираження в біблійному тексті словесних образів-символів *ягня, агнець, вівця*.

Ядро лінгвістичного символу *ягня* в Біблії реалізоване прямими й переносними значеннями: 1) молоді кози, вівці: “І перейдеш ти звідти й далі, і підеш аж до діброви Фаворської, а там знайдуть тебе три чоловіки, що йдуть до Бога до Бет-Елу, один несе трьох *ягнят*, а один несе три буханці хліба, а один несе бурдюка вина”* [1Сам. 10: 3]; 2) невимовна радість: “Гори скакали, немов баранці, а пагірки немов ті *ягнята*!” [Пс. 113: 4]; 3) послідовники вчення Бога: “Він отару Свою буде пасти, як Пастир, раменом Своїм позбирає *ягнята*, і на лоні Своєму носитиме їх, дійняків же провадити буде!” [Іс 40: 11], “Як вони вже поснідали, то Ісус промовляє до Симона Петра: Симоне, сину Йонин, чи ти любиш мене більше цих? Той каже Йому: Так, Господи, відаєш Ти, що кохаю Тебе! Промовляє йому: Паси *ягнята* Мої!” [Ів 21: 15]; 4) проповідники Христового вчення: “Ідіть! Оце посилаю Я вас, як *ягнят* між вовки” [Лк 10: 3]; 5) царство Боже: “І замешкає вовк із *вівцею*, і буде лежати пантера з козлям, і будуть разом телятко й левчук, та теля відгодоване, а дитина мала їх водитиме!” [Іс 11: 6]. Звертаємо увагу на те, що останнє речення містить антитезу, причому зіставляються в ньому поняття, протилежні не тільки за змістом, але й за ознакою дорослості/недорослості (пантера – козля, телятко – левчук). Для першої ж пари (вовк – вівця) додаткова ознака дорослості/недорослості не актуальна. Хоча, як свідчить єврейський лексикон Стронга, слово, перекладене І. Огієнком як

вівця, у тексті оригіналу позначає не дорослу вівцю, а молоду – ягня. Тож доречніше, на наш погляд, в українському перекладі Біблії вжити синтаксичну конструкцію “вовк із ягням”.

Асоціативні зв'язки експлікують ад'єктиви, які виражають такі властивості й відношення: **свято** (*пасхальне*), **кількість** (*однорічні*), **фізичні властивості** (*безвадні*), **речовинність** (*молочне*). Асоціативне поле лексеми *ягня* символізує ідею жертви для Бога в ім'я відпущення гріхів, об'єктивовану в обряді жертвоприношення (жертва цілопалення, хлібна жертва, лита жертва, огняна жертва). У цьому обряді жертвоприношення ягняти/ягнят було обов'язковим. Інші ж види жертв не відзначалися такою обов'язковістю. Вони – прообраз жертвності Ісуса Христа заради порятунку людства.

Лексема *агнецъ* у Біблії персоніфікує одне з Божих імен Ісуса Христа: “Наступного дня Іван бачить Ісуса, що до нього йде, та й каже: Оце *Агнецъ Божий*, що на Себе гріх світу бере!” [Іван. 1: 29].

Асоціативні зв'язки лексеми *Агнецъ* виражають ад'єктиви, що позначають: **Божу сутність** (*Божий*), **чесноти** (*достойний*), **смерть** (*заколений*).

Образні значення лінгвістичного символу *агнецъ* реалізуються поєднаннями слова *Агнецъ* із іменниками та дієсловами.

Номінативні словосполучення з компонентом *агнецъ* не відзначаються однотипністю структури й об'єктивують зазвичай відмінні значення, порівняймо: $N_{N1}N_{N3}$ – **суд Божий**: “І взивали вони гучним голосом, кажучи: Спасіння нашому Богові, що сидить на престолі, і Агнцеві!” [Об. 7: 10], “Це ті, хто не осквернився з жінками, бо чисті вони. Вони йдуть за Агнцем, куди Він іде. Вони викуплені від людей, первістки Богові й Агнцеві” [Об. 14: 4]; $N_{N2}N_{N2}$ – **суд Божий**: “Та й кажуть до гір та до скель: Поспадайте на нас, і позакривайте ви нас від лиця Того, Хто сидить на престолі, і від гніву Агнця!...” [Об. 6: 16]; **віки вічні**: “І показав він мені чисту ріку живої води, ясну, мов кришталь, що впливала з престолу Бога й Агнця” [Об. 22: 1]; $N_{N5}N_{N2}$ – **віки вічні**: “І вони його перемогли кров'ю Агнця та словом свого засвідчення, і не полюбили життя свого навіть до смерті!” [Об. 12: 11]; $N_{N1}N_{N2}$ – **духовну велич церкви**: “Радіймо

та тішмося, і даймо славу Йому, бо весілля Агнця настало, і жона Його себе приготувала!” [Об. 19: 7]; **віки вічні**: “І жадного прокляття більше не буде. І буде в ньому Престол Бога та Агнця, а раби Його будуть служити Йому” [Об. 22: 3]; $N_{N4}N_{N2}$ – **духовну велич церкви**: “І сказав він мені: Напиши: Блаженні покликані на весільну вечерю Агнця! І сказав він мені: Це правдиві Божі слова!” [Об. 19: 9], **церкву**: “І прийшов до мене один із семи Ангелів, що мають сім чаш, наповнених сімома останніми карами, та й промовив до мене, говорячи: Ходи, покажу я тобі невісту, жону Агнця” [Об. 21: 9]; **учнів Ісуса Христа**: “І міський мур мав дванадцять підвалин, а на них дванадцять імен дванадцяти апостолів Агнця” [Об. 21: 14]; N_6N_{N2} – **віки вічні**: “І не ввійде до нього ніщо нечисте, ані той, хто чинить гидоту й неправду, але тільки ті, хто записаний у книзі життя Агнця” [Об. 21: 27]; N_1N_1 – **віки вічні**: “Місто не має потреби ні в сонці, ні в місяці, щоб у ньому світили, слава бо Божа його освітила, а світильник для нього Агнець” [Об. 21: 23].

Найпродуктивнішими серед них виявилися моделі $N_{N4}N_{N4}$ (3 значення, 3 експлікації), $N_{N2}N_{N2}$, $N_{N1}N_{N2}$ (2 значення, 2 експлікації).

Дієслівна парадигма репрезентована двома варіантами поєднань іменника *агнець* із дієсловами: у ролі агенса об’єктивуються значення **суду Божого**: “І я бачив, що Агнець розкрив одну з семи печаток, і почув я одну з чотирьох тих тварин, яка говорила, як голосом грому: Підійди!” [Об. 6: 1]; **віків вічних**: “Бо Агнець, що серед престолу, буде їх пасти, і водитиме їх до джерел вод життя. І Бог кожному сльозу з очей їхніх зітре!” [Об. 7: 17]; “І я глянув, і ось Агнець стоїть на Сіонській горі, а з Ним сто сорок чотири тисячі, що мають Ім’я Його й Ім’я Отця Його, написане на своїх чолах” [Об. 14: 1]; **перемоги над силами зла**: “Вони воюватимуть проти Агнця та Агнець переможе їх, бо Він Господь над панами та Цар над царями. А ті, хто з Ним, покликані, і вибрані, і вірні” [Об. 17: 14]; у ролі пацієнса – **суду Божого**: “А коли Він узяв книгу, то чотири тварині й двадцять чотири старці попадали перед Агнцем, а кожен мав гусла й золоті чаші, повні пахощів, а вони молитви святих” [Об. 5: 8], а також [Об. 7: 9], [Об. 14: 4], [Об. 14: 10]. Образний потенціал вираження

символічних значень у пацієнських конструкціях обмежених, тоді як агенсні конструкції демонструють різноаспектну палітру значень, підпорядкованих розкриттю основних змістових модулів Біблії.

В українському перекладі Біблії І. Огієнка не завжди чіткими є розрізнення значень лексем *вівця* та *ягня*. Як відомо, слово *ягня* вживається на позначення молодих овець та кіз, тоді як назва *вівця* поширюється лише на доросле стадо. Розглянемо це на прикладі такого речення: “І принесе він Господеві жертву свою, одне безвадне *однорічне ягня* [вид. наше – Ю. Ш.] на цілопалення, і одну безвадну *однорічну вівцю* [вид. наше – Ю. Ш.] на жертву за гріх, і одного безвадного барана на жертву мирну” [Чис. 6: 14]. Словосполука *однорічна вівця* в цьому контексті семантично тотожна синтаксичній конструкції *однорічне ягня*. Для уникнення тавтології Іван Огієнко вжив саме таку складену назву. Однак, уникнувши тавтології, перекладач дещо видозмінив семантику, позаяк в оригіналі йдеться про статі вівці (жіночу). Тож тут доречніша, на наш погляд, лексема *ягниця*, яка робить цю фразу довершеною не тільки граматично, але й семантично. Автор перекладу, до речі, жодного разу в біблійному тексті не послуговується цією лексемою. Чому? Очевидно, Іван Огієнко беззастережно дотримувався приписів щодо пасхальної жертви: “Ягня у вас нехай буде без вади, *самець* [вид. наше – Ю. Ш.], однорічне. Візьміть його з овець та з кіз” [Вих. 12: 5]. Інші ж види жертв – жертва за гріх, приміром (“А коли яка душа з народу землі невмисне згрішить, коли зробить що проти якої з заповідей Господніх, чого робити не можна, та й завинить, і буде пізнаний ним гріх його, що згрішив, то він приведе жертву свою безвадну *козу, самицю* [вид. наше – Ю. Ш.], за гріх свій, що він згрішив був, і покладе свою руку на голову жертви за гріх, та й заріже цю жертву за гріх у місці цілопалення” [Лев. 4: 27 – 29]), – передбачала приношення не тільки самців тварин, але й самок.

Ядро лінгвістичного символу *вівця* в Біблії реалізується прямими та переносними значеннями: 1) Невелика свійська тварина, яка дає вовну, м’ясо, молоко; самка барана: “І приведе він Господеві жертву за провину, за гріх свій, що згрішив, *самицю* з дрібної худоби, *вівцю*

або козу на жертву за гріх, а священник очистить його від гріха його” [Лев. 5: 6]; 2) праведники: “І зберуться перед Ним усі народи, і відділить їх один від одного, як пастух відділяє *овець* від козлів. І поставить *овець* праворуч, а козлів – ліворуч” [Матв 25: 32 – 33]; 3) людина, яка потребує захисту: “І сказав Давид до Господа, коли побачив того Ангола, що побивав серед народу, і проказав: Я ось згрішив, і пішов проти Закону. А ці *вівці*, що зробили вони? Нехай же рука Твоя буде на мені та на домі батька мого!...” [2 Сам. 24: 17]; 4) Боже заступництво/гнів: “Загинулу *вівцю* відшукаю, а сполошену поверну, а поранену перев’яжу, а хвору зміцню, а ситу та сильну погублю, буду пасти її правосуддям!” [Єз 34: 16]; 5) викупна жертва за гріхи людства: “Я Пастир Добрий! Пастир добрий кладе життя власне за *вівці*” [Ів 10: 11].

Асоціативні зв’язки експлікуються ад’єктивами на позначення **сумирності** (*лагідна*), **полілокусності** (*розпорошені*), **смерті** (*загинула*), **страху**: (*сполошена*), **хвороби** (*хвора, поранена*), **фізичних властивостей** (*сильна, худя, сита, змучена*), **посесивності** (*своя, моя*), **апосесивності** (*не своя*), **втрати** (*загублена*).

Окреслені асоціативні зв’язки лексеми *вівця* символізують, з одного боку, ідею невинності, праведності, Божої опіки, а з другого – ідею покарання за гріхи людства; особливо виразно ця символіка простежується в системі опозиції посесивності/апосесивності (архетип свої/чужі).

Дериваційний потенціал лексеми *вівця* обмежується прикметником *овечий*, образна семантика якого реалізується лише в контексті таких значень: **лицемірство** – “Стережіться фальшивих пророків, що приходять до вас ув одежі овечій, а всередині хижі Вовки” [Матв. 7: 15], **смерть** – “Бо загинуть безбожні, і Господні вороги, як овечий той дій, зникнуть, у димі зникнуть вони!” [Пс. 36: 20].

Образні значення лінгвістичного символу *вівця* реалізуються поєднанням слова *вівця* з іменниками, дієсловами, порівняльними зворотами, складними синтаксичними конструкціями.

Номінативні конструкції лексеми *вівця* різномодельні й експлікують відмінну семантику: $N_{N1}N_{N3}$ – **Божя опіка**: “І знову

промовив Ісус: Поправді, поправді кажу вам, що Я двері вівцям” [Іван. 10: 7]; $N_{N4}N_{N4}$ – **Голгофа**: “Я Пастир Добрий! Пастир добрий кладе життя власне за вівці” [Іван. 10: 11]; $N_{N2}N_{N3}$ – **Божя опіка**: “Бог же миру, що з мертвих підняв великого Пастиря вівцям кров’ю вічного заповіту, Господа нашого Ісуса” [Євр. 13: 20]; $N_{N1}N_{N2}$ – **відречення**: “Промовляє тоді їм Ісус: Усі ви через Мене спокуситеся ночі цієї. Бо написано: Уражу пастиря, і розпорошаться вівці отари” [Матв. 26: 31].

Дієслівна парадигма репрезентована двома варіантами поєднань іменника *вівця* з дієсловами. За вживання його в ролі агенса об’єктивуються значення **сумлінної праці**: “Я вже двадцять літ із тобою. Вівці твої та кози твої не мертволи свого плоду, а баранів отари твоєї я не їв” [Бут. 31: 38], **відречення**: “О мечу, збудися на Мого пастиря та на мужа, Мого товариша, каже Господь Саваот! Удар пастиря і розпорошаться вівці, і Я оберну на малих Свою руку” [Зах. 13: 7]; **покірності**: “Воротар відчиняє йому, і його голосу слухають вівці; і свої вівці він кличе по йменню, і випроваджує їх” [Іван. 10: 3], “Мого голосу слухають вівці Мої, і знаю Я їх, і за Мною слідком вони йдуть” [Іван. 10: 27], “Усі, скільки їх перше Мене приходило, то злодії й розбійники, але вівці не слухали їх” [Іван. 10: 8]; а у ролі пацієнса – **жертвоприношення**: “А вола та вівцю з занадто довгим чи занадто коротким яким членом добровільно принесеш у жертву, а на обітницю вони не вгодні Богові” [Лев. 22: 23], “І приготують вівцю й жертву хлібну та оливу щоранку на стале цілопалення” [Єз. 46: 15]; **апостольства**: “І говорить йому Він удруге: Симоне, сину Йонин, чи ти любиш Мене? Той каже Йому: Так, Господи, відаєш Ти, що кохаю Тебе! Промовляє йому: Паси вівці Мої!” [Іван. 21: 16].

У складних синтаксичних та порівняльних конструкціях, де аналізоване слово виконує функцію об’єкта зіставлення, актуалізуються значення **сумирності**: “А слово Писання, що його він читав, було це: Як вівцю на заріз Його ведено, і як ягня супроти стрижія безголосе, так Він не відкрив Своїх уст!” [Дії. 8: 32], **розгубленості**: “І, як вийшов Ісус, Він побачив багато народу, і змилювався над ними, бо були, немов вівці, що не мають пастуха. І зачав їх багато навчати”

[Мар. 6: 34], **Божого гніву**: “Бо Ізраїль зробився упертий, немов та уперта корова. Та тепер Господь пастиме їх, як вівцю на привіллї!” [Ос. 4: 16], **гріховності**: “Усі ми блудили, немов ті овечки, розпорошились кожен на власну дорогу, і на Нього Господь поклав гріх усіх нас!” [Іс. 53: 6].

Висновки. Дослідження лінгвістичного символу *ягня/агнець* свідчить про домінування образних символічних значень, які розгортаються навколо ядерної семантики. Так, значення а) невимовна радість, б) царство Боже, в) послідовники вчення Бога, г) наймення Ісуса Христа перебувають у периферійній зоні аналізованого лінгвістичного символу, як і образні значення, репрезентовані іменниковими та дієслівними конструкціями.

Ядерні значення символу експліковані асоціативним полем, що імпліцитно формують символічне значення лексеми *ягня* як жертви за гріхи світу (у цьому полягав основний сенс обряду жертвоприношення, описаний у Старому Заповіті). Власне, це символічне значення Старого Заповіту стало основою для якісно іншої символіки жертви Нового Заповіту як великої умилоствленої досконалої жертви за гріхи всього людства. Уся система жертвоприношень, запроваджена Богом у Старому Заповіті, формувала підґрунтя для приходу Ісуса Христа, Який мав стати досконалою жертвою, принесеною Богом задля спасіння Його людей від гріха [Рим. 8: 3], [Євр. 10]. Символіка *ягняти/агнця* – яскраве свідчення єдності заповітів Біблії.

Аналіз символічних значень лексеми *вівця* на різних рівнях показав, що ядерну зону цих значень формують такі: *покірність, сумирність, розгубленість, жертвоприношення*. Периферійна ж зона цього символу репрезентована значно більшою кількістю значень (*Божий гнів, апостольство, відречення, Голгофа* тощо).

Перспективи подальших досліджень убачаємо в системному дослідженні словесних образів-символів *зоонімів*.

Примітки

*Тут і далі покликання на: Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту [переклад проф. Івана Огієнка]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.

Література

1. Лановик З. *Hermeneutica Sakra* / Зоряна Лановик. – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, 2006. – 587 с.
2. Решетняк О.О. Бібліоніми як один із засобів створення архетипної символіки апокаліптичної біблійної образності / О.О. Решетняк // *Science and Education a New Dimension : Philology*. – Vol. 4, 2013. – S. 84 – 86.
3. Швидка Н.В. Структурно-семантична організація біблійного фразеологізму СОДОМ І ГОМОРА / Н.В. Швидка // *Дослідження з лексикології і граматики української мови : збірник наукових праць / за ред. д.ф.н., проф. І.С. Попової*. – Дніпропетровськ, 2013. – Випуск 13. – С. 91 – 99.
4. Шевченко Л.Л. Біблійна символіка: лінгвістичний аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://irbis-nbuv.gov.ua/c>.

Штибель Юлия. Словесные образы-символы в библейском тексте. В статье прослежено функционирование библейских символов ягненок, агнец, овца в лингвистическом аспекте, а также рассмотрены их дериваты в прямых и переносных значениях, которые реализуются в составе именных и глагольных сочетаний и разных синтаксических конструкций.

Ключевые слова: символ, Библия, синтаксическая конструкция, дериват, ядро, периферия.

Shtybel Yuliya. Verbal image-symbols in the biblical text. In the article the functioning of biblical symbols of the lamb and sheep in the linguistic aspect is investigated; their derivatives in the nominative and figurative meanings that are realized within the nominal and verbal combinations and various syntactical constructions are examined.

Keywords: symbol, Bible, syntactical construction, derivatives, nucleus, periphery.

УДК 316.77 : 82

Б 61

Ольга БІЛИЧЕНКО

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ В КУЛЬТУРІ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто особливості функціонування національної художньої літератури в сучасному інформаційному суспільстві. Визначено дискурсивні напрями досліджень, які свідчать про генетичну спорідненість між інформаційним простором і художньою літературою та створюють можливості для бачення й сприйняття соціальної реальності нового тисячоліття. Об'єкт розгляду становлять художні твори у їхній жанрово-стилістичній різноманітності.

Ключові слова: інформаційне суспільство, художня література.

Постановка проблеми. Досліджуючи особливості сучасної художньої літератури з огляду на функціонування культури нинішнього інформаційного суспільства, доречно навести слова Ц. Тодорова: “Сучасна література надзвичайно багатформна: хто насмілиться сьогодні чітко розмежувати те, що є літературою, і те, що нею не є, із огляду на невблаганне різноманіття друкованих творів, які з різних поглядів прийнято вважати літературою?” [10, 6].

Тож, на нашу думку, сучасну національну художню літературу можна розглядати як одне з комунікаційних середовищ в культурі інформаційного простору сучасності.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Важливою для нашого дослідження національної художньої літератури стала

теорія поля літератури французького соціолога-постструктураліста П. Бурдьє, яка сприяє формуванню метатеорії інформаційного суспільства і є наслідком сучасних глобалізаційних процесів у світі [1]. Дослідження П. Бурдьє привернули увагу В. Іванова й Г. Почепцова, які зробили спробу багатоаспектно розкрити концепцію поля [5; 9]. Попри брак досвіду аналізу художніх текстів в моделі теорії поля, вважаємо її актуальною, адже уможливорює глибоке пізнання як особливостей функціонування художньої літератури в інформаційному суспільстві, так і ролі її представників в полі “великих” і “малих” літератур.

Досліджуючи специфіку художньої літератури початку ХХІ ст. в контексті розвитку інформаційного суспільства, згадаємо й роботу Б. Парамонова “Формалізм: метод або світогляд», який фокусує увагу на розриві сучасної літератури зі старими парадигмами, “стильовими епохами” в розвитку літератури й наполягає на еклектичності, плюралістичності, ненормованості, маргінальності сучасної літератури та культури загалом, позбавленості її стилю [8]. Спроби виявити певну структурність, нові домінанти розвитку Б. Парамонов трактує як провінціалізм. У своїх міркуваннях дослідник фактично підтверджує постмодерністську стратегію Ж. Дерріди і Ж.-Ф. Ліотара [4; 6].

У вітчизняній науці бракує ґрунтовних розвідок щодо становлення та функціонування саме національної художньої літератури в інформаційному суспільстві. Наведені праці здебільшого оглядові й не дають задовільного теоретичного аналізу феномена національної художньої літератури в інформаційній структурі суспільства.

Мета статті – окреслити тенденції розвитку національної художньої літератури в інформаційному суспільстві.

Сучасна культура переглядає стосунки між матеріальним та ідеальним. Дихотомія матерії й духу, реального й ідеального, світу і слова вже не описує координат сучасної культури. Передумови цих змін вперше з’явилися на початку ХХ ст., коли науковці, зокрема В. Вернадський, стали переглядати межі між ідеальним і реальним [2, 118 – 120].

За переконанням Ю. Лотмана, внутрішня організація художньої літератури, її відмінність від інших класів текстів, відносно однорідних у

стосунку до спільної системи культури, повторює загальні принципи її організації [7]. Література ніколи, зазначає науковець, не була аморфно-однорідною сумою текстів: вона не тільки організація, але й система, що самоорганізується.

Науковці відповідно виокремлюють два типи історико-літературних систем:

1) системи **діахронні**, що характеризують динаміку літературного процесу в хронологічних масштабах (культурна ера – літературна епоха – етап літературного розвитку – історико-літературний період);

2) системи **діахронні**, що характеризують “якість” літературного процесу, його естетичну своєрідність (типи культури – літературні напрями – літературні течії – ідейно-естетичні потоки – жанрові й стильові тенденції – літературні школи).

Сучасна “велика література” не відзначається єдністю, вона розколота на спільноти, які ігнорують одна одну й мають власні програми.

Література однієї доби може осмислюватися з кількох поглядів, і межі поняття “література” можуть, за Ю. Лотманом, розходитися діаметрально [7]. Коливання між ними забезпечує системі необхідну інформативність. Одночасно з зарахуванням певних текстів до сфери літератури й вилученням їх із неї спрацьовують механізми ієрархічного розподілу літературних творів і їх ціннісної характеристики. В основу розподілу покладено, у згоді з загальнокультурною настановою, норми стилю, тематику, зв’язок із певними філософськими концепціями, дотримання/порушення системи правил тощо, але принцип ієрархічної ціннісної характеристики незмінний: усередині літератури тексти характеризуються належністю до аксіологічного “верху”, “низу” або нейтральної межової сфери.

Залежно від історичних умов, моменту, який переживає певна література в своєму розвитку, та або та тенденція може ставати домінантною, але знищити протилежну вона не в силі: у такому разі зупинився б сам літературний процес, механізми якого вимагають постійної напруги між тенденціями.

Різкі соціальні зміни останніх років привели до того, що письменник втратив чітке уявлення про свого читача: який він, чого хоче від сучасної художньої літератури. Якщо не зважати на масову комерційну літературу, письменники пишуть переважно для вузького навкололітературного товариства. Часом цю ситуацію узагальнюють і роблять висновок про кінець літератури, про її витіснення масовою культурою й агресивними видами мистецтва. Однак, на нашу думку, доречніше вести мову не про кінець літератури, а про незнання читача, усунення від нього і його проблем, адже читач формує письменника так само, як і письменник читача.

Іншим прикладом внутрішньої організації національної літератури як цілісного організму слугує опозиція “висока – масова” література. Для кожної національної літератури актуальне протиставлення унікальних, важко піддаваних уніфікації текстів і компактної, однорідної маси текстів. “Висока” і “масова” літератури в конкретних умовах можуть набувати різноманітних оцінок: соціальних, естетичних, загальнофілософських. Постійним буде тільки їх функціональне протиставлення.

У сучасній вітчизняній культурі на тлі інформатизації літератури постають такі нетрадиційні і незвичні явища, як літературний комерційний проект. Плановість, серійність, уніфікованість і відвертий товарний вигляд рекламованого “літературного продукту”, що проштовхується на книжковий ринок як свого роду “бренд”, – це нові для сучасної вітчизняної культури та літератури явища, що розвиваються в умовах комерціалізації суспільства.

Національна художня література загалом – це репрезентант ідеалів і уявлень етносу. Кожен із її текстів є носієм тих чи тих ідей, цінностей, соціальних ролей, образів людей, що характеризуються бажаними чи небажаними статусами й позиціями, моральними якостями. Тобто художня література є джерелом соціальної інформації.

Сучасна епоха, як згадувалося, – епоха переходу від писемної до електронної культури. Інформаційні ресурси (у минулому – чорнобілі чи кольорові друковані тексти) сьогодні все частіше постають у вигляді медіа-ресурсів, записаних на різноманітних носіях: аудіо- та

відеокасетах, CD-дисках, дискетах. Величезною їх кількістю володіють, крім того, Інтернет і локальні мережі. Усе це не могло не позначитися на ролі національної художньої літератури, її місці серед інших комунікаційних ресурсів.

Усякий текст, створений у певний час, у певному місці, представником певної країни чи народу, має розглядатися як невід'ємний елемент єдиного ментального процесу, властивого актуальній інформаційній системі, а сума текстів – засвідчувати масштабну тенденцію буття та розвитку відповідного суспільства.

Зниження показників читання й поширення друкованої національної художньої продукції – ознака всіх країн, що переживають етап модернізації. Проте в Україні як країні з незмінно високим статусом художньої літератури витіснення останньої з культурної арени, маргіналізація читання сприймаються сьогодні як національна трагедія й викликають обурення прихильників вітчизняної культурної традиції.

Спостережено до того ж певну невідповідність національної літературної системи запитам реальної й потенційної аудиторій. Це пов'язано з розпадом механізму трансляції літературних взірців, розривом зв'язків між різними рівнями та ланцюгами літературної системи, із самоізоляцією її сегментів, зокрема читачів. За роки незалежності з механізму пропаганди національної літератури й літературної культури вилучено низку ланок: зникли установи, що налагоджували взаємозв'язки між авторами й читачами; розпалася система книжкової дистрибуції, система міжбібліотечного абонементу; склалася диспропорційна видавнича географія (більшість друкованої продукції видається в столиці), що уневіривновило становище мешканців різних регіонів; втратили свою роль “товсті” журнали, які задавали літературні орієнтири та формували для читача літературний простір; розпалася система гарантованого комплектування, що призвело до збіднення бібліотечних фондів; зруйнувалася інформаційна система книжкового ринку, зокрема та її частина, яка забезпечувала пошук книг, що вийшли раніше; із медійного простору практично зникли літературно-критичні передачі; читацький репертуар, зокрема провін-

ційний, майже не отримує творів лауреатів літературних премій, державних премій, премій різних літературних часописів і видавництв.

Отже, масовий читач формується сьогодні поза впливом інтелігенції та звичних каналів літературної комунікації. Йому недоступні видатні авторитети світової літературної культури. Зазначене пояснюємо тим, що в переломні історичні періоди висока авангардна культура стає все більш замкненою й відокремленою, зорієнтованою на саму себе; до неї належать, наприклад, твори, що визначають літературний процес, але за своєю стилістикою не є широко визнаними. Частина сучасних вітчизняних текстів вирізняється епатажністю, детермінованою намаганням їхніх творців якомога голосніше заявити про свою “інакшість”, відмежованість від “маси”.

За всієї природності процесу внутрішнього виокремлення високої культури, її дистанціювання від суспільства, обраність (вона набула статусу ідеології, хоча й вийшла зі сфери творчості) перешкоджають комунікації й трансляції культурних норм. У свідомості інтелігенції закріпилося та постійно демонструється зневажливе ставлення до масового читача, до його смаків і уподобань.

Розвиток інформаційної цивілізації формує не тільки конкурентів художньої літератури, але й нові засоби пропаганди літературних творів. Інтернет створює конкуренцію книговидавництву, але для літератури як сукупності текстів він є потужним каналом поширення.

Сучасний інформаційний простір формує значна кількість комунікаційних каналів, що, з одного боку, полегшує для індивіда процес одержання інформації, а з другого, – ускладнює умови раціоналізації комунікації та конституювання світу. Комунікаційні канали забезпечують постійний взаємозв'язок між виробниками, посередниками і реципієнтами інформації, змінюючи свою інфраструктуру, перетворюючись на більш насичені та об'ємні. Друкована інформація на традиційних паперових носіях є, власне, тільки одним із каналів, що забезпечує доступ до змісту текстів художньої літератури. Ще одним каналом є Інтернет як форма трансляції текстів. За статистичними даними, кожний десятий із читачів художньої літератури звертається до Інтернет-каналів. Це в основному молоді й активні

люди. Отже, твори національної художньої літератури, які містять духовні цінності, доповнюються комунікаційними та інформаційними артефактами, які дають змогу літературі бутити підсистемою, що об'єднує у своїй структурі інформаційні й комунікаційні рівні.

Тенденція до заміни художньої творчості літературним “конвеєром”, спрямованим винятково на задоволення найпростіших людських потреб – одна зі специфічних характеристик духовного розвитку суспільства другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Псевдотворчі носії нової духовної культури стали формувати й поширювати в суспільстві деструктивні ідеї. До них у сучасному соціумі належить і художня література, передусім масова.

Літературний процес в Україні представлений кількома яскравими постатями письменників, які претендують на статус сучасних письменників-інтелектуалів. Серед них і уславлені письменники, які стали класиками ще радянської літератури, і ті, хто прийшов у літературу наприкінці 1990-х рр.

2000 – 2007-і рр. позначені стабілізацією в читанні літератури масових жанрів. Простежується тенденція до формування попиту на твори вітчизняних українських письменників: Ю. Андруховича, Л. Дереша, О. Забужко, І. Карпи, С. Жадана. У центрі уваги українського суспільства опинилися твори Л. Костенко “Записки українського сумашедшого”, В. Шкляра “Чорний ворон”, М. Матіос “Вирвані сторінки з автобіографії”, О. Забужко “Музей покинутих секретів”, що відображають кризові явища сучасного українського суспільства: у гуманітарній сфері відповідь на найболючіші питання може дати тільки література. Тож останні двадцять років в Україні фаворитами є автори з яскраво вираженою суспільною позицією.

Усього в Україні 1200 видавництв різної форми власності та кілька десятків – державної форми власності. Серед тих, що спеціалізуються на виданні художніх текстів, одним із найпотужніших є харківське видавництво “Фоліо”. Окрім нього, львівська “Кальварія”, івано-франківська “Лілея-НВ”, київське “Факт”, “Основи”. Видавництво “Кальварія” друкує твори тільки української художньої літератури. Середній річний наклад становить 120 – 130 тисяч примірників.

Видавництво “Богдан” друкує також художню літературу і переклади відомих світових письменників.

Негативним явищем сьогочасного українського суспільства є недостатнє фінансування державою бібліотек, недоступність української художньої літератури (та й світової теж) широкому загалу, насамперед через обмежену купівельну спроможність населення. Суттєво й те, що з 1991 р. знято цензуру з роботи видавництв: побажання споживача книги, його ставлення й частота звернення до неї стають головною умовою функціонування книжкового ринку.

Висновки. Національна художня література, стан інформаційного суспільства, його культура – взаємопов’язані чинники, що засвідчують його духовний рівень. Без виправлення ситуації, що склалася в країні, без докорінної зміни ставлення влади до політики книгодрукування, без переорієнтування його на повернення національної художньої літератури в систему інформаційного суспільства як найважливішого його складника неможливий подальший цивілізаційний розвиток України. Читання – це когнітивний процес, оскільки забезпечує новими та поглиблює вже наявні знання під час взаємодії з текстом, що потребує від читача високого ступеня активності й уваги. В епоху інформаційної глобалізації читання тісно пов’язане з інформаційною діяльністю, набуває нових форм і наповнюється новим змістом, перетворюється на складник інформаційної культури. Виявлення генетичної спорідненості між інформаційним простором і художньою літературою створює унікальні можливості для нового бачення і сприйняття соціальної реальності нового тисячоліття. Національна художня література не тільки віддзеркалює цю реальність, а й прогнозує зміни, що мають відбутися в інформаційному середовищі.

Література

1. Бурдьє П. Поле литературы / Пьер Бурдьє ; [пер. с фр. М. Гронаса] // Новое литературное обозрение. – 2000. – № 45. – С. 22 – 87.
2. Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере / В.И. Вернадский // Успехи современной биологии. – 1944. – Вып. 2. – № 18. – С. 118 – 120.
3. Деррида Ж. Письмо и различие / Ж. Деррида. – СПб., 2000. – 428 с.
4. Деррида Ж. Позиції: бесіди з Анрі Ронсом, Юлією Крістєвою, Жаном-Луї Удбіном, Гі Скарпетта / Ж. Деррида. – К. : Наукова думка, 1994. – 158 с.

5. Иванов В.В. Постановка задачи реконструкции текста и реконструкции знаковой системы / В.В. Иванов, В.Н. Топоров // Из работ московского семиотического круга. – М., 1997. – С. 3 – 25.
6. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – М. : Ин-т эксперим. социологии, 1998. – 160 с.
7. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Юрий Михайлович Лотман. – М. : Наука, 1970. – 271 с.
8. Парамонов Б. Формализм: метод или мировоззрение / Б. Парамонов // Новое литературное обозрение. – 1995. – № 14. – С. 35 – 45.
9. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии XX века / Г.Г. Почепцов. – М. : Рефл.-бук. ; К. : Ваклер, 2001. – 352 с.
10. Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе / Цветан Тодоров. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 162 с.

Беличенко Ольга. Особенности национальной художественной литературы в культуре современного информационного общества. В статье проанализированы особенности функционирования национальной художественной литературы в современном информационном обществе. Определены дискурсивные направления исследований, которые свидетельствуют о генетической связи между информационным пространством и художественной литературой и создают уникальные возможности для нового видения и восприятия социальной реальности нового тысячелетия. Ее объект составляют художественные произведения в их жанрово-стилистическом разнообразии.

Ключевые слова: информационное общество, художественная литература.

Bilychenko Olha. Peculiarities of national literature in the culture of a contemporary informational society. The author tries to deal with the problems of peculiarities of national fiction functioning in a contemporary informational society. The subject of investigation is the fictions in their genre and stylistic variety. Discursive tendencies are identified in the article, which indicate genetic similarity between informational space and fiction and create unique opportunity for new vision and perception of social reality of new millennium.

Keywords: informational society, fiction.

УДК 821.161.1

В 58

Людмила ВЛАСЕНКО

К.К. ПАВЛОВА. ЛІТЕРАТУРНА ДОЛЯ ЗАБУТОЇ ПОЕТЕСИ

У статті йдеться про творчість видатної поетеси першої половини ХІХ століття К.К. Павлової. Окреслено етапи її творчого становлення, визначено провідні мотиви й сюжети її творів. Уведено в науковий обіг матеріали, що сприятимуть поглибленню подальших студій в ділянці російської літератури.

Ключові слова: *забуті письменниці, романтизм, жіноча творчість.*

Постановка проблеми. Творчість жінок-поетес у Росії першої половини ХІХ століття досі не досліджена належним чином, хоча відомо, що початок ХІХ століття характеризується стрімким підйомом жіночої літератури. Тогочасний суспільний і економічний розвиток позитивно вплинув на виховання й освіту жінок, що сприяло активному їх входженню в коло літератури. Серед них постаті Кароліни Павлової належить особливе місце. Актуальність пропонованої статті полягає в необхідності дослідити її творчість, щоб з'ясувати чинники, які її детермінували, та окреслити внесок у розвиток російської жіночої літератури епохи романтизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про те, що в добу Пушкіна до літературного процесу долучилися письменниці-жінки, російському літературознавству відомо не віднині. Про них писали критики ХІХ століття Б.А. Грифцов [3], П.П. Перцов [10], К.С. Аксаков [1]. Їхню працю продовжили сучасні вчені – Є.В. Зінов'єва [6], І.А. Поплавська [11], І. Савкіна [12, 13], Є. Строганова [15], Е. Шоре

[17] та інші, але набутком широкого загалу вона так і не стала. Тож, попри встановлення певних наукових фактів щодо творчого доробку забутих письменниць Росії початку ХІХ століття, численні питання, належні до його кола, потребують детальнішого розгляду. Необхідно, зокрема, окреслити теми жіночих творів та мотиви їх написання, встановити їхні спільні й відмінні риси, визначити історичні й суспільні передумови розвитку жіночого письменства пушкінської доби. Зазначене повною мірою стосується творчої спадщини Кароліни Павлової, що цікава не лише перекладами російських класиків, а й власними поетичними творами.

Мета статті – узявши за основу працю О.І. Білецького [4], схарактеризувати творчість К.К. Павлової, проаналізувати основні віхи її життєвого шляху та особливості становлення як перекладача й поетеси пушкінської доби.

На думку О.І. Білецького, К. Павлова безпідставно забута поціновувачами літератури. І в працях критиків від літератури її ім'я теж трапляється не часто. До цього значною мірою, на наш погляд, спричинилося несприйняття авторкою нових літературних віянь. І це попри те, що вона була знана в аристократичних колах і приятелювала з багатьма відомими сучасниками.

Про життя К. Павлової (1807 – 1893) дізнаємося з “начальной главы ее воспоминаний” [4], а також із згадок критиків і знайомих. Як зазначає О.І. Білецький, К. Павлова “одним представлялась очень смешной фигурой, другим – очень ученой и умной, хоть и мало привлекательной женщиной: о ней ходили анекдоты...” [4].

У салоні З. Волконської молода Кароліна познайомилася з Адамом Міцкевичем, “он произвел на Каролину сильное впечатление, вскоре перешедшее во взаимную любовь” [16, 105]. Поет запропонував їй одружитися, але багатий дядько Кароліни, від якого залежала вся сім'я, не підтримав весілля племінниці з бідним поетом. Згодом Міцкевич зрозумів, що це було всього лиш захоплення, тоді як вона продовжувала кохати його, хоча розуміла, що разом їм не бути. Про це дізнаємося з листа, надісланого поетові до Санкт-Петербурга: “Я убедилась, что не могу жить без дум о тебе, убедилась, что моя жизнь

всегда будет только цепью воспоминаний о тебе, Мицкевич! Что бы ни случилось, душа моя принадлежит тебе одному” [8, 13]. Дружбі з Міцкевичем та коханню до нього К. Павлова присвятила кілька творів – “Рассказ”, “10 ноября”, “Дума”, “К тебе я думу обращаю...”.

К. Аксаков був одним із перших серед тих, хто дав високу оцінку творам Павлової, назвавши їх не “поэтическими”, а “художественными” [1, 140]. Цілком протилежний погляд на них мав М.Є. Салтиков-Шедрін. У статті-відгуку на збірник “Стихотворения К. Павловой” (1863) він стверджує: основний недолік творчості Павлової полягає “в незначительности его содержания” [11, 17].

Походження й освіта Кароліни дали їй змогу займатися перекладами, насамперед на німецьку й англійську мови. Проте вона писала вірші також російською. Перший із них був надрукований у “Отечественных Записках” 1839 року.

О.І. Білецький характеризує 1839 – 1863 роки як етап становлення Павлової як письменниці. На жаль її творчий доробок, як і багатьох сучасниць, загубився в часі. Ще за життя Павлова мріяла про видання збірки власних творів, але цю мрію так і не змогла реалізувати. 1894 року внук К. Павлової пообіцяв її здійснити, але спромігся лише на видання уривка з “Фантасмагорій”. Двохтомник творів Павлової побачив світ 1915 року за редакцією В.Я. Брюсова. До нього увійшло 126 віршів, повість “Двойная жизнь” та деякі інші тексти.

Творчість К. Павлової, на думку О.І. Білецького, цікава “с разных сторон: во-первых, хотя бы по связям с западно-европейской и русской поэзией”, що суттєво позначилося на її творах [4]. Це свідчить про обдарованість авторки, про глибоке знання культури країн, мовою яких вона писала. Уміння поєднати розуміння певних явищ і думок різними мовами, передати їх читачам відіграло у житті Кароліни суттєву роль.

“Княгиня русского стиха” – так називають К. Павлову її прихильники. Вона витворила власний жанр – “жанр послания и элегии (думы), своеобразную форму “рассказа в стихах” [16, 109]. У згоді з його канонами написано твори “Рудокоп”, “Монах”, “Старуха”, “Огонь”

тощо. У кожному з них присутній герой, що переживає особливий життєвий момент. Серед тем, які хвилювали К. Павлову, – “человек и мир, поэт и общество” [16, 109]. Поетеса висвітлює призначення поета, його вплив на суспільство, прагне розкрити особливості його душі, яка не завжди розуміє тих, хто йдуть поруч у житті.

Із російських авторів Павлова перекладає Пушкіна, Баратинського, Язикова, Жуковського. Саме Баратинського вважають учителем К. Павлової. О.І. Білецький дійшов переконання, що їхні творчі манери мають спільні риси:

- 1) обоє тяжіють до вживання складних епітетів;
- 2) у них схожа структура вірша;
- 3) їм властиве палке захоплення “поетичною справою”, добросовісне ставлення до неї;
- 4) “муза поэтессы, как и муза Баратынского, – одинаково скорбные музы...” [4].

Проте музи їхні різні. У Баратинського “пессимизм лежит в основе поэтики” [4], а у Павлової “не так легко отыскать философское обоснование ее пессимизма, и причины его как будто чисто-личные” [4].

Перший етап творчості К.К. Павлової (до 1848 року) “отмечен интересом к темам и сюжетам, которые охотно разрабатывались немецкими романтиками” [4]. Перекладаючи їх твори, вона спершу захопилася ними, а далі відчула в собі немалий потяг до створення власних текстів. І не дивно, що саме німецькі легенди послуговували основою творчості К. Павлової. Запозичуючи сюжети з народних переказів, вона “разрабатывает эти темы со всей возможной простотой” [4]. Як уважає О.І. Білецький, на той час Павлова ще не виробила власного стилю, її тексти характеризує “неправильный распорядок слов, роль которых сводится как будто бы лишь к тому, чтобы напомнить стих, подсобить размеру” [4]. Однак не тільки тоді, а протягом усього творчого шляху авторка намагалася вдосконалити навички римування, розвинути власний словник, “стремилась к обогащению поэтической речи новыми, иногда необычными в ней элементами” [4]. Суттєво, що в “области рифмы современники смотрели

на Павлову, як на феномен свого рода, її рифмами восторгались, за пристрастие к звонкой рифме над ней посмеивались” [4].

Своєрідність творів Павлової треба шукати, на думку О.І. Білецького, у їхній внутрішній формі: “Ее рифмы иногда чересчур богаты, ее аллитерации иногда неумеренно избыточны, но ведь это единственное украшение, к которому она прибегает” [4]. І далі: “У нее мало образов, передающих впечатления внешнего мира, мало картин этого мира. Стихотворений, посвященных природе, у нее почти нет, изредка являющийся пейзаж или образ из мира природы для нее обычно не символы внутреннего мира, а лишь декорация” [4].

Поетка не може похвалитися таким, як у вчителя (Баратинського), багатством і розмаїттям епітетів [4], але в неї власні бачення й відчуття, зрештою, власний метод передачі сюжетів і образів. Пушкін, один із прихильників Павлової, який суттєво вплинув на її творчість, писав: “Ее сравнения берут свой материал из мира природы, из мира человеческого” [4], проте це різні світи, у неї є “другой мир, для нее более реальный, по крайней мере, по временам: мир сказки, баллады...” [4].

На думку критика “Отечественных записок”, Павлова почала писати не заради забави, а щоб передати “удовлетворение глубокой внутренней потребности: писательница, по его мнению, соединяет с талантом любовь к серьезному просвещению, к мысли” [4]. Також він відмічає, що у творчості Павлової “неприемлемо противоположение мечты и действительности”, тут спостережено “пристрастие автора к миру мечтательному” [4]. Ця мрійливість, на думку критика “Современника”, не принесла їй нічого доброго, вона не дала нічого нового для читача, “люди охладели не к поэзии вообще, а только к поэзии романтической” [4]. О.І. Білецький дотримується протилежного погляду: “никогда еще, может быть, человечество не сочувствовало так поэзии, жизни, страсти, иронии” [4]. А сама К. Павлова дійшла висновків, що “жизнь лучше снов и правда выше лжи” [7].

Як зазначає О.І. Білецький, до поетеси було двояке ставлення протягом її творчого життя: “в 1848 г. “Современник” хвалит автора за то, что “Двойная жизнь” не является сочинением на заданную

тому, что общественная тенденция только сквозит в его рассказе; в 1860 г. тому же автору в “Рассвете” ставят в вину, что он ничего не доказывает” [4]. Як бачимо, змінюється ставлення не лише до К. Павлової, а до всього, що відбувалося у культурному житті.

Щодо манери письма, то Павлова виробляла її “по самым разнородным образцам, русским и западноевропейским” [4]. Це свідчить про те, що поетеса не цуралася науки, черпала досвід у тих авторів, ким сама захоплювалася. Тож у віршах К. Павлової можна віднайти деяку схожість із сюжетами німецьких поетів.

“Очевидно, что источником мучительной антитезы является не столько литературные впечатления, не столько рассуждения и размышления на общественные темы, сколько лично пережитое и наполовину утаенное в душе. Мучили не только сомнения в собственном даровании, мучила роль женщины-поэта в условиях русской общественности 30 – 40-х гг., роль неестественная и часто нелепая, мучило, наконец, и то раздвоение личности, которое приносит с собой иногда поэтический дар, и которое в женщине-поэте сказывается особенно болезненно” [4]. Бажання покинути письменство спостерігаємо не лише у К. Павлової, а й у Н. Теплової. Вони роздумують над правильністю свого вибору, над тим, що важливіше для жінки: сім’я чи творчість. К. Павлова обрала друге.

Можна, отже, стверджувати, що в душі Павлової “долго кипела внутренняя борьба, закончившаяся не слиянием человека и поэта в единое целое, не спокойным сожительство того и другого в одном существе, рядом, но победой поэта над человеком” [4]. Звичайно, та внутрішня боротьба була притаманна кожній жінці-письменниці, і не дивно, що вони обирали творчість, бо саме цим відрізнялися від інших жінок: у них в душі, у серці живуть такі емоції й переживання, якими вони не можуть не поділитися. І за це їх не можна засуджувати. Проте в середині ХІХ століття така ситуація була рідкістю. “Не этим ли объясняется отчасти и необычная литературная судьба К. Павловой?” [4]. Якщо на початку творчого шляху її хвалили, то згодом забули про неї і навіть поховали раніше, ніж померла. Це теж, імовірно, зіграло

свою роль, адже в особі К. Павлової “поэт уничтожил самого человека” [4].

Щодо ставлення критики до творів К. Павлової зауважимо таке. “Современник” сприймає її як авторку “мотыльково-чижиковой поэзии” [4] – це за назвою одного з віршів Павлової (“Мотылек”), зневажливо сприйнятого критиками. На їхню думку, “поэзия эта ничто иное, как стихотворное применение приятных манер к случайно встречающимся на пути предметам” [4]. Адже “не предметы внешнего мира поражают ее, а она поражает предметы внешнего мира” [4]. Розмови про “мотыльково-чижиковую” поезію авторки зумовлені, уважає Салтиков-Щедрін, невідповідністю форми змістові, через “стихотворное применение приятных манер к случайно встречающимся на пути предметам” [14, 311]. Та хіба людина, яка не відчуває краси довкілля, без думок і почуттів, може виражати власні думки в поетичній формі?

Строго оцінили критики й “Библиотеку для чтения” К. Павлової. Вона, за їх словами, “обнаруживает полное отсутствие какого-либо определенного направления, полную безыдейность, сама форма ее стихов – совсем не безукоризненна” [4]. Як зазначає О.І. Білецький, думка про К. Павлову з часом не змінилася. Про неї як про поетесу починають забувати і лише непотішні віршики про її життя іноді нагадують про неї. К.К. Павлова, аби нагадати про себе, перекладає німецькою твори О.К. Толстого, також вона хоче надрукувати у Росії згадки про власне життя і творчість, але, на жаль, “только вступительная глава нашла себе место” [4].

Відродження К. Павлової як поетеси припадає на епоху Срібного віку й пов’язане з постаттю В.Я. Брюсова. Він опублікував матеріали до біографії К. Павлової в ілюстративному журналі “Новые сочинения”, що виходив у Санкт-Петербурзі. Згодом, уже після смерті поетеси, 1915 року, видано збірку її творів. Але, як і раніше, її життя та творчість перебувають під пильним поглядом критиків, які висловлюються порізно про її твори. Б.О. Грифцов у статті “Каролина Павлова”, яка вийшла 1915 року, спробував виділити основні риси творчості поетеси. На його думку, світосприйняття Павлової полягало в “оригинальной мелодии мысли, неотъемлемой от самой мысли”

[3, 11]. Літературознавець підкреслює, що твори Павлової містять в собі “мир чувств” і “мир мыслей” [3, 11 – 12], що всі думки вона пропускає крізь себе, пише мовою серця та душі, а не сухим і незрозумілим словом.

Критик П.П. Перцов в рецензії “Поэтическая тень” пише про Павлову як про “не очень отчетливую тень пушкинской и славянофильской Москвы, старого московского романтизма и тогдашнего малого, слегка простодушного, слегка сентиментального “стихотворчества” [11, 18]. Він сприймає її “в контексте русской философской лирики Е.А. Баратынского и Ф.И. Тютчева” [11, 18], заявляючи при цьому, що в творах Павлової “веет что-то тютчевское...” [10, 9 – 10]. Можна, отже, зробити висновок, що П.П. Перцов не сприймав належним чином творчість К. Павлової, називав її тінню чоловіків-поетів і прозаїків.

Ю.І. Айхенвальд вбачає в поезії Павлової відчуття “двойственности жизни” [2, 21]. Подвійне життя поетеси він пояснює тим, що кожен поет має виразити себе, передати у віршах свою внутрішню біографію, тобто свої думки й переживання. Критик зазначає, що “во внутренней биографии Павловой преобладают элегические мотивы, которые неотделимы от светлой печали и любви” [11, 18]. Проте “все возвышенное и серьезное она должна выражать непременно стихами, а не прозой... Оттого на ее страницах вполне ощутителен переход прозы в стихи” [2, 151 – 152].

На противагу Ю.І. Айхенвальду, критик В.Ф. Переверзев сприймає К. Павлову лише як “салонну поетесу” [9, 186], у чийй поезії важко віднайти глибокий зміст, хоча погоджується, що авторка добре володіє технікою письма, причому в контексті віршування її творчість “не лишена богатства и изящества” [9, 188]. Важливою особливістю творчості К. Павлової, на думку С.Р. Ернста, є вміння поетеси поєднати “прекрасный холод размера” з “глубоким лирическим волнением” [5, 16].

Висновки. Можна, отже, зробити висновок, що К.К. Павлова була яскравою представницею пушкінської епохи. У своєму творчому становленні вона пройшла такі етапи: переклади російських авторів

на німецьку мову; переклади на англійську й французьку мови; створення власних поетичних творів. Провідними мотивами та сюжетами творчості Павлової стали теми кохання, позначені таким вектором розвитку: від звичайного людського кохання – до іншого, уявного.

Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у порівняльному аналізі творчих доробків К. Павлової, А. Панаєвої, Є. Ростопчиної, Є. Шахової задля уточнення їхнього впливу на розвиток російської літератури пушкінської епохи.

Література

1. Аксаков К.С. Литературная критика / К.С. Аксаков ; сост., вступит. статья и коммент. А.С. Курилова. – М. : Современник, 1981. – 368 с. – (Б-ка “Любителям российской словесности”).
2. Айхенвальд Ю.И. Силуэты русских писателей : в 2 т. Т. 1 / Предисловие В. Крейда. – М. : Терра – книжный клуб; Республика, 1998.
3. Грифцов Б.А. Каролина Павлова / Б.А. Грифцов // Русская мысль. – 1915. – Кн. XI. – 67 с.
4. Эпизод из истории русского романтизма. Русские писательницы 1830 – 1860-х годов // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф. 162. – Од. зб. – С. 520 – 522.
5. Эрнст С.Р. Каролина Павлова и гр. Евдокия Ростопчина / С.Р. Эрнст // Русский библиофил. – 1916. – № 6 (Октябрь). – С. 18 – 23.
6. Зиновьева Е.В. Творчество Каролины Павловой / Е.В. Зиновьева // Известия ПГПУ. Гуманитарные науки. – 2008. – № 9 (13). – С. 29 – 31.
7. Павлова К.К. Полное собрание стихотворений / К.К. Павлова. – Л. : Советский писатель, 1939. – 178 с.
8. Павлова Каролина. Стихотворения / Каролина Павлова. – М. : Советская Россия, 1985. – 240 с.
9. Переверзев В.Ф. Салонная поэтесса (По поводу собрания сочинений К. Павловой) / В.Ф. Переверзев // Современный мир. – 1915. – № 12. – С. 7 – 12.
10. Перцов П.П. Поэтическая тень / П.П. Перцов // Новое время. – 1915. – 24 октября (6 ноября). – С. 32 – 36.
11. Поплавская И.А., Шумилина Н.В. Творчество Е.П. Ростопчиной и К.К. Павловой в рецепции писателей и критиков XIX – начала XX в. / И.А. Поплавская, Н.В. Шумилина // Вестник Томского государственного университета. – № 361. – Август 2012. – С. 17 – 20.
12. Савкина И. “Пишу себя...”. Автодокументальные женские тексты в русской литературе первой половины XIX века / И. Савкина. – Academic Dissertation. University of Tampere. – Tampere, 2001. – 360 с.

13. Савкина И. Провинциалки русской литературы (женская проза 30 – 40-х годов XIX века) / И. Савкина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.a-z.ru/women_cd1/html/s_1.htm.
14. Салтыков-Щедрин М.Е. Стихотворения К. Павловой / М.Е. Салтыков-Щедрин // Современник. – 1863. – № 6. – Т. VCVI.
15. Строганова Е.Н. Женщина в мужском костюме : Об автобиографизме “Записок” Н.А. Дуровой / Е.Н. Строганова // Историко-литературный сборник. – Тверь, 2002. – Вып. 2. – С. 32 – 46.
16. Файнштейн М.Ш. Писательницы пушкинской поры (историко-литературные очерки) / М.Ш. Файнштейн. – Л. : Наука, 1989. – 175 с.
17. Шорэ Э. Желание любви и страстное стремление к искусству. Елена Ган и ее рассказ “Идеал” / Э. Шорэ // Филологические науки. – 2000. – № 3. – С. 104 – 116.

Власенко Л. К.К. Павлова. Литературная судьба забытой поэтессы. Статья посвящена творчеству выдающейся поэтессы первой половины XIX века К.К. Павловой. Проанализированы этапы ее творческого становления, определены основные мотивы и сюжеты ее произведений. В научное обращение введены материалы, способствующие углублению разысканий в сфере русской литературы.

Ключевые слова: забытые писательницы, романтизм, женское творчество.

Vlasenko Lyudmyla. K.K. Pavlova. Literary fate of the forgotten poetess. The article is devoted to the research work of a prominent poetess of the first half of the 19th century. The stages of her creative development are outlined; main themes and motifs of her works are identified. Materials that will help deepen further studies in the field of Russian literature are introduced into the scientific use.

Keywords: forgotten authoresses, romanticism, feminine creativity.

УДК 821.112.2 (043.3/.5)

К 77

Леся КРАВЧЕНКО

**ФЕНОМЕН ЧАСОПРОСТОРОВОГО УНІВЕРСУМУ
Р.М. РІЛЬКЕ (НА ПРИКЛАДІ “СОНЕТІВ ДО ОРФЕЯ”
ТА “ДУЇНСЬКИХ ЕЛЕГІЙ”)**

У статті досліджено та проаналізовано своєрідність часо-просторової організації “Сонетів до Орфея” та “Дуїнських елегій” Р.М. Рільке, продемонстровано розмаїтість і глибинний сенс часопросторового універсуму Рільке, сповненого символів, домінант, протиріч і незрозумілостей, розкрито феномен рільківських життєво-філософських понять “відкритий простір”, “вимовний і невимовний час”, “внутрішній світовий простір”.

***Ключові слова:** художній простір, часо-просторові конструкції, абстрактний простір міфологічно-ритуальне циклічне усвідомлення часу.*

***Постановка проблеми.** Проблема філософсько-концептуального значення художнього часу і простору поетичних творів Р.М. Рільке є актуальною і вагомою проблемою сучасного світового літературознавства. Феномен часопросторового універсуму Рільке складний і своєрідний. Просторово-часові конструкції у Рільке досить розмаїті, пронизують різні рівні: композиційний, сюжетний, онтологічний, екзистенційний, філософсько-світоглядний, поетичний (впливають на формування тропів і синтаксичних фігур), версифікаційний (беруть участь у творенні рим і римування, визначають ритмічний малюнок), фонічний (фоносемантичні показники, гра звуками) і привертають до себе увагу багаточисленних літературознавців.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливу увагу численних дослідників “Дуїнських елегій” (Манфреда Енгеля, Єви Кассіерер-Шмітц, Гайнріха Кройтца, Габріеля Марселя, Герта Маттенклотта, Вернера Шредера, Якоба Штайнера, Геральда Штіга та ін.)¹ привертала проблема філософсько-концептуального значення художнього часу і простору.

Російський дослідник творчості поета Г.І. Ратгауз зазначає, що “Рільке прагне розгорнути нову картину світобудови – цілісного всесвіту, без розділення на минуле й майбутнє, видиме й невидиме. Минуле й майбутнє виступають у цьому новому космосі на рівних правах із сьогоденням. Вісниками цього цілісного космосу виступають ангели, які аж ніяк не пов’язані з уявленнями християнської церкви” [4, 404].

Г. Марсель розглядає глибинний сенс часопросторового універсуму Рільке як діалектику життя і смерті. “Істинна суть життя, – зазначає він – реалізується у двох сферах, великий кровообіг відбувається через обидві; не існує ні потойбіччя, а натомість існує велика єдність, у якій почувають себе вдома істоти, вищі за нас, тобто Ангели” [3, 270].

Інтерпретатор поезій Рільке В. Стус, який глибинно відчув надсенс поетичних творів Рільке і відтворив їх зі справжнім творчим захопленням, зазначав: “Рільке пише про світ, ніби виносить за межі життєвого інтересу – дає на дорозі смерті чи кінець життєвого перебування. Це думки людини, що живе пам’яттю про світ, пам’яттю, що наглухо відгородила його від світу... Поет заглядає в

---

1 Engel Manfred. R.M. Rilkes “Duineser Elegien” und die moderne deutsche Lyrik zwischen Jahrhundertwende und Avantgarde. – Stuttgart : Metzler, 1986.; Kassierer-Schmitz Eva. Das Stunden-Buch. Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge. Die Duineser Elegien. Die Sonette an Orpheus. Die Götter bei Rilke. – Heidelberg: G. Köster, P. Obermüller, 1957; Kreutz Heinrich. Rilkes Duineser Elegien. Eine Interpretation. – München: Beck, 1950. – S. 155; Марсель Г. Homo viator / пер. з франц. В. Шовкуна. – К. : Пульсари, 1999 – С. 267; Mattenklott Gert. R.M. Rilke: Die fünfte Duineser Elegie. Hinweise zum Verständnis // Rencontres R.M. Rilke. – 1993. – S. 79 – 93; Schröder Werner. Der Versbau der “Duineser Elegien”. Versuch einer metrischen Beschreibung. Stuttgart: Steiner, 1992 (Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt a. M. – Bd. 28. – Nr Steiner Jacob. “Zeit und Raum in den Duineser Elegien” // Blätter der Rilke-Gesellschaft. – H. 20. – 1993. – S. 11 – 21; Stieg Gerald. “Günther Anders als Deuter der Duineser Elegien. Eine Miscelle” // Austriaca. Cahier Universitaires d’Information sur l’Autriche. Jg. 17. – 1992. – N. 35. – S. 159 – 163.

нічну криницю свого життя, ставши спроти неї. Але заглядає крізь товщу ста-сприймань-пам'ятей. Через цей бінокль своїх-мертвих-очей він дивиться на космічну порожняву, “бачачи” “світ” (“світ” лише намальовано на лінзах пам'яті)” [7, 449].

В. Стус глибоко зрозумів універсальність часу для всіх, хто жив, хто живе, хто житиме, хто народиться. У метафоричному сенсі цю думку Рільке висловив у сентенції: “Nous butinons éperdument le miel du visible, pour l’accumuler dans la grande ruche d’or de l’Invisible” (“Ми нестямно збираємо мед видимого, щоб наповнити ним великий золотий вулик Невидимого” [5, 270].

Однак у всіх цих працях проблема феномену часопросторового універсуму “Сонетів до Орфея” та “Дуїнських елегій” Р.М. Рільке не ставала предметом окремого дослідження, тому в запропонованій роботі ми обрали типологічний шлях дослідження філософсько-просторової парадигми “Сонетів до Орфея” та “Дуїнських елегій” Р.М. Рільке.

Метою розвідки є дослідження універсалізму таких категорій, як час і простір, який проявляється в художніх текстах Рільке як цілісний комплекс, що тяжіє до розширення меж свого впливу на характер ліричного “я”, його духовність, на формування сакральних мотивів, виконує сюжетотвірні функції, має філософсько-світоглядне спрямування романтичного, а часом і містичного характеру, визначає чітку межу між сферою чуттєвої та інтелектуальної рецепції.

Досягнення мети передбачає необхідність розв’язання низки завдань, серед яких:

1. Проаналізувати філософсько-концептуальне значення художнього часу і простору в “Сонетах до Орфея” та “Дуїнських елегій”.

2. Розкрити часопросторову особливість рільківської філософсько-поетичної парадигми.

3. Дослідити рільківський художній простір як універсальну поетичну екзистенцію, яка передбачає певну будову просторової моделі світу.

Об'єктом дослідження стали “Сонети до Орфея” та “Дуїнські елегії” Райнера Марії Рільке.

Поезіям Рільке притаманний “жах перед замкненим простором [...]”, а також тим нестримним потягом до неосяжного простору [3, 239]. Відчуття самотності у Dasein’і, у цьому світі стає лейтмотивом його поетичних творів. У “Дуїнських елегіях” Рільке чітко окреслює часопростір, де людство почувається невпевнено й відчужено: “...und die findigen Tiere merken es schon, / daß wir nicht sehr verläßlich zu Haus sind / in dieser gedeuteten Welt. Es bleibt uns vielleicht / irgend ein Baum an dem Abhang, daß wir ihn täglich / wiedersehen; es bleibt uns die Straße von gestern / und das verzogene Treusein einer Gewohnheit...” [14, 685] (“...тільки тямущі звірі вже помічають / як ми не дуже надійно собі обжили / ознаймований світ. Нам, здається, лишається / перше-ліпше дерево з кручі, яке ми щоденно / споглядали б, відучора лишається вулиця / або химерне додержання звички...” [6, 34].

Залишається лише ніч, сповнена таємниць, – ніч у світовому просторі:

O und die Nacht, die Nacht, wenn der Wind voller Weltraum
uns am Angesicht zehrt, – wem bliebe sie nicht, die ersehnte,
sanft enttäuschende, welche dem einzelnen Herzen

mühsam bevorsteht [14, 685].

Рільківський простір (“gedeutete Welt” – ознаймований світ, “bewohnte Erde” – обжита земля, “erschrockener Raum” – настрашений простір) сповнений руху. У ньому вільно ширяють птахи, закохуються молодята, б’ються серця. Це простір, де живуть ангели; це простір серця; це простір, який ми вдихаємо; це простір живих і мертвих; це вічний потік двох царств; це світовий простір, сповнений любові, розставання і порожнечі – порожнечі, яка настає після Abschied (смерті). Вона не бездуховна, не трагічна, тому що “вона вабить нас, і помагає нам, і тішить”. Отож, філософська ідея “Дуїнських елегій” полягає в тому, що смерті немає, є тільки порожнеча, але вона прихильна до тих, хто відійшов назавжди:

...dass erst im erschrockenen Raum, dem ein beinah göttlicher Jüngling plötzlich für immer enttrat, das Leere in jene Schwingung geriet, die uns jetzt hinreißt und tröstet und hilft [14, 688].

У “Дуїнських елегіях”, зокрема другій елегії, поет рельєфно змальовує простір, в якому живуть ангели, які є “Polen der blühenden Gottheit / Gelenke des Lichtes, Gänge, Treppen, Throne / Räume aus Wesen, Schilde aus Wonne, Tumulte / natürlich entzückten Gefühls...” [14, 689] – пилком завітлого божества, суглобами світла, балюстрадами, сходами, престоломи, щитами блаженства, просторами сущого, колотнечою почуттів...” [6, 36]. Вони – не просто істоти в просторі, вони “Räume aus Wesen”, вони населяють простори, сповнені благодаті буття.

Рільке втілює в елегії ідею про обмеженість та швидкоплинність людського життя, у якому немає нічого сталого та вічного:

Denn wir, wo wir fühlen, verflüchtigen; auch wir
atmen uns aus und dahin; von Holzglut zu Holzglut
geben wir schwächern Geruch [14, 690].

Митець розмірковує над філософськими проблемами людської екзистенції, стверджуючи думку: всесвіт занадто аморфний, щоб з нього виділити індивідуальне та підкреслити його:

... wir sinds doch. Schmeckt denn der Weltraum,
in den wir uns lösen, nach uns? Fangen die Engel
wirklich nur Ihriges auf, ihnen Entströmtes... [14, 690].

Дослівний переклад цієї строфи звучав би так: “... і все ж ми є. Чи має всесвіт, в якому ми розчиняємося, наш смак? Чи схоплюють ангели дійсно те, що починається з них...”.

Поруч із захопленням життям, як і завжди в австрійського митця, його протилежність – сум: “...ми зникаємо – в ньому й навколо”. Це і є головною темою – вічна суперечність між любов’ю

до всього, що оточує людину, і необхідністю все це залишити. Тому і виникає в поета бажання стверджувати відсутність смерті, стирати грані між життям і його протилежністю.

Варто ще раз звернутися до листа Р.М. Рільке до В. Гулевича, у якому поет підкреслює “зв’язок з центром того царства, глибин і вплив якого ми – повсюди необмежено – поділяємо з небіжчиками й прийдешніми людьми. Ми, тутешні й нинішні, ні на мить не задовольняємося часовим світом і не пов’язані з ним; ми невпинно йдемо і йдемо до тих, хто жив раніше, до наших предків і до тих, хто, очевидно, прийде після нас. У тому найбільшому “відкритому” світі і перебувають усі, – не можна сказати, щоб “одночасно”, бо саме відсутність часу зумовлює те, що всі перебувають. Минуще повсюди поринає в глибоке буття. Отже, всі форми тутешнього треба сприймати як обмежені в часі, але, наскільки ми на це здатні, переводити їх у ті вищі плани буття, до яких самі причетні. Однак не в християнському сенсі (від чого я дедалі рішуче відходжу), а в чисто земному, глибоко земному, блаженно земному вимірі все те, що ми бачимо й відчуваємо на дотик тут, перевести в ширше, найширше коло буття. Не в потойбічний світ, тінь якого затьмарює нашу Землю, а в якийсь цілісний світ, в єдине ціле” [5, 270 – 271].

Зрозумілим є погляд людини, звернений до неба, до зірок, але чому Рільке постійно порівнює життя людини і вічність зірок? На думку Р. Гвардіні, існує тісний взаємозв’язок між буттям людини і сузір’ями, і “саме такий, що має характер незмінної сталості, вічного тривання і порядку. Сузір’я протилежні полюсом вразливому людському існуванню, але вони визначають його ходу. Звідси вислів – “долі”. [...] У “Дуїнських елегіях” герой є істотою, спорідненою з людиною-сузір’ям. Народження цієї людини називається “злетом”, вона сходить, наче зірка, і потім стає зіркою...” [10, 234].

Рільківський часопросторовий універсум сповнений своїх символів, домінант, протиріч і незрозумілостей.

Надзвичайно складно дати визначення пояснення деяких з них, як зокрема рільківського життєво-філософського поняття “das Offene” (відкрите). В. Стус передає його відповідником “обшир”.

М. Гайдеггер номінує домінантні образи у Рільке терміном “відкрите” (“das Offene”): “Відкритим у мові Рільке називається те, що не замикає. Воно не замикає, тому що не обмежує. Воно не обмежує тому, що в собі самому позбавлене будь-яких меж” [2, 233]. Фундаментальним, тобто відкритим, необмеженим в собі самому у Рільке можна назвати власне потребу метафоризації.

“Впускати у відкрите” – це обмежений простір для творення власної поетичної системи з її ідейним насиченням і спрямуванням. “Впускати, – вважає М. Гайдеггер, – означає: втягувати і залучати в неосвітлене ціле тяжість чистого стосунку” [2, 234].

Впускання як поява Відкритого має характер притягування за способом сили тяжіння чистих сил... Тому Рільке називає істот, котрі безпосередньо відважуються у це Велике і в ньому важаться “речами”... [2, 234].

Своє розуміння “Відкритого” Рільке виклав у листі, який він написав в останній рік свого життя: “Поняття “Відкритого”, котре я спробував запропонувати у 8-ій елегії, ви мусите сприймати так, що ступінь свідомості тварини вміщує цю тварину у світ, не протиставляючи його (як це є з нами) кожної миті...” [1, 233].

“Відкритий простір” (“das Offene”) стає центральною темою восьмої елегії. Уже в першій строфі поет протиставляє земне покликання на землі людини і тварини. Якщо людина сприймає речі, своє оточення візуально, погляди диких створінь спрямовані у “відкритий простір”:

Mit allen Augen sieht die Kreatur
das Offene. Nur unsre Augen sind
wie umgekehrt und ganz um sie gestellt
als Fallen, rings um ihren freien Ausgang [14, 714].

Г. Марсель зазначає, що “тварина розташовується у “відкритому просторі”, тобто потверджує те, про що йдеться у Рільке. І необхідно спробувати якомога точніше визначити смисл цього загадкового

слова, що лаконізує одну з найголовніших інтуїцій, на яких побудовано “Елегії”:

Всіма очима Створіння бачить
відкритий простір. Тільки наші очі,
мов навпаки, розміщені круг нього,
мов пастки навкруг виходу на волю.

“Відкритий простір, – пише Г. Марсель, – це той простір, що оточує створіння, але йдеться не про порожній простір і не про флюїд, у якому купаються речі; це той факт, що створіння конечне, що воно має межі, або точніше – це інший аспект, корелятивний аспект цього першого значення. Отже, не йдеться про відносну межу буття, тобто про те, що прилягає до нього, а про його абсолютну межу, про Іншого в безумовному розумінні...” [3, 269].

Р. Гвардіні розглядає тварину як “чисту екзистенцію, яка ще втішається своєю свободою, райською незайманістю. Тварина йде прямо перед собою, для неї не існує майбутнього, отож вона чиста від надії і страху... Тварина перебуває у “відкритому просторі” [10, 269].

“Відкритий простір, – розмірковує далі Г. Марсель, – може мислитися у висоту й у протяжність, але також у перспективі інтимності й таємничості, але для Рільке – це просто інша сторона кінечного і стан, якого досягає буття, коли воно здійснює рух, що виводить його за межі себе” [3, 270].

А що означає таке важливе для Рільке поняття “das Offene”? У листі до В. Гулевича поет уживає слово “відкритий” щодо світу: “...У тому найбільшому “відкритому” світі (письмівка моя – Л. К.) і перебувають усі, – не можна сказати, що “одночасно”, бо саме відсутність часу зумовлює те, що всі перебувають...” [5, 270].

На думку Р. Гвардіні, “відкритість” (“das Offene”) означає, що подолано межі між “тут” і “там”, життям і смертю, а отже – і між обрисами всередині самого “тутешнього”, тобто простору, часу і властивостями. Не стерто – що було б фантастикою або магією (звернемо увагу на застереження першої частини шостого сонета), – а

так яскраво виражено в цілості, що в цій цілості вони існують не як розставання, а як живе життєве напруження. Ця “відкритість” могла б бути, отож, станом тут-буття і мати таке ж саме значення, як його “цілісність і святість”, “глибиною буття”, яка вміщує “все минуле” [10, 270].

М. Гайдеггер вважає, що “відкрите” є великим цілим всього того, що необмежене”. В. Стус це відчував і передавав як нічим не обмежений простір, хоча Гайдеггер розуміє *das Offene* як “неприхованість неприхованого”, стверджуючи, що воно є “якраз закритим, неосвітленим, що простягається у безмежному” [2, 234]. Це мовний пасаж спекулятивної філософії, бо як же безмежне може бути закритим”. Саме в цьому він не погоджується з Рільке, зазначаючи, що “восьма “Дуїнська елегія” є співом, який возвеличує це різне ставлення живих істот і людини до Відкритого”.

Гадаємо, восьма елегія – це філософське усвідомлення і виправдання земної скінченності, оскільки усвідомлення і прийняття скінченності і є в Рільке відкритим.

М. Гайдеггер погоджується з Р.М. Рільке в тому, що рослини і тварини, випущені у Відкрите, не захищені від технізації, обездуховлення. Функціонером техніки стає і людина. Саме тут, на думку філософа, в Рільке виникає ще одне стрижневе слово, слово-концепт – розлука, а технічна продукція – це організація розлуки. “Людина епохи техніки перебуває в такій розлуці супроти Відкритого. Ця розлука є не розлукою “з”, а розлукою “проти...” [2, 239 – 240].

Виникає ситуація: розлука проти *sacrum*. “Світ стає не зціленим, тому не тільки Святе (*das Heilige*), як шлях до божества, залишається прихованим, а й сам слід до святого – цілюще – видається вже вигаслим” [2, 241]. Уже йшлося про не-відчуття Рільке ні часу, ні обмеженого простору. Аналогічні роздуми є і в Гайдеггера: “Сам Рільке теж не робить собі якогось особливого клопоту з просторовості внутрішнього простору світу, він навіть не ставить під сумнів, чи це внутрішній простір світу, оскільки він все ж надає форми перебування світовій присутності, залягає разом із нею у якійсь часовості, сутнісний час якої разом із сутнісним простором

витворюють початкову єдність того часопростору, способом якого є навіть саме буття...” [2, 242].

Рільке замислюється над проблемами екзистенції звіра в бутті. Звір, як і людина, існує в часі, але, на відміну від неї, поняття “смерті” для нього не існує, як і не існує страху перед нею, тому що він не усвідомлює, що таке смерть:

Frei von Tod.

Ihn sehen wir allein; das freie Tier
hat seinen Untergang stets hinter sich
und vor sich Gott, und wenn es geht, so gehts
in Ewigkeit, so wie die Brunnen gehen [14, 714].

Рільке стверджує, що тільки людина, оглядаючись на прожите життя, “бачить смерть перед собою” і вважає, що смерть є кінцевою ціллю її існування. Тварина ж відходить у відкритий простір – до Бога. У перекладі Стуса цю думку відтворено адекватно: “...од смерті вільне. / Нам видно смерть одну. А вільний звір / позаду себе має свій загин, а господа – попереду. Іде – / то завжди в вічність, як ідуть джерела” [6, 48].

Не мають страху смерті і мерці (“Бо смерті вже не бачать хто при смерті” – “Denn nah am Tod sieht man den Tod nicht mehr...”).

Оскільки люди чомусь завжди відмовляються від “відкритості”, вони ніколи не матимуть чистого простору перед собою, а навпаки, той облаштований світ, де все на звичному, усталеному місці: “Wir haben nie, nicht einen einzigen Tag, / den reinen Raum vor uns, in den die Blumen / unendlich aufgehn. Immer ist es Welt / und niemals Nirgends ohne Nicht: das Reine, / Unüberwachte, das man atmet und / unendlich weiß und nicht begehrt” [14, 714]. Ця думка знайшла своє відповідне вираження і у формі, і в змісті перекладу: “Ми ані дня не звідали такого, / коли б пречистий простір нам постав / квітчастим лугом. Завжди – світ, ніколи ж – ніде і без нічого: те цнотливе, / повік не бачене, яким би дихати / і відати про все, окрім бажань” [6, 49].

Найближче до розуміння “відкритості” світу стоять закохані, “sind sehr nah daran und staunen”, вони бачать і розуміють те, що закрите для інших. Але найголовніше для закоханих – це те, що час наче зупинився, існує лише мить кохання.

У “Дуїнських елегіях”, зокрема у дев’ятій, спостерігаємо протиставлення таких понять, як “unsägliche und sägliche Zeit”. Прикметник “säglich” утворений від дієслова “sagen”, тобто сказати, промовити. Поет вдається до новотвору “säglich”, якого немає в словнику, і пов’язує його значення зі стражданнями та болем: “Also die Schmerzen. Also vor allen das Schwersein, / also der Liebe lange Erfahrung, – also / lauter Unsägliches”. “Lauter Unsägliches” можна перекласти відповідником “голосне невимовне” – те, що притаманне зіркам (“die sind besser unsäglich”) [14, 718].

У Стуса добре відтворено своєрідність часопросторової конструкції Рільке: “Отож, тільки крик / невимовного Але під зорями, згодом / мусиш збагнути: вони – більш невимовні”. “Unsägliches” (невимовне), містичне асоціюється з простором вічності, з простором мовчазних зірок. “Säglich” пов’язується із земним існуванням людини, залежить від неї: “Hier ist des Säglichen Zeit, hier seine Heimat. / Sprich und bekenn...” [14, 718]. Категорії “тут” та “час висловлювання” у філософській концепції Рільке надзвичайно вагомі, він посилює їхнє значення, виділяючи в тексті письмівкою. “Hier” звучить у творі рефреном, “тут” настав час для сказання, “тут” – його вітчизна.

Проблема часу, вельми актуальна в “Елегіях”, у “Сонетах до Орфея” набуває особливого звучання, зокрема у дванадцятому (“Und mit kleinen Schritten gehn die Uhren / neben unserm eigentlichen Tag”) та у двадцять другому (“als Kleinigkeit im immer Bleibenden”) сонетах першої частини, у яких Рільке демонструє міфологічно-ритуальне циклічне усвідомлення часу. Така рецепція часу зумовлена тим, що у світі Орфея панує тільки сьогодні – теперішнє, час не ділиться на минуле та майбутнє. Час нічого не може змінити у вимірі митця, який існує в універсальному метафізичному просторі, але він вирішальний для людини.

Дослідниця “Сонетів до Орфея” І. Перрі вважає, що “часопростору “Сонетів” немає відповідника у фізичному сенсі. Це абстракція, це простір, у якому час не існує, це безкінечний простір, це “світовий простір” [13, 525].

У “Сонетах до Орфея” з’являється характерне для рільківського часопростору поняття “Doppelbereich” (“Erst im Doppelbereich / werden die Stimmen / ewig und mild” [14, 736]), яке дослівно можна перекласти так: “Лише в подвійному просторі голоси стануть вічними і м’якими”, що досить складно зрозуміти. У перекладі Стуса: “Лиш на небесне й земне / царства лунає / голос в віках”.

Незважаючи на швидкоплинність часу в людському бутті, у світі Орфея панує безчасовість. Зовнішній світ змінюється швидко і невпинно, але в орфеїчному світі все вічне.

У першому сонеті другої частини “Сонетів” Рільке звертається до осмислення таких філософських категорій, як “das eigene Sein” (власне буття), “rein eingetauschter Weltraum” (змінений світовий простір), “Raumgewinn” (завоювання простору).

Рільке створює абстрактний простір, де немає часу – є лише вічність. Сонети сповнені характерних для рільківського художнього світу образів: “Zwischenräume” (міжсвіти), “Weltraum” (світовий простір), “heil” (святий), “Träume” (мрії). Відбувається немовби поділ на світовий простір, де божественно звучать голоси птахів (“in welchen der heile Vogelschrei eingeht”), та землю, де крики дітей, наче клини, вбиваються у тишу Всесвіту.

Дослідники Рільке намагалися пояснити ці характерні для художнього часопростору поета поняття. Поняття “Weltinnenraum” лише один раз з’являється в поезії Рільке “Es winkt zu Frühling fast aus allen Dingen” (“Усі речі віщують весну”):

Durch alle Wesen reicht der eine Raum:
Weltinnenraum. Die Vögel fliegen still
durch uns hindurch. O, der ich wachsen will,
ich seh hinaus, und in mir wächst der Baum [14, 92].

(Через усі істоти проходить один простір: / світовий внутрішній простір. Птахи тихо пролітають / через нас. О, я хочу рости, / я виглядаю, і дерево росте в мені) (Пер. – Л. К.).

На перший погляд може здатися, що цей вірш тяжіє до романтичної традиції, тобто створений у дусі Новаліса, але, як наголошує К. Гамбургер, “в основі цієї поезії – взаємозв’язок ліричного “я” та метафор предметів. Це і є ноематичний зв’язок (тобто такий, де реалізується ідея перетворення видимого у внутрішнє думки – Л. К.), в якому неможливо розрізнити, що знаходиться “всередині”, а що “назовні” [11, 121].

Отже, поняття “світ”, яке виступає традиційною опозицією до ліричного “я” й у результаті отримує назву “не-я”, прирівнюється до поняття “життєвий світ”, а життя розглядається як переживання, і тоді “життєвий світ” (“Lebenswelt”) – це “світ переживань” (“erlebte Welt”). Гуссерль писав: “Життя – це “трансцендентальне життя” [12, 179], “життєвий світ” (“Lebenswelt”) – це “трансцендентальний феномен” [12, 177]. Він розглядав “трансцендентальність як свідомість трансцендентного”, а трансцендентне, вважав, знову ж таки може бути пізнано трансцендентно – як “життєвий світ” (“Lebenswelt”). Філософ переконаний, що “цей світ – мій, наш, світ людства – не зник, але в епоху радикальності розглядається як корелят суб’єктивності, що дає їй сенс буття...” [12, 155].

Виходячи з теорії Е. Гуссерля, К. Гамбургер говорить про те, що “світ для філософа – це не “світовий простір” (Weltraum), а “внутрішній світовий простір” (“Weltinnenraum”). Е. Гуссерль не задовольняється тільки феноменом буття світу – він приписує йому ще *власну*, певною мірою об’єктивну суб’єктивність, що сам визнає парадоксом, і яка складається з того, що “суб’єктивні явища, думки, суб’єктивні акти”, корелятом яких вона є, повинні вважатися “суб’єктивними способами даності”. Він установлює “загальне поняття суб’єктивного”, яке охоплює все – чи то “я-полюс” й універсум “я-полюса”, чи то розмаїття явищ, чи то полюс предмета й універсум полюса предмета. Отже, суб’єктивність універсальна [11, 134 – 135].

Створене Рільке поняття “Weltinnenraum” полюса предмета – це іменник-комполит. Він складається з трьох частин – “світ”, “внутрішній”, “простір”, і при перекладі його українською мовою виникають труднощі, позаяк цю складну генітивну метафору можна перекласти як “внутрішній простір світу” і “світовий простір внутрішнього буття”. Який переклад буде правильним? На думку К. Гамбургер, це “відносна й, отже, суб’єктивна цілісність світу і внутрішнього, говорячи словами Е. Гуссерля, – це універсум полюса предмета “я-полюса”.

Поняття “Weltinnenraum” – засадниче в поетичній творчості Рільке, оскільки з ним не тільки пов’язане з’ясування інтенціональної проблематики, характерної для ранньої творчості поета. Водночас “Weltinnenraum” матиме великий вплив і на подальшу творчість Рільке, зокрема на трансцендентальну проблематику його пізніх творів [11, 139].

Розвиток “Weltinnenraum”-проблематики простежуємо в поезії “Перед різдвяними святами” (“Vor Weihnachten”), яка була створена у 1914 р. – через три місяці після публікації вірша “Es winkt zu Frühling fast aus allen Dingen”.

У цій поезії Рільке вперше вживає слово “Bezug”, яке важко перекласти українською. Тут можна лише віднайти близький за значенням еквівалент – “стосунок”.

К. Гамбургер пише, що “Bezug” – це не що інше, як “визначеність невизначеного”, або, якщо звертатися до поняття “феноменологічної свідомості”, – ейдос, що абстрагується в структурі співвідношення “світовий простір”. “Ейдос” – це поняття, яке існує само в собі, воно “об’єктивно суб’єктивне” (послугуючися визначенням Гуссерля), це поняття, яке зі свого боку може бути пов’язане із суб’єктом”. Рільке створює “трансцендентне я”, яке водночас є “душею людського “я” у світі” [11, 141].

Б. Алеман вважає, що поняття “Weltinnenraum” необхідно сприймати як “Weltraum” (світовий простір). “Внутрішній світовий простір”, – зазначає він, – не є якимось чітко визначеним чи статичним простором, радше це простір руху, який через внутрішній

світ “сягає” зовнішнього”. Внутрішній світовий простір – це рухомий простір усвідомленості, де політ птахів відбувається крізь нас, а дерево проростає через наше сприйняття. Світ постає у розвитку, у динаміці, навіть дерево не розглядається статично, як тисячолітній дуб, а як річ, яка росте і тому сягає в “Weltinnenraum”. Це відповідає поетові, який говорить “in mir wachsender Baum” [8, 14]. Б. Алеман підкреслює духовну спорідненість із внутрішнім рухом дерева, його ростом з коріння, його занепадом у гілках і зауважує що в пізнього Рільке порухи дерева є поетичними порухами водограїв, які злітають у небо і падають долі. Отож, поет “сприймає “Weltinnenraum” як простір, де він сам рухається (обертається), бере участь у русі зовнішніх речей і таким чином наповнює їх внутрішнім змістом, навпаки, проектування внутрішнього простору одухотворює, персоніфікує речі” [8, 17].

Отож, проблема часу, вельми актуальна в “Дуїнських елегіях”, у “Сонетах до Орфея” набуває особливого звучання, Рільке демонструє міфологічно-ритуальне циклічне усвідомлення часу. Така рецепція часу зумовлена тим, що у світі Орфея панує тільки сьогодні – теперішнє, час не ділиться на минуле та майбутнє. Час нічого не може змінити у вимірі митця, який існує в універсальному метафізичному просторі, але він вирішальний для людини.

Часопросторова предметність у рільківській поезії набуває особливого художнього розширення поза межі реального часу та простору, художніми засобами руйнує їхню буттєво-реальну цілісність і творить нову поетичну реальність їхнього існування.

Час сприймається поетом (автором) та ліричним героєм неоднозначно – як специфічна філософська категорія, тому в нього можна спостерігати час вічний, надепохальний, всеузагальнювальний – в усіх проявах земного та космічного. Поет – майстер конструювання складних часових образів. Основні різновиди часових сенсів у його поезиці – це час як об’єктивна сутність, буття якої не залежить від буття людини, а лише співвідноситься з ним; час як напів-екзистенційний феномен, здатний у будь-яку мить віддалитися від людини; час як суто екзистенційне явище, як одна з характеристик

буття людини. Водночас рільківський художній простір – це універсальна поетична екзистенція, яка передбачає таку будову просторової моделі світу, рамки якої сягають рівня макрокосмосу. Це – простір, створений творчою уявою поета.

Вивчення феномену часопросторового універсаму рільківських “Сонетів до Орфея” та “Дуїнських елегій”, безперечно, є **актуальною** і розкриває великі перспективи подальших розвідок цієї проблематики.

Література

1. Бетц М. Рільке у Франції. Спогади. Листи. Документи. – 1938. – С. 289 / М. Бетц // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. Марії Зубрицької]. – 2-е вид., доповнене. – Львів : Літопис, 1996. – С. 233.
2. Гайдеггер М. Навіщо поети? / М. Гайдеггер // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької]. – 2-е вид., доп. – Львів : Літопис, 2002. – С. 230 – 249.
3. Марсель Г. Рільке – людина, яка уособлювала буття духу / Г. Марсель // *Nomade viator* [пер. з франц. В. Шовкуна]. – К. : Пульсари, 1999. – С. 235 – 286.
4. Ратгаус Г.И. Райнер Мария Рильке / Г. Ратгаус // Райнер Мария Рильке. Новые стихотворения. – М. : Наука, 1977. – 543 с.
5. Рільке Райнер Марія. Думки про мистецтво і поезію : зб. / упоряд., вступ. ст. та приміт. Д.С. Наливайка. – К. : Мистецтво, 1986. – 292 с. – (Пам’ятки естетичної думки).
6. Стус В. Твори : у чотирьох томах шести книгах / В. Стус. – Т. 5 (додатковий). Переклади. Поезія, проза, драматичні твори. – Львів : Просвіта, 1998. – 392 с.
7. Стус В. Твори : у чотирьох томах шести книгах / В. Стус. – Т. 6 (додатковий). Книга І. Листи до рідних. – Львів : Просвіта, 1991 – 1998. – 495 с.
8. Aleman Beda. “Zeit und Figur beim späten Rilke” Ein Beitrag zur Poetik des modernen Gedichtes / A. Beda. – Verlag G.Neske Pfullingen, 1961. – 325 s.
9. Fülleborn U. Rilkes Weg ins 20. Jahrhundert / U. Fülleborn // Zu Rainer Maria Rilke. – Hrsg. von Egon Schwarz. – 1 Aufl. – Stuttgart : Klett, 1983. – S. 55 – 68 (S. 164).
10. Guardini R. Rainer Maria Rilkes Deutung des Daseins. Eine Interpretation der Duineser Elegien / R. Guardini. – 2. Aufl. – München : Kösel Verlag, 1961. – 425 s.
11. Hamburger K. Die phänomenologische Struktur der Dichtung Rilke / K. Hamburger // Rilke in neuer Sicht / Hrsg. von K. Hamburger. – Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz : Verlag W. Kohlhammer, 1971. – S. 83 – 158.
12. Husserl E. Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie / E. Husserl // Husserliana. – Bd. 6. – Den Haag, 1954. – 190 s.

13. Parry Idris. Space and Time in Rilke's Orpheus Sonnets / Parry Idris // The Modern Language Review (A Quarterly Journal ed. For the Modern Humanities Research Association by T.J.B.Spencer (and others)). – Vol. LVIII. – 1963. – S. 524 – 531.

14. Rilke R.M. Sämtliche Werke : In 6 Bänden / R.M. Rilke // Hrsg. vom Rilke-Archiv in Verbindung mit Ruth Sieber-Rilke. – Frankfurt am Main : Insel Verlag, 1987. – Bd. I : Gedichte. Erster Teil. – 878 s.

Кравченко Леся. Феномен временно-пространственного универсума Р.М. Рильке (на примере “Сонетов к Орфею” и “Дуинских элегий”). В статье исследовано и проанализировано своеобразие временно-пространственной организации “Сонетов к Орфею” и “Дуинских элегий” Р.М. Рильке; продемонстрированы разнообразие и глубинный смысл временно-пространственного универсума Рильке, наполненного символами, доминантами, противоречиями и неопределенностями; раскрыт феномен рильковских жизненно-философских понятий “открытое пространство”, “высказанное и невысказанное время”, “внутреннее мировое пространство”.

Ключевые слова: художественное пространство, временно-пространственные, конструкции, абстрактное пространство, мифологически-ритуальная циклическая осознанность времени.

Kravchenko Lesya. The phenomenon of R.M. Rilke's time and place universe (on the example of “Sonnets to Orpheus” and “Duino Elegies”). The given article deals with the peculiarities of time and space arrangement of R.M. Rilke's “Duino Elegies” and “Sonnets to Orpheus”. There is shown the variety and deep sense of Rilke's time and space universe, full of symbols, dominants, contradictions and unclearness. Rilke's phenomenon of vitally philosophical concepts “open space”, “pronouncing and indescribable time”, “internal outer space” is exposed in this paper too.

Keywords: artistic space, time and space constructions, abstract space, mythological sacral cyclic awareness of time.

УДК 821.161.2=112.2

П 75

Любов ПРИМА

“ТРЕМТЛИВА ДАЛЕЧІНЬ” УТАЄМНИЧЕНОГО В СОНЕТІ СЛОВА ЛЮБОМИРА СЕНИКА

У статті схарактеризовано особливості мистецького почерку Любомира Сеника як автора збірки сонетів “Тремтлива далечінь”. Наголошено на ідейно-тематичному розмаїтті його сонетів, довершеності їхньої змістоформи, на використанні вдалих прийомів зображення. Вказано основні риси ліричного героя збірки, який рефлексує над сенсом життя у світлі християнських засад, неповторною красою природи рідної землі, буттям українського народу у темпоральних вимірах. Поет постає як патріот та громадянин, що своїм художнім словом прагне виховати високоморальну, могутню духом націю.

Ключові слова: *поет, сонет, збірка, ідейно-тематичний, прийоми зображення, ліричний герой, природа, художнє слово.*

Постановка проблеми. Сонет – давній, випробуваний часом жанр. Буває, що про нього на якийсь період забувають, але згодом він раптом виринає з небуття й захоплює так, що поет не зважає на модерніші ліричні форми і створює цілий сонетний цикл, а то й збірку сонетів, як це бачимо у творчості Любомира Сеника – шанованого професора Львівського національного університету імені Івана Франка, досвідченого літературознавця, талановитого письменника, активного громадського діяча, – що, образно кажучи, раптом “вибухнув сонетами”. Писані в різний час і на різні теми, вони, з одного боку, ніби ворують давноминуле (“тремтливую далечінь минулих літ”),

виливають ностальгію за чимось прекрасним і швидкоплинним, чого, як вперто повторював знаменитий крук Едгара По (в не менш знаменитому перекладі Григорія Кочура), “не вернуть”. Із другого, – критичним оком охоплюють розмаїті картини українського сьогодення, від яких то щемить серце і охоплює відчай, то палить вогнем зневіра, то перехоплюють подих упевненість і віра в те, що “ніхто не перекреслить мій народ” (Василь Симоненко). Художня своєрідність цих поетичних творів, їх високий ідейно-естетичний рівень і становлять предмет нашої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про художні твори Л. Сеника сказано ще небагато. Серед дослідників його літературної творчості – львівські та дрогобицькі філологи Б. Криса, І. Яремчук, А. Печарський, М. Зимомря, Г. Сабат, М. Іванишин, авторка цієї статті та ін. У їхніх працях натрапляємо на спорадичні відгуки про поетичні надбання митця, однак окремого філологічного дослідження поезики сонетів Л. Сеника сьогодні ще не маємо. Тож зробити перший крок до їх глибшого вивчення та системної інтерпретації і є *метою* цієї публікації.

Хто береться за сонети, усвідомлює одну беззаперечну річ: він пише не для всіх, а для справжніх знавців та шанувальників художнього слова, бо сонет не любить загалу. Ідеться про особливу струну єства читача – потяг до високого, часом оповитого мереживом мрій і загадок, до інтелектуального та філософічного. У контексті настанов рецептивних естетиків можемо стверджувати, що сонет має свого конкретного адресата.

Є ще одна обставина, яку автор не може залишити поза увагою. Це питання попередників. А вони знакові – Данте, Шекспір, Петрарка, Міцкевич та ін. Тож треба тримати “планку” високо насамперед в естетичному плані. Загальновідомо, що багато-хто пише вірші, проте не кожному дано писати сонети.

Додамо, що вже сама будова сонета налаштовує поета на усталені порядок і гармонію, спрямовуючи плин його думок у певне річище, адже треба створити два катрени й дві терцини (найпопулярніша сонетна структура, яку й використав Л. Сеник), де в перших –

висловити свої почуття або ж спостереження за світом (часто спричинені викликами доби), а в останніх – свої рефлексії чи висліди роздумів щодо животрепетного питання та його розв’язання. Звідси – багата тональна палітра вказаного жанру. А викликів, подій і фактів, якими насичені непрості роки українського буття, не забракне.

Так і в Любомира Сеника: у його сонетарії захоплення й розчарування, радість і біль, любов і ненависть сотворили те дивовижне тональне плетиво, що притаманне сучасній картині світу, де не так легко щось відокремити, бо все перебуває якщо не в гармонії, то принаймні в тісному взаємозв’язку і взаємодії. У кожному з сонетів багато сказано, тут вагоме смислове навантаження вкладене в кожен рядок, у кожні слово й образ. Автор веде непросту розмову з непростим читачем, спонукаючи його не просто читати, а роздумувати, мислити (філософічність посідає не останнє місце у тематичному спектрі збірки), заодно розгадувати якусь таємницю, шифр (головну думку, мотив), що криються за зовнішньою формою твору, побачити та відчувати набагато більше, аніж можна сподіватися. Зрештою, на це автор налаштовує вже у своєму першому сонеті:

*В гармонії трагедій, драм і злетів,
глибоко втаємничених в сонеті,
сенса ритму слів, мелодії простеж [5, 4].*

Спостереження над текстом говорять, що Л. Сеник і справді «кодує» певні слова, що мають особливо важливий сенс, їх можна віднести до тих вічних, архетипних слів-образів, які не сходять зі сторінок світової літератури, набуваючи різного символічного значення. До них належать “слово”, “душа”, “молитва”, “серце”, “мать”, “зоря”, “дорога”, “храм”, “ріка” та багато ін. Очевидно, що в перших сонетах – це “слово”. Як і в попередній збірці “Таїна”, мотив “слова” – Божого й людського – можна назвати наскрізним, оскільки простежується від перших сторінок до останніх. Він звучить насамперед тоді, коли йдеться про велич сотвореного, про призначення поета й поезії, про красу природи й людини, про тривоги та гордість нації (“За словом

помандруємо далеко”, “Тремтливий, таємничий запах слів”, “Знайдене слово”, “Віра в Слово” тощо).

Ліричний герой збірки – сам поет, наш сучасник, який то дещо захоплено, то досить скептично (а то й з обуренням) споглядає навколишній світ, оскільки не лише переймається його принадами, а й добре розуміє його хвороби і вади. Окремі штрихи до характеристики цього героя дає І. Яремчук: “Герой делікатний, сповнений шаноби в наближенні до таїни Слова, у розкритті його реальних та трансцендентних смислів” [6, 12].

Трепетне захоплення традиційно викликає в ліричного героя Л. Сеника краса української природи. Пейзажні замальовки циклу “Від озер, лісів і неба” [5, 5 – 45] сповнені динаміки й життя. Природа в ньому – це особливий світ (рідше – тло), що постає як вічна гармонійна цілісність, яка підносить дух людини, наснажує її думками про величне й непроминальне, що мислить, відчуває, гине й відроджується знову. Природа очищує душу від сірого й буденного, укриває, співчуває, дає прихисток. Це той умілий художник, який дарує неповторні пейзажні полотна на кожен пору року. Поету залишається лише вдало відтворити цю багатоліку мінливу колористичну композицію, тож мусить мати дар володіння пензлем, вміння відчутти ці тони й напівтони, якими володіє сама природа, й віднайти те влучне слово, що допоможе перенести їх на мольберти слова – у вірші.

Споглядаючи складники гама кольорів у сонетних акварелях Л. Сеника, можна подумати: “А чи не забагато?” Коли ж уважно вчитуєшся у вірші, то переконаєшся, що тут немає місця для бездумного орнаменталізму, тут інше – у кожному творі превалює окрема, притаманна лише йому кольорова мозаїка, яка увиразнює думку автора чи посилює експресію, розбурхуючи певні емоційні стани. Така техніка дещо нагадує художні колористичні прийоми Оскара Вайлда, де вибрані з усього розмаїття барви набувають символічного значення й допомагають втіленню інтенцій автора.

Кожна пора року, кожна картина природи навіює ще й відповідний настрій. Це помічено дуже давно, даремно у світовій літературі образи пір року асоціюються з певними відтинками життя людини, з

певними її настроями й прагненнями. Щось подібне бачимо і в Любомира Сенека: читаючи його пейзажні замальовки, переймаємося відповідним настроєм – сумом й відчаєм, коли поет згадує марні жертви за волю – “живе пішло даремно на заріз...” (“Пошук променя”) [5, 44], “коли топчємось в руїнах” (“Сподівання блискавиці”) [5, 45], радістю та оптимізмом, коли “брунькується надія тепловієм”, “на синяві тендітне юне листя” (“Зелений час”) [5, 30]. “Сеникові поетичні емалі, акварелі відкривають читачеві неабиякого художника, що вмie ненав’язливо передати словом тонкі, пастельні відтінки і природного пейзажу, і психологічного, чи перехід від однієї нереальної барви слова чи барви емоції до іншої”, – пише І. Яремчук [6, 13]. Він умie викликати в читача певний емоційний настрій, сповнити переживаннями, одне слово – передати власне стан своєї душі, думок у процесі творення. А це вірна ознака того, що його мистецтво – не забавляння в рими й метри, а таки дар Божий, здатний благотворно впливати на читача. У час цинізму, нігілізму, популізму та інших згубних “ізмів” у сучасному мистецтві, вірші Л. Сеника – та незамулена криниця, з якої варто напиться, бо не забруднить, а навпаки – очистить душу (доречно згадати слова Д. Овсянико-Куликовського про те, що читач на рівні емоцій і рефлексій повторює стадії творчого акту).

Хай як хвилює поета краса рідної землі, найбільші його переживання пов’язані з українським народом, із його прагненнями, з його духовним станом, тож органічним елементом пейзажної лірики Л. Сеника є власне українська людина, якій він виливає душу, з якою веде діалог і якій він часто адресує свої риторичні запитання та риторичні оклики. Поет не ідеалізує своїх співвітчизників і чітко вказує на вади, яких вони повинні позбутися на шляху до соборності й незалежності:

*О, як той сором власного некрозу,
тавро покори, нищої хвальби
від фарисейства, страху від погрозів
Змести навік віків? Ми ж не раби!*

*Ми ж лиш ослабли в імперському возі
й спіткнулися до Храму на дорозі...*

(“Ми ж не раби!”) [5, 31].

У трактаті “Із секретів поетичної творчості” [7] І. Франко вказував на роль різних “зміслів” у поезії, досліджував подібність різних видів мистецтва – поезії й малярства, поезії й музики. “Сонети” Л. Сеника могли б слугувати вдячним взірцем для його потрактувань. Кожен, хто читає вірші Л. Сеника, скаже, що в них багато музики. Вона то мінорними акордами вторгається у чорно-білий зимовий пейзаж (“...І засурмлять вітрів усі дороги”) [5, 19], то велично й грізно (для ворога) звучить у сакральних спорудах рідного міста (“Музика в камені і слова в серці”) [5, 71], то церковним хоралом несподівано вплітається в загадкову картину літньої ночі, як таїнство “ї ревна вдячність за щоденний хліб” (“Запахло сіном, зорями звучало”) [5, 10]. Уже самі назви його віршів налаштовують на сприймання певного синкретичного виду мистецтва, де разом із поезією на читача впливають живопис чи музика (“Голоси струни”, “Травюра музикальна, як орган”, “Мелодія”, “Пастельний пейзаж” тощо). Часто залучає поет не тільки слухові, а й запахові змісли (“Запахло сіном, зорями звучало”, “Тремтливий, таємничий запах слів”).

Україна, її минуле, теперішнє і майбутнє – особливо животрепетна тема для Л. Сеника. Вона не просто домінує – вона болить, немов та рана, на яку немає ліку. Можна стверджувати, що поет з нею зрісся і залишиться їй, певно, вірний до кінця. Любов до отчого краю як головна тема задекларована ним передовсім у патріотичній прозі, з якої митець починав, з нею він нерозлучний і в сонетах, це, образно кажучи, *альфа й омега* його художньої творчості. Принагідно відзначимо, що він не зраджує їй і як науковець: “Любомир Сеник належить до тих українських літературознавців, – стверджує М. Іванишин, – у яких націонацентричний спосіб мислення постійно і відчутно присутній” [1, 40].

Коли поет говорить про вітчизну, спокійним і незворушним він просто не може бути. Це не дає йому зробити його внутрішній

імператив громадянина. Л. Сенік рідко постає як спокійний обсерватор буття, він може бути поблажливим до тих, хто шукає, помиляється (“...є буття, що й Соломона заведе у дебри”) [5, 10], але для ворогів батьківщини у нього завжди знайдеться гнівне безжалісне слово або гострий саркастичний рядок:

*Панове, що будуємо завзято?
Придбати і продати все, що є,
що з багатющих надр ключами б'є, –
либонь, така мета від біснуватих?*
(“Бур'ян на землі”) [5, 25].

Вразливий Л. Сенік у сприйнятті багатьох реалій сьогодення. Його турбує, зокрема, проблема пошуків матеріального достатку українцями на чужині. Ставлення поета до такого явища однозначне – осуд. Його позицію виражають уже самі назви віршів – “Прагнення сорому”, “Ганьба” .

*Ганебно покидати дім, наш край,
тікати від злиднів, наче від екстемі,
й далеко там, в чужинському едемі,
рідню забути, творити власний рай*
(“Прагнення сорому”) [5, 29].

Позиція автора – засудження заробітчанства – виражена вже з першого рядка і перших слів – “Ганебно покидати дім, наш край...”. Антиномічні пари (*наш край* – *чужинський едем*, *злидні* – *власний рай*) є одними з чинників творення експресії й надають сонету гнівного звучання. Протиставляються також такі поняття, як *дім, наш край, рідня* принадам чужинського способу життя, егоїстичним планам українських заробітчан.

Патріотичне в Л. Сеніка невід'ємне від усього іншого, про що говорять його сонети. Воно – в образах природи й людини, у зворушливих молитвах за все українське, у картинах свят і ритмах

буднів України, у надіях на краще й передчуттях грядущих змін. Поет вірить, що народ України зійде на “крутогору”, він вистоїть у часи всяких лихоліть, незважаючи на “облуду й брехні”, “тортури”, “розстріли від імені”, “голод”, “ненависть”. Він упевнений, що “ми були і є, як вільна днина, і будемо”, і спільно з людьми доброго серця прийдемо в “омріяний Едем” (“Сходження на крутогору”) [5, 13]. Нагадаю, що книга сонетів побачила світ 2010 року, а здається, що вона розповідає про сучасні події на українській землі, бо правдивий поет – це учитель і пророк для свого народу. Патріотичне у злуці з профетичним звучать у багатьох сонетах, зокрема, “Ти говори”, “Життя одне...”. Здається, візії саме нашого кривавого сьогодення (“сум скорботи”) викликали рядки сонета “Дух вічний на земному перелозі...”:

*Мій Боже, всі мої дочасні дні
охорони від сумнівів загрози, –
гіркі хай скрушать покайнні сльози
чужинські в серці скали кам'яні.*

*В далекому заобрійнім польоті
дай силу блискавиць для моїх крил
відбути з болем смирний сум скорботи,*

*з очей полуди стерти вражий пил,
братам віддавши серця всі щедроти,
щоб ближчав й ближчав дальній небосхил [5, 88].*

І далі в наступному сонеті:

*...з смиренням бачу краєвиду обрис:
тополі, шлях, сади, горби і схил,
долини й гори – золотий настил
для вічних душ у боротьбі хоробрій [5, 89].*

Поет дає своєму народові художній орієнтир задля очищення “від чорних наших днів” ярма і рабства. Цей орієнтир не новий, а давно відомий, бо служив українству дороговказом протягом віків. Це – віра в Бога, у Слово, яку поет трактує як складник українського духа (“...бо в Слові дух наш”). Відтак очищення від скверни минулого і побудова нового майбутнього України можливе лише з Богом, на основі Божих заповідей:

*Повірте в Слово, й дасться вам засів
на всю будучину в житейськiм морі!* [5, 82].

Ліричний герой намагається дійти до свідомості кожного. Водночас з мотивом віри звучить і мотив зневіри та зради, осліплення “від блиску срібняків”. Та кінцеві терцини звучать заклично, без песимізму. Це властиве багатьом віршам Л. Сеника, на чому й наголошує А. Печарський: “Але яке б не було земне тяжіння прикрих сучасних подій, автор силою своєї віри уможливорює в поетичному настрої оптимістичне світовідчуття” [3, 27].

Християнський вектор плину думок автора сонетів найвідчутніший у частині “Молитви”, до складу якої входять 12 віршів. Філософські роздуми над сенсом життя, осяганням його мети, над місією Христа (“Розп’яття над світом”) [5, 79], переплітаються з роздумами про болючі нинішні та колишні трагічні події в житті українського народу (“Молитва за голодом убитих”) [5, 80]. Сповідальність, безперечно, одна з характеристик цих сонетів. Із мотивом молитви пов’язаний мотив *засіву* (а опосередковано ще й мети). Семантика слова *засів* стає зрозумілою якраз у річищі біблійних притч про сівача, про добре зерно, що дасть щедрий урожай. Цей засів у Л. Сеника – нове прийдешнє покоління українців, аби воно виконало призначену місію, необхідні молитва, єдність, безстрашність, готовність до боротьби і справжнє очищення (“йорданськими водами”) сердець і дум:

*І в синіх водах, в світлих думках стати
на перехресті наших всіх часів,*

*щоби зійшлися думами багаті
і серцем чисті, як дзвінкий наш спів,
і – під загрозою смертельної розплати –
на всі віки звершили свій засів*
(“Священні води”) [5, 81].

Лише з віком до людини приходить дар відчуття миттєвості та швидкоплинності життя, а водночас – дар цінувати прожиту хвилину, особливо ж ту, яку можна назвати прекрасною. Тому Л. Сенику до вподоби гетевське “Спинися, мите!”. Мотив і образ миті – один із найбільш помітних у його ліриці (“Осяяння в дивну мить”, “Спинити мить”).

*Аж похилився під тягарем задуми
високий ясень, листя не тремтить,
лишень у сірій паволоці суму*

*донизу безшелесно лист летить
і жовтизною нагадає суцям
про мить життя, прекрасну та минущу*
(“Донизу безшелесно лист летить”) [5, 12].

Навіть розмірковуючи про швидкоплинність та сенс життя, поет не зраджує своєму дивовижному барвосвіту. Показовим у цьому ракурсі є вірш “Спинися, мите!”. Думку кожної строфи уособлюють певні барви, які поет персоніфікує для характеристики миті. У першій – це жовта й синя, до яких долучається фіолет. У двох наступних – черлена, голуба, чорна. Символіка цих кольорів прозора. Вони мовби змагаються між собою:

*Та в битві з чорним лється сяйво срібне
на доли й схили гір перлинно-дрібно* [5, 15].

Емоційна забарвленість, витончений ліризм та експресивність – риси, які притаманні поетиці сонетів Л. Сеника загалом. Багатий

звукопис (алітерації, асонанси) допомагає увиразнювати певні думки, образи й мотиви: *“курличе клич, кривавиться, як рана”* (“Таємна мета”) [5, 76], *“свату свободу освятити кров’ю”*, *“де світ чужий і чужинецький кріс, і воздики сліпі, як темний ліс”* (“Як увійти у браму раю”) [5, 77].

Л. Сеник часто вдається до поетичних експериментів. Це стосується не лише вже згаданої технології колористичних композицій, не тільки оригінального застосування в поезії можливостей інших видів мистецтва. Вірші Л. Сеника відзначаються ще й новаторством форми. Тут часто натрапляємо на діалогічний спосіб оповіді, використання елементів казкових, притчевих чи фантастичних жанрів. Своєю незвичайною побудовою вирізняється й низка сонетів (усього 15) під назвою “Excelsior”, у якій останній віршовий рядок одного сонета є початковим наступного. Цей фрагмент розгортається як внутрішній монолог, як дещо хаотичне мовлення схвильованої людини, нагадуючи “потік свідомості” – один з найпопулярніших прийомів модерністів (термін американського філософа Вільяма Джеймса). У апострофах кожного сонета до Всевишнього є домінантний мотив, який має чимало побічних. Тягар минулого, невпинна боротьба зі злом, прагнення з честю виконати свою місію на землі, уповаючи на Божу поміч, – зміст емоційних звернень ліричного героя, його інтенцій та прагнень. Ліричний герой постає уособленням щирого українця-патріота, справжнього християнина, який просить сили, аби “не скласти від безсилля дужих крил” у боротьбі за волю, за краще майбуття батьківщини. Окремі строфи сонетів звучать афористично:

*Життя ж – се не гучні весільні дзвони,
а радість й смуток, щастя і жалі,
і щедрий з поту урожай ріллі –
гармонія з народження до скону* [5, 84].

Важко говорити про якийсь певний стиль, якого дотримується поет. У його творах можна віднайти елементи різних літературних

напрямів. Передовсім тут класика поєднується з модерном, реалізм не позбавлений романтики, їх доповнюють символізм, імпресіонізм, постмодернізм. Напевно, буде коректніше сказати – це оригінальна манера добре обізнаного з найвідомішими стилями поета-філолога, який застосовує те, чого вимагає на час написання твору стан його душі. Він наповнює форму сонета різними підходами до художнього сприйняття та відображення дійсності. А хіба можна інакше, коли прагнеш відобразити Світ і Всесвіт? Коли хочеш висловити не тільки власні біль і радість, коли говориш і про божественне, і про людське? Коли торкаєшся не тільки сьогодення, а й стираєш зі скрижалей історії пил століть? Коли твоє серце переповнює не лише любов, а й ненависть?

Висновки. “Тремтлива далечінь” – естетично довершений, змістовний, вдалий виступ Л. Сеника у жанрі сонету. Автор potwierдив художньою практикою, що сонет як літературна форма – живучий, відповідає вимогам сьогодення та цілком придатний і для відтворення ліричних інтимних порухів душі, і для відображення актуальних соціально-політичних настроїв наших сучасників.

У сонетах (та інших поезіях) Л. Сеника відчувається хист і досвід справжнього митця слова. Його вірші приваблюють витонченим ліризмом, умінням віднайти потрібний образ, звукове оформлення, вони мають неабиякий вплив на пробудження й утвердження національної свідомості читача, кличуть до духовних скарбів християнства.

Перспективним у контексті цих слів видається подальше вивчення різних аспектів художньої системи творів Л. Сеника, зокрема його сонетів, яка не лише допоможе пізнати красу і принадність його стилю, а й покаже, як любити рідну землю, її народ, рідне слово і Слово Боже. Про позитивний вплив харизматичної постаті Л. Сеника, його творчості пише Б. Криса: “Максималіст і романтик, який не вмів бути байдужим, своєю щирістю й творчою енергією він допомагає іншим збагнути високі пориви людської душі” [2, 21].

Література

1. Іванишин М. Дискурс національної ідентичності в історико-літературних працях Любомира Сеника / М. Іванишин // Таємниця слова : збірник наукових

праць / д-р філол. наук., проф. Тарас Салига (відп. ред.) та ін. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – С. 40 – 50.

2. Криса Б. “...Молюся словом, в слові я живу...” / Б. Криса // Таємниця слова : збірник наукових праць / д-р філол. наук., проф. Тарас Салига (відп. ред.) та ін. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – С. 17 – 21.

3. Печарський А. У вірі святиться слово (до 80-річчя від дня народження Любомира Сеника) / А. Печарський // Таємниця слова : збірник наукових праць / д-р філол. наук., проф. Тарас Салига (відп. ред.) та ін. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – С. 22 – 29.

4. Прима Л. Сакральні виміри “Таїни” Любомира Сеника / Л. Прима // Таємниця слова : збірник наукових праць / д-р філол. наук., проф. Тарас Салига (відп. ред.) та ін. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – С. 30 – 39.

5. Сенік Л. Тремтлива далечінь / Л. Сенік. – Ужгород : Гражда, 2010. – 115 с.

6. Яремчук І. “...Мій другий стан душі...” : штрихи до силуетки Любомира Сеника” / І. Яремчук // Таємниця слова : збірник наукових праць / д-р філол. наук., проф. Тарас Салига (відп. ред.) та ін. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – С. 10 – 16.

7. Франко І. Із секретів поетичної творчості / І. Франко // І. Франко. Зібрання творів : у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1981 – 1985. – Т. 31. – С. 45 – 119.

Прима Любовь. “Трепетная даль” утаенного в сонете слова Любомира Сеника. В статье проанализированы особенности творческого почерка Любомира Сеника как автора сборника сонетов “Трепетная даль”. Рассмотрено идейно-тематическое разнообразие его сонетов, совершенство их формы, удачные приемы изображения. Указаны основные черты лирического героя, который размышляет о смысле жизни в свете христианского учения, о неповторимой красоте природы родной земли, о бытии украинского народа в его темпоральных измерениях. Поэт выступает как патриот и гражданин, который своим художественным словом стремится воспитать высокоморальную, могущественную духом нацию.

Ключевые слова: поэт, сонет, сборник, идейно-тематический, приемы изображения, лирический герой, природа, художественное слово.

Pryma Lyubov. “Trembling Remoteness” of mysteriously hidden words in the sonnet by Lyubomyr Senyk. The article characterizes the peculiarities of the artistic manner of Lyubomyr Senyk – the author of the

book of sonnets “Trembling Remoteness”. It also underlines their ideological and thematic diversity, perfect form, it shows how successfully methods of depiction were used. The article helps us to see the main traits of character of the lyrical hero of the book, who often thinks about the sense of our life in the light of Christian principles, about the unique nature’s beauty of our land, about the life of Ukrainian people in the past, present and future times. We understand that the poet is a great patriot and citizen, who is eager to make his nation highly moral and spiritual.

Keywords: poet, sonnet, book, ideological and thematic, methods of depiction, lyrical hero, nature, artistic manner.

УДК 821.112.2 (043.3)

Р 15

Олег РАДЧЕНКО

“ЛІТНЯ НІЧ” Й.В. ГЕТЕ: СПРОБА ІМАНЕНТНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Стаття пропонує штайгерівську іманентну інтерпретацію вірша Й.В. Гете як зразка його пізнього стилю, пройнятого здатністю проникати у сутність речей, сприймати загальне в одиничному, вічне у випадковому. Поет підноситься над вечірнім ландшафтом, його дух витає у сфері, де земне є лише відблиском небесного. Це дає йому змогу легко комбінувати елементи різних світів (західного, східного, античного), а читачеві відкриває перспективу на стає і значуще – на “вічно-людське”.

***Ключові слова:** іманентна інтерпретація, стиль, символ, поезія Сходу, античність, лірика Й.В. Гете.*

Постановка проблеми. У плеяді німецькомовних літературознавців складно відшукати вченого, який би не цікавився творчістю найвидатнішого німецького письменника Й.В. Гете. Різні аспекти його літературного доробку докладно вивчалися й багатьма вітчизняними дослідниками, усіх перелічити тут немає змоги, тож назву лиш найвідоміших: О. Анікст, І. Брагінський, М. Вільмонт, В. Жирмунський, О. Михайлов, М. Агінян, Б. Шалагінов та ін. Голос Е. Штайгера у цій поліфонії вирізняється автентичністю, адже швейцарський літературознавець розглядав творчість німецького класика крізь призму власної теорії іманентної інтерпретації художнього твору. Дослідження цієї автентичності є **метою** нашої розвідки.

Насамперед зауважимо, що художня спадщина Й.В. Гете мала для Е.Штайгера особливе значення, адже він вважав, що німецька література досягла апогею свого розвитку саме у творчості Ф. Шиллера і Й.В. Гете, після чого почався її поступовий занепад [5, 45, 184]. Тож не дивно, що в науковому доробку швейцарського літературознавця, який складається в основному зі спорадичних розвідок про письменників, класик німецької літератури представлений тритомним монографічним дослідженням “Гете” (Цюрих – Фрайбург у Брайсгау, 1956 – 1959), а інтерпретації окремих його творів містить чи не кожна опублікована Е. Штайгером книга. Особливу увагу дослідник приділив поезії “Літня ніч” (1814), яку вважав найвдалішим творінням Й.В. Гете, адже воно дає ключ до розуміння стилю чи “світу” (у гайдеггерівському значенні) автора.

Тлумаченню цього вірша Е. Штайгер присвятив низку лекцій, прочитаних у Цюрихському університеті у 1936 – 1942 рр., а основні їх постулати виклав у книзі з промовистою назвою “Шедеври німецької мови ХІХ ст.” (Цюрих–Берлін, 1943). У передмові автор навів розвідки, які мали, з одного боку, проілюструвати зразок правильного прочитання поезії, а з другого, – засвідчити зв’язок літературознавства з універсальною антропологією, адже єдність людської сутності тим очевидніша, чим проникливіше погляд заглиблюється в окремі прояви людини [9, 9 – тут і далі переклад з німецької мови наш – О.Р.].

Для кращого осягнення інтерпретаційної стратегії Е. Штайгера вважаємо за доцільне навести згадану поезію повністю – в оригіналі та російськомовному перекладі В. Левіка:

Sommernacht

Dichter

Niedergangen ist die Sonne,
Doch im Westen glänzt es immer;
Wissen möcht ich wohl, wie lange
Dauert noch der goldne Schimmer?

Schenke

Willst du, Herr, so will ich bleiben,
Warten außer diesen Zelten;

Летняя ночь

Поэт

Солнце село, только запад
В тихом блеске золотится, –
Я хотел бы знать, как долго
Может свет вечерний длиться.

Кравчий

Хочешь, я останусь на ночь
Не в шатре, а здесь, на страже, –

Ist die Nacht des Schimmers Herrin,
 Komm ich gleich, es dir zu melden.
 Denn ich weiß, du liebst, das Droben,
 Das Unendliche zu schauen,
 Wenn sie sich einander loben,
 Jene Feuer in dem Blauen.
 Und das hellste will nur sagen:
 “Jetzo glänz ich meiner Stelle;
 Wollte Gott euch mehr betagen,
 Glänztet ihr wie ich so helle”.
 Denn vor Gott ist alles herrlich
 Eben, weil er ist der Beste;
 Und so schläft nun aller Vogel
 In dem groß und kleinen Neste.
 Einer sitzt auch wohl gestängelt
 Auf den Ästen der Zypresse,
 Wo der laue Wind ihn gängelt,
 Bis zu Taues luftger Nässe.
 Solches hast du mich gelehret,
 Oder etwas auch dergleichen;
 Was ich je dir abgehöret,
 Wird dem Herzen nicht entweichen.
 Eule will ich deinetwegen
 Kauzen hier auf der Terrasse,
 Bis ich erst des Nordgestirnes
 Zwillings-Wendung wohl erpasse.
 Und da wird es Mitternacht sein,
 Wo du oft zu früh ermunterst,
 Und dann wird es eine Pracht sein,
 Wenn das All mit mir bewunderst.

Dichter

Zwar in diesem Duft und Garten
 Tönet Bulbul ganze Nächte,
 Doch du könntest lange warten,
 Bis die Nacht so viel vermöchte.
 Denn in dieser Zeit der Flora,
 Wie das Griechenvolk sie nennet,
 Die Strohwitwe, die Aurora,
 Ist in Hesperus entbrennet.

Если к ночи свет не гаснет,
 Разбужу тебя тотчас же.
 Я-то знаю, ты ведь любишь
 Беспредельность мерить взором –
 Те огни, что в синей тверди
 Возглашают славу хором.
 И ярчайший словно молвит;
 “Я сияю в темной дали, –
 Будь вы все у бога вечны,
 Вы бы все, как я, сияли”.
 Бог прекрасен, и прекрасно
 Все кругом, что в боге длится;
 И в больших и в малых гнездах
 Сладко спит и грезит птица.
 Иль на ветке кипарисной,
 Ветром ласковым пригрета,
 Дремлет в люльке темнолистной
 Вплоть до влажного рассвета.
 Так мой разум ты направил
 Иль не так, но с этим сходно, –
 То, чему ты сам наставил,
 Мне теперь навеки сродно.
 Для тебя совой глазастой
 Ночь пробуду на балконе,
 Сторожа звезды Полярной
 Поворот на небосклоне.
 Эта полночь – в эту пору
 Вновь твоя блистает сила,
 И восторг душе и взору –
 Созерцать в ночи светила.

Поэт

В мрак душистый, в час полночный
 Песня бюльбюль так и льется, –
 Но звезду и знак урочный
 Слишком долго ждать придется.
 В эту ночь владычит Флора –
 Помнишь вольных греков сказки:
 Как по-вдови ждет Аврора
 Жгучей Гесперовой ласки.

Sieh dich um, sie kommt! wie schnelle!
Über Blumenfelds Gelänge! –
Hüben hell und drüben helle,
Ja, die Nacht kommt ins Gedränge.
Und auf roten, leichten Sohlen
Ihn, der mit der Sonn entlaufen,
Eilt sie irrig einzuholen;
Fühlst du nicht ein Liebe-Schnaufen?
Geh nur, lieblichster der Söhne,
Tief ins Innre, schließ die Türen!
Denn sie möchte deine Schöne
Als den Hesperus entführen.

Вот, смотри! Вошла в аллею,
Рощу светом захлестнула, –
Тут светло, а там светлее,
В общий вихрь и ночь втянула.
В красных туфельках несется
Велел за солнечною свитой.
Он спешит, он не дается...
Слышишь дух любви несытой?
Мой красавец! Самый лучший!
В дом беги, запри запоры!
Иль как Геспер – темен случай!
Станешь пленником Авроры
[2, 107 – 109].

На перший погляд – доволі незвичний вірш, від якого віє незрозумілою чарівністю. Сам автор навряд чи зміг би відповісти, звідки вона береться. Тим законам поетичного, які він встановив колись у листуванні з Ф. Шиллером, вірш не відповідає: тут немає єдності, яка б творила цілісність поезії, немає тісного зв'язку частин між собою та їх спрямованості на центр, немає ні лінії, ні фігури, ні завершеного світу [пор.: 6]. Здається, тут навіть не діє класична вимога, що вірш має бути зрозумілий сам собою: автономія твору мистецтва порушена. Е. Штайгер намагається долучити до свого тлумачення єдиний придатний для нього контекст – інші твори автора. Якщо розглядати “Літню ніч” як один із творів збірки “Західно-східний диван”, то, попри численні алюзії у всіх інших поезіях до історії та культури Сходу, без додаткових коментарів не обійтися. Тож інтерпретатор доходить висновку: “Чим більше ми намагаємось трактувати “Літню ніч” у “Книзі чашника” за вченням Гете чи порівнювати її з красою більш ранніх творів письменника, тим більше її суть щезає з нашого поля зору” [9, 105].

Так, мова твору зовсім не схожа на мову “Природної дочки” – гетівського канону, а з погляду граматики взагалі видається свавіллям: “Warten außer diesen Zelten...”, “Wo du oft zu früh ermunterst...”, “Jetzo glänz ich meiner Stelle...” чи відсутність сполучника “als” перед “Eule” у фразі “Eule will ich deinetwegen Kauzen hier auf der Terasse”. Інші

пасажі виглядають принаймні ексцентрично: “betagen”, замість “mit Licht begaben”, “Nordgestirnes Zwillinge-Wendung”, замість опису руху Великої та Малої Ведмедиці навколо північного полюсу, “Blumenfelds Gelände”, замість “das lange Blumenfeld”, “Duft und Garten” – ототожнення властивості і її носія тощо. У другій частині вірша трапляються строфи, які змінюють тон і наче порушують загальний настрій. Безтурботне поєднання чотиривіршів, у яких римуються то усі чотири, то тільки два рядки, наводить на думку, що письменник часом зовсім ні при чім, а поезія постає сама собою.

На тлі творів високої класики незвичним видається Е. Штайгерові навіть огляд безкрайого ландшафту. Повсюди – сяюча безмежність у променях вечірнього сонця, Божий слід у зірках, у тих “вогнях у синій тверді”, що “співають славу хором”, сповнені благоговіння перед всеприсутністю Господа, а поряд – пташина на кипарисових гілках, мізерна у величі Всесвіту і майже втрачена, якби на це не воля Творця. Незрівнянна віра промовляє у цьому переході, віра, що долає час і простір [9, 107]. У вірші її світло продовжує мерехтити у різних істотах, навіть коли на землю спускається ніч. Легенький вітерець заколихує у сон усе земне.

Не спить лише хлопчина, він сидить навпочіпки і нерухомо споглядає урочисту красу, овіяний відчуттям, що він – віддзеркалення Бога. Так бачити буття його навчив Поет. Історію їхніх стосунків Й.В. Гете описує у “Примітках і статтях” до свого “Дивану” як “взаємну прихильність молодого і похилого віку” [8, 183 – 185]. У такому педагогічному взаємозв’язку, власне кажучи, і розвивається когнітивна й емоційна сфера дитини під впливом авторитету та досвіду старшого. Однак подив викликає той факт, що в аналізованому вірші ці стосунки уведені в контекст прославлення вина, який червоною ниткою проходить через усю “Книгу чашника”. Вино тут – предметний посередник між хлопчиною і поетом: вони поступово зближуються у процесі замовлення і сервірування пляшки, подання вина і насолоджування ним. На думку Е. Штайгера, це “пом’якшувало незручність, яка відчувалась, наприклад, у діалозі між Сократом і Хармідом [3, 296 – 326], та оберігало бажану чистоту свободи

спілкування. Відтак вино було запорукою того, що педагогічний вплив ніколи не стане педантичним” [9, 108]. У поета немає наміру навчати чи виховувати, під впливом вина він відчуває присутність Бога в усіх стихіях, Його блаженство ллється через край і потребує когось, хто б його розділив, – доки юність, яку ще називають “сп’янінням без вина”, не поєднається зі сп’янінням зрілості у торжестві божественного. Саме таку єдність маємо у поезії “Літня ніч”.

Поет, милуючись заходом сонця, висловлює бажання дізнатися, як довго може тривати вечірнє сяйво. Хлопчина, намагаючись прислужитися своєму наставнику, зголошується якнайпильніше виконати це прохання. І далі слідує строфи, кожна з яких виражає щастя від духовної близькості, а також гордість чашника за те, що він добре вміє розбиратися у сердечних порухах шанованої людини, знає, що вона любить, і посвячений у її захоплення. Найбільше інтерпретатора зворушують рядки:

*Так мой разум ты направил
Иль не так, но с этим сходно, –
То, чему ты сам наставил,
Мне теперь навеки сродно.*

Відповідь поета викликає у читача розгубленість. Смісл висловлювання зрозумілий: сьогодні вночі світло повністю не згасне, почне світати раніше, ніж закінчатся сутінки. Та поет малює перед нами міфологічну картину. Він згадує Аврору (Еос), яка ще в Гомера постає як ранкова зоря з рожевим промінням. За міфом, вона подарувала своєму чоловікові-титану безсмертя, але не вічну юність. Тож тепер, коли він уже перетворився на старця і не може поворухнутись, щодня перед сходом сонця вона крадькома тікає з його ложа і виглядає молодих красенів, щоб викрасти їх. Одним з них тут названий Геспер – вечірнє світило, яке слідує за сонцем на його заході. У короткі літні ночі Аврора на сході ще може побачити його, доки він не зникне з небосхилу. Вона поспішає, щоб наздогнати його, однак її затія марна: поки вона сходить, Геспер уже торкається

горизонту. У цьому тлумаченні навряд чи може йтися про те, що поет навчає чашника астрономії. Тут розмиваються усі логічні межі. Називання Аврори “Strohwitwe” надто фамільярне, асоціювання східного вітру із “Liebe-Schnaufen” зближує європейське “Auroga” зі східним “auga”, римська Флора згадується в пантеоні грецьких богів чи й узагалі стверджується, що греки асоціювали літню пору з цією богинею квітів. Справді, про серйозну науку тут не йдеться. Більш того: чашник щойно виразив готовність виконати бажання свого наставника, та ось чує, що поетові уже все відомо про сутінки і світання, тобто прохання висловлено риторично. Е. Штайгер вважає, що сам хлопчина стає частиною цієї міфології, частиною дивотворення Бога чи богів, спрямовує свій погляд із зовнішнього світу у внутрішній, а в останніх рядках знову з приязню повертається до свого друга-ментора, щоб далі слідувати за ним [9, 110 – 111].

Спочатку зніяковілий від відповіді поета, хлопчина поступово доходить думки, що він ще надто юний, щоб розуміти міркування такої великої людини. У цих словах простежується благоговіння перед “величним духом похилого віку”, описане Й.В. Гете у “Примітках і статтях до Дивану” [8, 183].

Поет спрямовує погляд на захід, і його зачаровує прекрасне видовище. Проте золотисте світло не торкається його сутності. Усе не так, як, скажімо, у Ф. Гельдерліна, душа якого при спогляданні аналогічної картини “упоєно сутеніла”. Такої дії не чинять на нього ні пишнота усіяного зорями небесного склепіння, ні пахощі саду, ні неземна пісня соловейка: він любить дивитись на них, сприймати їх, проте завжди відмежований від них. Поет турботно носить усе це у своєму серці. Та його дух уже давно наповнений ущерт, тож не може загубитися в одиничному, хай яким прекрасним, яким чаруючим воно не є: “З високої тераси він оглядає все довкола, при повній тямі, не сп’янілий ні від вина, ні від захоплення літньою ніччю, хоча усе це його і тривожить, і зворушує до глибини душі” [9, 111].

Тож тут маємо справу з тим, що сам Й.В. Гете визначав як “стиль” – уміння бачити за мінливим сталє, проникати у сутність речей, сприймати загальне в одиничному, вічне у випадковому [7].

Е. Штайгер ототожнює цей стан поета з аналізованого вірша зі стилем пізнього Й.В. Гете: “Те, що раніше з таким зусиллям досягалось з багатоманітного – ідея “вічно-єдиного, що являється у різних іпостасях”, – тепер уже зафіксоване й доведене настільки, що Гете, здається, більше не залежить від сприйняття, щоб бути переконаним у цій ідеї. Відтак при розгляді речей уже немає необхідності освоювати їх і викроювати їхню сутність з мороку зовнішнього вигляду. Вони вже пізнані до основи, піднесені до символів і готові до використання. Певна рослина дає пізнати сутність любові, не потребуючи багатьох роз’яснень; кольори, витлумачені як посередники між світлом і темрявою, стають незмінним символом єдності; дихання презентує систолу й діастолу людського буття; вогонь – перетворення живого у вище буття” [9, 112 – 113].

Згадаймо також, що перед нами – результат значного впливу на творчість Й.В. Гете східної поезії. Вона пропонує колосальне багатство мотивів, наче створених для того, щоб презентувати великий досвід поета в пізнанні Бога і світу. Наприклад, винесена на берег припливом пристрасті перлина символізує твір мистецтва, сто імен Аллаха позначають мінливість природи, зірки є свідченням вічного буття. Сам письменник стверджував: “Найхарактерніша риса східної поезії полягає у вищості верховного керівного начала, у тому, що ми, німці, називаємо Духом; тут поєднані всі інші властивості, причому жодна з них не виступає наперед, утверджуючи свої специфічні права. Дух переважно належить старості або старіючій світовій епосі... Для поетів Сходу всі предмети одночасні, тож вони легко поєднують навіть найвіддаленіші речі й тим самим наближаються до того, що ми називаємо дотепністю. Утім, дотепність не оцінюється так високо, адже вона самолюбна, самовдоволена, а духові це зовсім не притаманне, тому його завжди можна й потрібно іменувати геніальним” [8, 151 – 152]. У такому контексті відповідь поета в “Літній ночі” вже не виглядає дивною.

Поет навчив свого молодого друга шукати й поважати у всьому божественне начало. Відтак ошасливлений хлопчина з нетерпінням чекає одкровення Господа, велич якого він бачить у зірках, а

чарівність – у птасі на гілці. Поетові ці предмети не потрібні: вони для нього – лиш відгомін того, що вже давно стало для нього вищим за всі сумніви. Він проводить поглядом сонце і прислухається в сутінках до знайомих голосів, які називають по буквах “алфавіт світового Духу”. Та його дух перебуває у сфері, де земне є лише відблиском вічного. Тож ми мали рацію, коли говорили, що поет тут наче “не при справі”. Така відстороненість дає змогу жартувати зі світом. Жарти поета забезпечують йому не бачену досі свободу, свободу, яку ми ще не пізнали, коли скаржились на порушення цілісності аналізованого вірша. Умілий інтерпретатор передусім повинен досягти свободи: позбутися чаруючої сили поезії і підвестись до позиції поета, щоб зрозуміти, що тут нічого не зіпсовано, нічого не принижено, що тут являє себе дух, який все ще прив’язаний до простору та вільно переходить від одного предмету до іншого, від однієї перспективи до іншої. Адже з позиції вічно-чистої сутності усе для нього однакове [9, 114 – 115]. Тому він може виривати той чи той елемент із загального й легко комбінувати різнорідні фрагменти. Йому відомо, що все органічно поєднуване і цей факт не потребує окремих доводів. Звідси маємо плавний перехід від епічно-пластичного до лірично-плинного, від оповіді до пісні.

Справді, у “Літній ночі” маємо фрагменти різного простору. Лише на Заході Аврора може зустрітись із Геспером. А як же “шатро”? Його не легко поєднати з “терасою”, бо воно – елемент персидської літератури, як і кипарис та бюльбюль (персидський соловей). Цей специфічний прийом є визначальною рисою всього “Західно-східного дивану” [1, 572 – 585]. Тож, із одного боку, письменник вплітає у канву поезії різноманітні східні елементи, як-от імена людей, назви предметів, звичаї і традиції, з другого, – він глибоко укорінений у західний світ, і нарешті, не може не озиратися на античну спадщину. Е. Штайгер резюмує: “Тут усі три сфери наче відображаються одна в одній: настрої німецького ландшафту, деталі Сходу й легенда про Аврору...” [9, 115]. Саме таке взаємовідображення не дає сталому загубитись у плинні минулого. Завдяки різнорідному змішуванню фарб предметне постає у фантастичній чарівності, де

один елемент можна легко замінити іншим: близьке далеким, минуле теперішнім тощо. Це дає нам змогу наче крізь тонку, оздоблену прекрасними орнаментами вуаль подивитись на стале і значуще – на “вічно-людське”.

Поетові в “Літній ночі” усе видається тотожним, однак не тому, що кожна річ по суті своїй нічого не варта, а тому, що кожна з них однаково захоплює його. Відтак він перебуває в тій вищій сфері, де істина не залежить від уникнення помилок, добро від моральності, краса від законів та мір класики – у сфері, де він пізнає гетівський “тип”. Тож в аналізованому вірші уже не йдеться ні про Захід, ні про Схід, ні про нас, мова йде про сутність, що проявляється в усьому й керує усім – про Дух чи про Бога:

*Бог прекрасен, и прекрасно
Все кругом, что в боге длится...*

Такий загальний висновок робить Е. Штайгер на основі іманентної інтерпретації вірша “Літня ніч”. Зауважимо, що ці міркування швейцарського літературознавця являють пряму паралель до його загального тлумачення художньої уяви Й.В. Гете як “миті”, яка дає змогу письменникові знайти свободу у виході з течії часу у вічне [детальніше див.: 4, 140 – 144].

Література

1. Брагинский И.С. Западно-восточный синтез в “Диване” Гете / И.С. Брагинский // Гете И.В. Западно-восточный диван. – М. : “Наука”, 1988. – С. 572 – 599.
2. Гете И.В. Западно-восточный диван / Иоганн Вольфганг Гете ; [отв. ред. И.С. Брагинский]. – М. : “Наука”, 1988. – 896 с.
3. Платон. Диалоги / Платон ; [пер. с древнегреч. ; сост., ред. и авт. вступит. статьи А.Ф. Лосев]. – М. : Мысль, 1986. – 606 с.
4. Радченко О.А. Іманентна поетика Еміля Штайгера : філологічний та філософський дискурс : монографія / О.А. Радченко. – Дрогобич : Посвіт, 2012. – 250 с.
5. Bewundert viel und viel gescholten : Der Germanist Emil Staiger (1908 – 1987) / [hrsg. von Joachim Rickses]. – Würzburg : Königshausen & Neumann, 2009. – 208 s.

6. Goethe J.W. Gedenkausgabe der Werke, Briefe und Gespräche / Johann Wolfgang Goethe ; [hrsg. von Ernst Beutler]. – Bd. 20 : Briefwechsel mit Friedrich Schiller. – Zürich – Stuttgart : Artemis, 1950. – 1132 s.

7. Goethe J.W. Einfache Nachahmung der Natur, Manier, Stil / Johann Wolfgang Goethe // Goethe J.W. Werke in vier Bänden / [hrsg. von Herbert Reinold]. – Bd. 4. – München ; Wien : Carl Hanser, 1982. – S. 391 – 396.

8. Goethe J.W. West-östlicher Divan / Johann Wolfgang von Goethe. – Berlin : Holzinger, 2013. – 242 s.

9. Staiger E. Meisterwerke deutscher Sprache aus dem neunzehnten Jahrhundert / Emil Staiger. – [3. Aufl.]. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1973. – 226 s.

Радченко Олег. “Летняя ночь” И.В. Гете: попытка имманентной интерпретации. Статья предлагает штайгеровскую имманентную интерпретацию стихотворения И.В. Гете как образца его позднего стиля, характеризующегося умением проникать в суть вещей, воспринимать общее в единичном, вечное в случайном. Дух поэта витает в сфере, где земное – лишь отблеск небесного, что позволяет ему легко комбинировать элементы разных миров (западного, восточного, античного), а читателю открывает перспективу на постоянное и значимое – на “вечно-человеческое”.

Ключевые слова: имманентная интерпретация, стиль, символ, поэзия Востока, античность, лирика И.В. Гете.

Radchenko Oleh. Goethe’s “Summer Night”: an attempt of immanent interpretation. The article deals with Staiger’s immanent interpretation of Goethe’s poem as an example of his late style, characterized by the ability to penetrate into the essence of things, to grasp the general in the separate, the eternal in the casual. The poet’s spirit soars in a sphere where earthly is only the reflection of heavenly. This allows the author to combine the elements of different worlds (western, eastern and ancient) and opens the reader a view on something steady and significant – the “eternally human”.

Keywords: immanent interpretation, style, symbol, poetry of the East, antiquity, Goethe’s lyrics.

*Галина ШЕВЦІВ,
Роман ШЕВЦІВ*

ТВОРЧИЙ ДОРОБОК Й.-В. ГЕТЕ В РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

Статтю присвячено аналізу творчого сприйняття й теоретичного осмислення Іваном Франком літературного доробку Й.-В. Гете. Зібрано й узагальнено висловлювання Івана Франка про творчість Гете, наявні в його літературно-критичних статтях. Проаналізовано судження Івана Франка про художню автобіографію Й.-В. Гете. Підкреслено вплив Й.-В. Гете на формування літературних поглядів Івана Франка.

Ключові слова: автобіографія, автор, вплив, стаття, особистість, цитата.

Постановка проблеми. Українсько-німецькі літературні та культурно-освітні взаємини – актуальна проблема сьогодення, яка вписується в парадигму сучасного наукового знання, названу антропоцентричною. Один із її аспектів – оцінка Іваном Франком творчості Гете, у тому числі автобіографічної, і те, який вплив вона мала на самого письменника. Зазначимо, що “Поезія і правда” Й.-В. Гете визнана в німецькому літературознавстві кульмінацією автобіографічного жанру та парадигмою автобіографічного письма початку ХІХ століття. Як зразок для написання автобіографічних творів, вона отримала широкий відгомін у європейській спогадовій літературі ХІХ – ХХ століть. У ХХІ столітті автобіографічний дискурс продовжує бути

актуальною літературознавчою проблемою. Цікавою та багатою в цьому плані є літературно-критична творчість Івана Франка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема “Гете-Франко” детально вивчається в українському літературознавстві протягом багатьох десятиліть (М. Гнатюк, М. Гольберг, І. Дорошенко, І. Журавська, Є. Маланюк, Л. Рудницький, Є. Сверстюк, М. Шаповалова). Гете близький українському митцеві і як поет, і як активний діяч культури, приваблюючи не лише як могутня творча особистість, але і як втілення руху культури в переломну епоху історії людства. М. Гольберг у цьому зв’язку зазначав: “Гете і Франко – дві творчі особистості, два діячі культури, які вміли слухати голос історії й відповідати на її запити. Водночас це два великі і багатогранні митці, цілісна творчість яких є втіленням ідеалу універсальної прогресивної поезії, який висунули романтики” [1, 195]. Для нинішнього покоління дослідників творчий доробок цих двох майстрів слова дає багатий матеріал для нових наукових розвідок, насамперед у контексті актуального для сьогодення дискурсу політичних стратегій і культур. Саме під таким поглядом проаналізовано в попередній нашій розвідці працю Івана Франка “Дещо про себе самого” – своєрідну автобіографію в мініатюрі, яка, пов’язуючи її автора з минулим, розповідає про його день нинішній [17]. Пропонована стаття – продовження започаткованого розгляду.

Її *мета* – дослідити проблему теоретичного осмислення Іваном Франком творчого доробку Гете, зокрема його літератури факту. Статтю підготовлено в межах науково-дослідної теми “Українсько-австрійсько-німецькі мовні, літературні та культурно-освітні взаємини”, над якою працює кафедра практики німецької мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Відомо, що Франко добре знав творчу спадщину Гете та був її великим поціновувачем. Із нею він познайомився ще в роки навчання в Дрогобицькій гімназії. Уже тоді він читав твори Гете та інших відомих німецьких письменників мовою оригіналу. У своїх літературно-критичних працях Франко неодноразово згадує ім’я цього письменника, цитує уривки з його текстів. Він віддає належне творчій спадщині

Ґете, називає його генієм німецького народу і ставить в один ряд із Гомером, Данте, Шекспіром. Здійснені Франком переклади творів Ґете – це блискучі зразки контекстуального підходу та розв’язання питання письменника та його доби: “... Франко говорить про Ґете як про людину, що глибоко пов’язана зі своєю епохою і водночас живе поза нею” [2, 51]. Важливим штрихом до проблеми “Ґете-Франко” є те, що обидва вони були універсальними діячами культури.

Є. Маланюк наголошував, що Франко за своєю природою був поетом інтелектуального, ґетеанського роду. Проте обставини життя й доби не дали сформуватися в особі нашого Каменяра другому Ґете, уже слов’янському. Слідом за великим німцем, Франко реалізовував на практиці фундаментальне поняття “світової літератури”, для якої нема великих і малих народів і культур, а далеке й локальне стає близьким і універсальним. Навіть короткий огляд літературно-критичних статей письменника дає можливість зрозуміти його погляди на значення творчості Ґете, її творче сприйняття та різностороннє теоретичне осмислення.

У статті “Слівце критики”, розмірковуючи про причину геніальності Ґете, Франко підкреслює велику самооб’єктивність цієї особистості: “Чому ж Ґете вважається за найбільшого поета наших времен? Тому, що не той світ зовнішній, но і себе самого умів об’єктивно представити” [6, 17]. Він не приховує свого захоплення складеними на народний лад піснями й баладами “Лісовий цар”, “Учень чародія”, “Наречена з Корінфа”. У статті “Як виникають народні пісні” Франко зазначає: “Звідси виходить, що чим досконалішим і глибшим є твір художньої поезії, тим у більшій мірі він несе в собі риси доби й обставин, серед яких виник, риси поглядів, прагнень, ідей, одним словом, індивідуальності самого поета. Це найвиразніше підтверджує визнання великого німецького майстра Ґете, котрий усі свої поетичні твори назвав (і цілком слушно) *Gelegenheitsgedichte*” [6, 62].

Є. Сверстюк переконаний, що глибоке проникнення в цінності цих двох митців виявляє в них багато спільних моментів, серед яких любов до народної пісні, легенди, античності, Біблії. На його думку, між ними наявний якийсь глибинний зв’язок. Суперечності, що

вирували в душі Франка, багато в чому нагадують ті, про які писав Гете. Окрім того, український поет у своїй творчості нерідко перегукується з Гете. Згадаймо, з одного боку, “Райнеке Фукс”, а з другого, – Вертера, що пройшов крізь усе інтимне життя Франка, так майстерно оспіване в образах “Зів’ялого листа”.

У “Передмові до видання “Вільгельма Телля” Шіллера Франко двічі згадує ім’я Гете в ряду велетів німецької літератури, скажімо: “В деяких невеличких містечках, як Веймарі, Єні, Дармштадті і др., потворилися могутні центри духовного життя, розцвіла пишним цвітом національна література. Се були кузні, з котрих такі велетні, як Лессінг, Вілланд, Гердер, Гете, Шіллер, виковували непобориме духовне оружжя, котрим Німеччина повинна була не тільки виборотися з глибокої прострації, але дійти до тої величезної сили, яку бачимо нині” [8, 118]. У цій же праці Франко підкреслює світову славу та популярність Гете: “... знамениті чужоземці, як мадам де Сталь, як і сам Наполеон, бачили в Німеччині “людей” тільки в Гете і Шіллера, а ніяк не в Ліппе-Детмольдах та Рейс-Грейц-Шлейцах” [8, 118].

Як стверджують українські дослідники, “з усіх творів Гете Франка особливо цікавив “Фауст” як твір цілого життя поета. Його розгляд займає найбільше місця серед сказаного Франком про Гете і своїм змістом у всіх відношеннях заслуговує особливої уваги” [16, 264]. Підтвердимо згадане таким фрагментом із статті письменника “Наш театр”: “Хто знає, яке величезне значення мали кукольні театри на розвій західноєвропейських народів і навіть таких геніїв, як Гете, що з такого Puppenspiel’a взяв основу для свого безсмертного “Фауста” [9, 288 – 289].

І. Журавська зазначає, що Франко вважав “Фауста” “архітвором світової літератури” [3, 120]. Зі статті “Лорд Байрон” дізнаємося, що Каменярь не просто високо оцінював гетевську творчість, а підходив до нього як до творця німецької літератури. І закликав орієнтуватися на нього й рівних йому в мистецтві творення поетичного тексту – праця “Із секретів поетичної творчості”: “Певна річ, зміст і композиція поетичного твору, його, так сказати, скелет в значній мірі мусять бути ділом розуму, обдумані, розважені й розмірені, і де сього нема, там і

найгеніальніше виконання деталей не окупить браку цілості. Повна гармонія сеї еруптивної сили вітхнення з холодною силою розумового обмірковування показується у найбільших велетнів людського слова, таких, як Гомер, Софокл, Данте, Шекспір, Гете і небагато інших” [11, 65].

Помічена неодноразова апеляція до імені Гете у приватному листуванні Франка. Зокрема, у листі до Уляни Кравченко від 14 листопада 1883 року він пише: “Особливо ж радий би я знати, чи владаєте німецькою, так як для належного виображення в поезії конечно би Вам пізнати таких авторів, як Гете, Гейне, Ленау, Віктор Гюго і др.” [10, 370]. А далі пояснює, чому так високо поціновує цього геніального поета: “Що ж доперва говорити про таких поетів, як Гете, котрих ум обнімав собою цілий світ людської мислі і науки?” [10, 370]. Важливий і такий факт із приватного життя Франка: 1874 року він подарував Ользі Рошкевич “Фауста”, що, на думку її сестри Михайлини, було виявом особливої його приязні й щирості почуттів.

У контексті проблеми автобіографізму доцільно звернутися до першого розділу “Історії української літератури” під назвою “Теорія і розвій історії літератури”, де Франко відгукується про “Поезію і правду” Гете. Ця розвідка насичена конкретними фактами, теоретичними узагальненнями та аргументованими висновками. Суттєво, що Франко використовує в тексті авторську назву життєпису – “Wahrheit und Dichtung”, ніде більше не вживану: “Гете видав свою переписку з Шіллером, свої спомини (“Aus meinem Leben”, “Wahrheit u “d Dichtung”), де сучасники уперве могли заглянути в духову великих поетів і слідити крок за кроком, майже день за днем, як постають, формуються і викінчуються великі поетичні креації, які різномодні сімена сходять і в’януть, поки така креація стане готовою. ... Аж тепер показалося, яке значення може мати докладна біографія письменника для повного зрозуміння його писань і чим буває письменник зі своєю творчістю для суспільності. Для літературної біографії, для критики, для історії літератури як синтези всіх часткових проб зрозуміння зв’язків між письменством і життям розкрилися тут нові, широкі горизонти” [11, 16 – 17].

Багаторазове звернення до творчості Гете не є бездумним схилинням перед величчю цього німецького генія чи слідуванням загальноприйнятій думці. Франко сміливо засуджує Гете за ізольованість від злободенних питань політичного життя країни й застерігає від фарисейської оцінки його романів: “В окремих висловлюваннях Франка ясно виступає розуміння того, що не все в творчості Гете однаково цінне і може бути прийнятим” [11, 263]. Стаття “Володимир Самійленко. Проба характеристики” засвідчує, що І. Франко критично ставився до творчості німецького поета, намагався бути об’єктивним в її оцінці.

Торкаючись питання рецепції “Поезії і правди” Гете в автобіографічній творчості Франка, звернемося до його спогадового письма. Передмова Франка до польського видання його творів “Дещо про себе самого”, звісна річ, аж ніяк не претендує на залучення до ряду всесвітньовідомих художніх автобіографій (“Сповідь” Августина, “Сповідь” Руссо, “Поезія і правда” Гете) насамперед із огляду на невеликий обсяг. Однак аналіз усієї Франкової творчої спадщини дає можливість відчитати в ній своєрідне відлуння літературного доробку генія німецької літератури [детальніше див. 17].

У контексті розгляду проблематики літературних впливів згадаймо Василя Стуса, який добре знав і високо цінував творчість Гете та присвятив йому свій вірш “Молодий Гете”, написаний 1965 року. Розмірковуючи у статті “Великий з найбільших” над проблемою “Гете-Франко”, він ствердив: “В нашій літературі до Гете найближчий І.Я. Франко, що чимало зробив для популяризації німецького поета... Аж надто схожі ці два голоси”! [5, 239]. Тож не випадковим є те, що коротка автобіографічна розповідь Франка відповідає на запитання Гете про те, що можна назвати оригінальним в маленької, звичайної людини.

На саму назву автобіографії Гете натрапляємо в оповіданні-спомині з власного життя “Гірчичне зерно”. Франко не висловлює в ньому жодних оцінних суджень про цей твір поета. Більше того, він ні погоджується з старим Лімбахом (головним героєм цього оповідання), ані суперечить йому. Однак згадка про “Поезію і правду” Гете в

цьому оповіданні доволі символічна, як і деякі книги на полицях його тодішньої бібліотеки. “Такою прозою, як сей Челліні, мало хто в світі вмів писати. Гете знав, що перекладати. Він хотів на ньому навчитися, як писати спомини, але полишився куди позаду свого взірця. Його *Dichtung und Wahrheit* многословна, претенсіональна і нудна – се найтяжчий гріх для споминів. Нудні! Für die Katz!” [12, 245].

Ім’я Гете посідає чільне місце в ряду великих класиків, які дали сильні імпульси для розвитку німецької національної культури. Очевидно, тому Франко звертається до нього й у своїх філософських працях. Скажімо, у статті “Що таке соціалізм?”, відповідаючи на запитання, чи не є система соціалізму штучною, він зазначає: “... Люди завдяки науці, праці, доброчинності і всебічному розвитку, при належнім матеріальному достатку доходили до дуже значного ступеня людської досконалості й задоволення (згадаймо тут Сократа, Шекспіра, Гете, Мілля) і те не суперечило їхній натурі, то чому щастя, добробут, розвиток мають суперечити цілим масам народів?” [13, 54]. Неодноразово апелюючи до Гете-поета, Франко у праці “Мислі о еволюції в історії людській” відгукується про нього як про науковця, називаючи найбільшим природженим ворогом метафізики в Німеччині, а також ворогом “безсторонньої історії”. Прикметним є посилення на Гете у фіналі статті “Що таке поступ?” (1903): “Як у цілій природі, так і в розвою людства керму держать два могутні кондуктори, тоті самі, яких пізнав вже великий німецький поет і вчений Йоганн Гете, а то голод і любов. Голод – се значить матеріальні і духові потреби чоловіка, а любов – се те чуття, що здружує чоловіка з іншими людьми” [15, 346].

Л. Рудницький у розвідці “Іван Франко і німецька література” особливо наголошує на ролі й місці німецької літератури у творчості Каменяра, спираючись при цьому на його переклади німецьких творів різних епох: старої й середньої доби, 18 – 19 століть. Міркування письменника про німецьких поетів і напрями німецької літератури допомагають дослідникові відстежити особливості розвитку його світогляду загалом і естетичних поглядів зокрема. На його думку, вони помітно еволюціонують у бік естетичних напрямів німецьких

митців класично-романтичної доби, із Гете включно. Аналізуючи цитування окремих німецьких авторів у творчості Гете, Л. Рудницький виявив, що Франко у своїх творах найчастіше цитує Гете і пояснює це його величезним впливом на особистість нашого генія. Суттєво, що значну долю цитат становлять фрагменти з “Фауста”, переклад якого здійснив Франко. Учений стверджує, що “цитати з творчості Гете ..., численні здогадки про німецького поета або ж про його твори (головно *Dichtung und Wahrheit* і його розмови з Екерманом) розсіяні по цілій творчості Франка і майже всюди відіграють цю саму роль. Франко цитує Гете, щоб на ньому оперти свою думку чи щоб краще змалювати дану ситуацію у своєму літературному творі та розкрити психологічний стан даного персонажу. У всіх цих цитатах та згадках Гете є для Франка непомильним авторитетом, а його твори найкращі приклади високої естетичної вартості” [8, 17].

Висновки. Як бачимо, Іван Франко багато зробив для ознайомлення українського читача з кращими досягненнями німецької культури. Проаналізовані нами матеріали відображають специфіку творчого сприйняття і теоретичного осягнення нашим письменником творчості великого німця, відомої у слов'янському літературному світі XIX – XX століть. Франко прагнув донести до українського читача кращі здобутки гетевської спадщини, насамперед літературної. Утверджуючи власні естетичні принципи, він сприяв творенню якісної української передової реалістичної літератури, апелюючи при цьому до кращих взірців світового словесного мистецтва. Проте процес літературної взаємодії Гете та Франка не можна зводити до простого відтворення готових зразків, тому недоцільними є пошуки простого копіювання манери та стилю Гете в творчості нашого генія.

Подальші перспективи дослідження пов'язуємо з проблемою творчого осмислення літературного спадку Гете у творах українських класиків, а також відображення в них специфіки її сприйняття чи несприйняття.

Література

1. Гольберг М.Я. До питання про універсалізм Івана Франка / М.Я. Гольберг // Франкознавчі студії : збірник наукових праць. – Випуск другий // Дрогобич : Вимір. 2002. – С. 185 – 204.
2. Гольберг М.Я. Іван Франко і викладання світової літератури у загальноосвітній школі / М.Я. Гольберг // Іван Франко в школі. – Випуск перший. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 51.
3. Журавська І.Ю. Іван Франко і зарубіжні літератури / І.Ю. Журавська. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – С. 118 – 136.
4. Рудницький Л. Іван Франко і німецька література / Леонід Рудницький. – Мюнхен : Український технічно-господарський інститут. – 1974. – 226 с.
5. Стус В. Великий з найбільших / В. Стус // Твори в 4-х томах (шести книгах). – Л., 1994. – Т. 4. – С. 239.
6. Франко І.Я. Слівце критики / І.Я. Франко // Збір. творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 26. – С. 19.
7. Франко І.Я. Як виникають народні пісні / І.Я. Франко // Збір. творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 27. – С. 62.
8. Франко І.Я. Передмова до видання “Вільгельма Телля” Шіллера / І.Я. Франко // Збір. творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 27. – С. 118.
9. Франко І.Я. Наш театр / І.Я. Франко // Збір. творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 28. – С. 288 – 289.
10. Франко І.Я. До Уляни Кравченко / І.Я. Франко // Збір. творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 48. – С. 370.
11. Франко І.Я. Історія української літератури / І.Я. Франко // Збір. творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 40. – С. 16 – 17.
12. Франко І.Я. Гірчичне зерно / І.Я. Франко // Збір. творів : у 20 т. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1950. – Т. 4. – С. 240 – 245.
13. Франко І.Я. Що таке соціалізм? / І.Я. Франко // Збір. творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 54.
14. Франко І.Я. Мислі о еволюції в історії людській / І.Я. Франко // Збір. творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 76, 82.
15. Франко І.Я. Що таке поступ? / І.Я. Франко // Збір. творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 346.
16. Франко І.Я. Про себе самого / І.Я. Франко // Збір. творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 31. – С. 28 – 32.
17. Шаповалова М.С. Література німецького Просвітительства в оцінці Івана Франка / М.С. Шаповалова // Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник п'ятий. – Львів, 1956. – С. 250 – 269.
18. Шевців Г.М. Іван Франко і Й.-В. Гете : до інтерпретації автобіографічного дискурсу в Івана Франка / Г.М. Шевців // Франкознавчі студії. – Випуск четвертий / Є. Пшеничний (голов. ред.), Л. Винар, В. Винницький та ін. – Дрогобич : Коло, 2007. – С. 438 – 447.

Шевцов Галина, Шевцов Роман. Некоторые замечания Ивана Франко о творческом наследии Й.-В. Гете. Статья посвящена анализу творческого восприятия и теоретического осмысления И. Франком литературного наследия Гете. Собрано и обобщено высказывания И. Франко о творчестве Гете, представленные в его литературно-критических статьях. Проанализированы мысли И. Франко о художественной автобиографии Гете. Подчеркнуто влияние Гете на формирование литературных взглядов И. Франко.

Ключевые слова: автор, автобиография, влияние, личность, статья, цитата.

Shevtsiv Halyna, Shevtsiv Roman. Some Ivan Franko's remarks on Goethe's artistic heritage. The article is dedicated to the analysis of creative perception and theoretical interpretation of Ivan Franko's works. Expressions about Goethe's creative work contained in Ivan Franko's literary and critical essays are collected and summed up. Ivan Franko's judgment on Goethe's autobiography is analyzed. The influence of Goethe on Franko's literature views is emphasized.

Keywords: autobiography, author, influence, article, personality, quotation.

УДК 821.111.09-97

Я 22

Лілія ЯВОРСЬКА

ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ ХРИСТІЯНСЬКОГО ФЕНТЕЗІ У РОМАНІ КЛАЙВА С. ЛЬЮЇСА “ХРОНІКИ НАРНІЇ”

У статті досліджено жанрову своєрідність християнського фентезі у романі Клайва С. Льюїса “Хроніки Нарнії”. Схарактеризовано жанр фентезі, що як такий сформувався на початку ХХ ст. Зіставлено сучасне й вікторіанське фентезі. Виокремлено характерні ознаки сучасного християнського фентезі. Проаналізовано сюжетно-композиційні особливості творів К.С. Льюїса, що відповідають жанру фентезі.

Ключові слова: література, жанр, фентезі, християнське фентезі, казка, міф, роман.

Постановка проблеми. Література для дітей ХХ ст. потребує всебічного аналізу жанрово-стильових та ідейно-естетичних концептів. Маючи глибоке коріння у міфологічних, фольклорних та літературних традиціях різних часів і народів, фентезі оформлюється як окремий жанр на початку ХХ ст. До сьогодні в літературознавстві немає усталеного визначення фентезі, що пов’язано із дискусійністю питань розвитку сучасних жанрів загалом і фентезі зокрема.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю теоретичного та історико-літературного вивчення у вітчизняному літературознавстві фентезі та християнського фентезі, його жанрових різновидів; недостатньою розробленістю проблеми жанрової природи творчості К.С. Льюїса.

Оскільки жанр вважається суто образним, метафоричним, чітке відділення реального від нереального допомагає критикувати ту саму культуру, яка споживає фентезі.

Аналіз останніх досліджень. Християнське фентезі та його засновник Клайв Стейплз Льюїс (1898 – 1963) перебували тривалий час у тіні слави Джона Р.Р. Толкіна, автора “Володаря Перстенів”, хоча творчості митця присвячено декілька монографій: “Християнський світ К.С. Льюїса” К. Кілбі (1965) [10], “Літературна спадщина К.С. Льюїса” К. Волша (1979) [12], “Розум та уява К.С. Льюїса: вивчення “Допоки ми не маємо облич” П. Шекеля (1984) [11] та ін. Про нього написано чимало статей (Х. Гарднер, Л. Вертута, Ч. Мурман, В. Хупер та ін.). Утім, у науковому дискурсі зарубіжного літературознавства спадщина К.С. Льюїса розглядалася переважно у теологічному плані (М. Доналдсон, Р. Канінгем, К. Кілбі та ін.), науковців більше цікавили зміст та сюжетно-композиційна побудова його творів (Л. Едей, Б. Мерфі, К. Філмер та ін.). Складна жанрова природа творчості К.С. Льюїса і, у зв’язку з цим, поетика християнського фентезі на сьогодні не досліджені ані в українському, ані в зарубіжному літературознавстві.

Мета статті – окреслити жанрову своєрідність твору К.С. Льюїса “Хроніки Нарнії” в контексті розвитку фентезійної літератури.

Питання про введення терміну “фентезі” як категорії жанрології є суперечливим. В оригінальному тексті-есе Дж.Р.Р. Толкіна слово *fantasy* можна трактувати у двох значеннях: 1) як назву літературного жанру; 2) як поняття “фантазія”. Уживання терміна “фентезі” стосовно жанрової специфіки художнього твору відповідає англomовній традиції. Однак й тут немає однозначності щодо потрактування цього терміна [8, 315].

Найчастіше фентезі розглядають як продовження алегоричної традиції англійської літератури. У цих творах простежується настанова на дослідження глибинних засад світу, прихованих за повсякденністю. Жанровим змістом фентезі є наявність “вторинного світу”, здатного породжувати “вторинну віру”. Міфологічні компоненти входять до

фентезі як органічна складова цього “вторинного світу”. Автори або спираються на традиційні міфи, або витворюють власну міфологію й міфопоетику. Характерними рисами фентезі є також наявність образів і ситуацій, які не мають (на відміну від наукової фантастики) раціонального пояснення – демонів, чарівників, міфологічних і легендарних істот, привидів, вампірів тощо; відсутність чіткої географічної і часової конкретики; етика й естетика середньовічного лицарства як певний еталон для наслідування; розробка загальнолюдських тем і проблем – протиборство добра і зла, небезпека абсолютної влади, перемога кохання та віри [1, 14].

Витоки фентезі укорінені у фольклорних казках і архаїчних міфах, середньовічних героїчних піснях та європейських лицарських романах, у творчості романтиків XIX ст. та окультистсько-містичній літературі кінця XIX – початку XX ст. Як окремий напрямок фантастичної літератури фентезі формується наприкінці XIX ст. Саме тоді з’являється низка творів, у яких виявляються провідні проблемно-тематичні комплекси нового жанру з відповідними жанровими структурами: героїчне, готичне, християнське, окультистське фентезі.

Характерною особливістю останнього етапу є вдосконалення та художній синтез основних напрямків фентезі, а також з’ява нових різновидів (дитяче, гумористичне фентезі тощо) [5, 283].

Варто приділити увагу авторам, які розробляли жанровий різновид християнського фентезі, – Ч. Вільямс, Т. Півіс та К. Льюїс. Після Першої світової війни християнське фентезі не мало таких міцних позицій, як у вікторіанську добу. Від початку Другої світової війни до 1950-х років, коли питання віри актуалізувалися у важких умовах суспільних випробувань, християнське фентезі набуває нового підйому [5, 284].

Зіставимо сучасне і вікторіанське фентезі. Вікторіанське фентезі постає у формі сну чи складається з низки розрізнених фрагментів. Сучасні письменники прагнуть до цілісності зображення художнього світу, міцного й незіпсованого, чітко структурованого, який є втіленням гармонії і описаний до найменших подробиць. Відзначено своєрідність концепції людини, втіленої в сучасних фентезі в

порівнянні з минулими зразками жанру. Якщо у вікторіанських фентезі герой (героїня) переважно були самотніми, то в новітніх фентезі герой належить до групи – дітей, друзів тощо, відповідно він стає носієм певних рис колективної свідомості. У фентезі XIX ст. висловлюється обурення проти людських вад (жадібності, егоїзму та ін.). Фентезі XX ст. розширює діапазон філософсько-морального змісту за рахунок певної соціалізації тем та мотивів. Сучасні письменники засуджують прагнення безмежної влади, панування над світом, пригноблення інших тощо. Християнське фентезі сповнено відчуттям кризи, близької катастрофи, небезпеки миттєвого знищення світу. Водночас головний акцент зроблено на образі Бога як Творця всього сущого, у творах змальовуються різні іпостасі, діяння й велич Бога, Його присутність у видимому й невидимому світі, у думках і вчинках персонажів [6, 218].

На підставі розгляду генезису й формування жанру фентезі, а також зіставлення різних етапів фентезійної літератури можна виокремити характерні ознаки сучасного християнського фентезі: настанова на створення уявного художнього світу, відмінного від реального; використання християнських компонентів (тем, образів, мотивів, сюжетів тощо); морально-філософський зміст із соціальним підтекстом; алегоричність; критичний пафос (викриття вад людини й суспільства); відчуття кризи, крихкості світу тощо.

Клайв Стейплз Льюїс – відомий ірландський та англійський письменник, філософ, літературний критик, автор багатьох творів для дітей, зокрема популярного роману “Хроніки Нарнії”, який належить до яскравих зразків християнського фентезі.

Аналізуючи творчу спадщину К.С. Льюїса, можна сказати, що його твори стали предметом широкого обговорення в критиці й літературознавстві. Дослідників цікавили теологічні аспекти творчості письменника, втілення християнської проблематики в його текстах. Проблеми жанру також розглядалися виключно з позицій релігійного спрямування творів [7, 34].

Актуальними проблемами сучасної науки є розробка єдиного методологічного підходу щодо фентезі загалом і християнського

фентезі зокрема, вивчення творчої спадщини К.С. Льюїса в світлі жанрології, з'ясування художньої традиції й новаторства письменника, його місця в літературному процесі [7, 33].

Публіцистичні твори К.С. Льюїса наповнені роздумами про природу художньої творчості загалом та його власної естетики. Однією з головних характеристик справжнього митця К.С. Льюїс вважає уяву. У зміст цього поняття він вкладає не лише художню творчість, а й силу інтуїції, метафізичне бачення світу, особливий спосіб спілкування з реальністю. Сприйняття та осягнення світу з допомогою уяви спрямовує художника, на думку К.С. Льюїса, до участі в метафізичній Реальності, а головною властивістю уяви є “радість”.

У публіцистичних працях К.С. Льюїса (“Просто християнство” (1952), “Роздуми про псалми” (1958), “Любов” (1960) та ін.) знайшло відображення сокровенне ставлення митця до Бога, відчуття невичерпної таємничості Творця. Християнські ідеї, викладені в статтях та есе письменника, згодом втілилися в образних формах художніх творів. К.С. Льюїс зосереджується на тому, що об'єднує всіх християн, – любов до Бога, радість буття, добро і зло, складність сприйняття Бога і необхідність приходу до Нього [4, 71].

Твори К.С. Льюїса, засновані на міфологічному сюжеті й фантастичному припущенні, акцентують жахи й сподівання реального світу, ведуть читачів до глибинного осмислення дійсності з позиції вічних цінностей.

Образ Нарнії втілює особливості християнської концепції К.С. Льюїса, котрий використав форму казки для втілення складних питань віри й світобудови. У творі поєднуються елементи біблійних і язичницьких міфів. Автор розробляє мотиви творіння, смерті, воскресіння, жертви, кінця світу та ін. Образ Аслана постає як художня аналогія образу Ісуса Христа. Через міфологічні й казкові компоненти, що органічно увійшли до структури фентезі, К.С. Льюїс утверджує думку про необхідність переосмислення життя й відкриття Бога [4, 72].

Сюжетно-композиційними особливостями творів К.С. Льюїса є вибудовування “вторинних світів”, кожен із яких має свою специфічну географію, а також виховання читача в дусі “вторинної віри” на

основі християнського вчення. Це відповідає жанру фентезі, про що писав Дж.Р.Р. Толкін в есе “Про чарівні казки” [8]. Паралельний реальному художній світ, який створює К.С. Льюїс, є символічним віддзеркаленням проблем і ключових питань дійсного світу, можливістю виходу для людини за межі буденності в пошуках свого місця у всесвіті. Рух сюжету в “Хроніках Нарнії” зумовлює мотив мандрівки. Хронотоп дороги, який наявний і в античних міфах, і у фольклорі (казках), і в біблійних оповідях, пов’язаний у творах К.С. Льюїса із філософсько-моральними пошуками героїв, із відкриттям Бога й істини [4, 72].

Тут можна простежити вплив центрального конфлікту творів К.С. Льюїса – боротьби добра і зла на своєрідність просторово-часової організації “Хронік Нарнії”. Вертикальні (низ-верх, земне-космічне, небо-пекло та ін.) й горизонтальні (суша-море, гори-дерева та ін.) опозиції створених письменником символічних світів корелюють із параметрами внутрішнього простору персонажів (добро-зло, істинне-хибне, віра-зневіра, чоловіче-жіноче та ін.). Художній час у “Хроніках Нарнії” не відповідає законам хронологічного реального часу, він є символічним фентезійним часом, який акцентує християнські ідеї та онтологічні питання буття. Цей час дає можливість уявного прискорення (чи уповільнення), циклічного повернення, погляду не тільки в минуле, але й у близьке та далеке майбутнє. Злиття особливостей земного й міфологічного часу, синхронізація подій (що відбуваються в різних місцях), наявність різних часових планів (які розвиваються з різною швидкістю) зумовлює складну композиційну організацію фентезійних творів К.С. Льюїса [4, 72].

Висновки. Отже, К.С. Льюїс надав християнському фентезі, на відміну від інших різновидів, нового звучання, накресливши подальші шляхи розвитку жанру.

Дослідивши творчий доробок К.С. Льюїса можна сказати, що він – доробок – активно досліджується в зарубіжному літературознавстві, тоді як в українському науковому дискурсі його художня спадщина не знайшла належного висвітлення. У зв’язку з цим є потреба в подальшій розробці проблем творчості письменника, особливо в

аспектах поетики його творів, в контексті розвитку жанру фентезі й сучасного роману.

Література

1. Александрук І.В. Вербалізація можливих світів у жанрі фентезі (на матеріалі творів сучасних англійських та американських авторів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / І.В. Александрук ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2011. – 20 с.
2. Галич Олександр, Назарець Віталій, Васильєв Євген. Теорія літератури : підручник / за наук. ред. Олександра Галича. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.
3. Гнідець Уляна. “Сучасна” література для дітей та юнацтва як інтегрована субсистема загальнонаціонального процесу / Уляна Гнідець // Література. Діти. Час. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. – Рівне : Дятлик М., 2013. – Вип. 4. – С. 46 – 51.
4. Жаданова Т.В. Метафоричність мови К.С. Льюїса у “Хроніках Нарнії” / Т.В. Жаданова // Іноземна філологія. Український науковий збірник. – Вип. 118. – Львів : Вид-во ЛНУ, 2007. – С. 71 – 76.
5. Жаданова Т.В. Жанр фентези вчора, сьогодні, завтра / Т.В. Жаданова // Вісник ХНУ. – № 632. – Сер. Філологія. – Вип. 42. – Х. : Вид-во ХНУ, 2004. – С. 283 – 286.
6. Жаданова Т.В. Современное христианское фэнтези: вариативность использования традиционных библейских сюжетов / Т.В. Жаданова // Вісник ХНУ. – № 727. – Сер. Філологія. – Вип. 47. – Х. : Вид-во ХНУ, 2006. – С. 217 – 220.
7. Жаданова Т.В. Христианское фэнтези в XX веке / Т.В. Жаданова // Вісник СевНТУ. – Вип. 102. Філологія : зб. наук. пр. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2010. – С. 32 – 36.
8. Толкин Дж.Р.Р. О волшебных сказках / Дж.Р.Р. Толкин // Приключения Тома Бомбадила и другие истории : пер. с англ. – СПб. : Азбука, 1999. – С. 315 – 410.
10. Kilby C. The Christian world of C.S. Lewis / C. Kilby. – London, Abington, 1965. – 450 p.
11. Schakel P. Seeing and knowing: the epistemology of C.S. Lewis's Till we have faces / P. Schakel. – Seven, 1983, № 4.
12. Walsh C. The literary legacy of C.S. Lewis / C. Walsh. – London, Harper Collins, 1979. – 180 p.

Яворская Лилия. Жанровое своеобразие христианского фэнтези в романе Клайва С. Льюиса “Хроники Нарнии”. В статье исследованы жанровое своеобразие христианского фэнтези в романе Клайва С. Льюиса “Хроники Нарнии”. Охарактеризован жанр фэнтези, сформирован как отдельный жанр в начале XX в. Сопоставлены

современное и викторианское фэнтези. Выделены характерные признаки современного христианского фэнтези. Проанализированы сюжетно-композиционные особенности произведений К.С. Льюиса, соответствующие жанру фэнтези.

Ключевые слова: литература, жанр, фэнтези, христианское фэнтези, сказка, миф, роман.

Yavorska Liliya. Genre originality of Christian fantasy of the novel “The Chronicles of Narnia” by Clive S. Lewis. This article explores the genre originality of Christian fantasy of the novel “The Chronicles of Narnia” by Clive S. Lewis. Genre of fantasy, which was formed as a separate genre in the early 20th century is characterized. Modern and Victorian fantasy are compared. The characteristic features of modern Christian fantasy are determined. Plot and compositional features of Clive S. Lewis’ works which correspond to the genre of fantasy are analyzed.

Keywords: literature, genre, fantasy, Christian fantasy, fairy tale, myth, novel.

УДК 37.035.6:811.161.2

Л 14

Світлана ЛАГДАН

АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА

Стаття присвячена розгляду позитивних чинників формування мовної особистості сучасного студента з аксіологічних позицій. Закцентовано увагу на ролі позааудиторних заходів, їх значенні у вихованні національної свідомості, подано опис мовних заходів, які проводяться у вищому навчальному закладі технічного профілю.

Ключові слова: *мовна особистість, мовне виховання, національна свідомість, мовні заходи, культура мови.*

Постановка проблеми. Становлення України як молодої держави передбачає комплексну розбудову не лише економічного, а й інтелектуального та духовного потенціалу. У формуванні останнього найбільш суттєвим компонентом є мова – визначальний чинник існування і збереження національної ідентичності. Відчуження українців від їх національної мови через тривалу експансію, загалом російську, спричинило складну мовну ситуацію, мовну й культурну асиміляцію значної частини громадян, послаблення їх національної свідомості, що найбільш відчутно в східних і південних регіонах України. За таких умов важливо виховувати високу мовну свідомість, особливо у молодого покоління – учнів, студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На тому, що саме вивчення рідної мови, її використання, повага до неї сприяють усвідомленню себе представниками нації, допомагають виховувати

людину як особистість, наголошували вчені й педагоги І. Огієнко, О. Потебня, К. Ушинський, В. Сухомлинський. В останні роки до дослідження мовної особистості зверталися такі науковці, як Ю. Караулов, В. Красних, В. Маслова, С. Єрмоленко, Л. Мацько, І. Бех, О. Біляєв, І. Кресіна, А. Богуш, О. Трифонова, О. Кисельова, І. Голубовська, П. Селігей тощо. Проблемі виховання мовної особистості в освітніх закладах, зокрема вищих, присвячені праці В. Загородної, М. Пентилюк, В. Пилипенко, А. Стьопіна, М. Палагути, В. Кульчицького.

Погоджуємося з думкою тих дослідників, які стверджують, що “мовна особистість існує в культурі, відображеній у мові, формах суспільної свідомості, поведінкових стереотипах і нормах, предметах матеріальної культури” [2, 131], тому “виховання мовної особистості не може обійтися без опори на національну мову, на мовні знаки національної культури. Тільки той, хто засвоює мовну культуру в усій її сукупності й багатогранності, здатен стати творцем мовних цінностей” [3, 69]. Цілком очевидно, що мовне виховання має аксіологічне підґрунтя, формувати мовну компетентність потрібно через відповідний дидактичний матеріал і в аудиторній, і в позааудиторній роботі, стимулюючи таким чином творчі прагнення.

Оскільки, як слушно зауважує М. Пентилюк, “генетичну основу української мовної особистості складають українські національно-культурні традиції, мовна свідомість і самосвідомість, соціальні, соціолінгвістичні характеристики мовного колективу” [5, 295], важливо виховувати у студентів не лише повагу до мови, а й через мову повагу до національної культурної спадщини, високі морально-етичні цінності. І це стосується не лише викладачів-філологів і загалом педагогів. “Формування ціннісних світоглядних основ молодих людей, моральних переконань, виховання у підростаючого покоління інтересу до культури й мистецтва, розвиток духовного потенціалу молоді повинні бути усвідомлені політичною і державною елітою суспільства, оскільки його завтра багато в чому визначається тим, які цінності й настанови прищеплені молодому поколінню сьогодні” [8, 87].

Метою нашої статті є з'ясувати роль позааудиторних заходів у формуванні мовної особистості сучасного студента, виявити їх аксіологічну основу, проаналізувати різнорівневий дидактичний матеріал.

Одним із потужних факторів впливу на національну свідомість студента й виховання його як мовної особистості є проведення позааудиторних заходів конкурсного, популярного, урочистого, пропагандистського характеру. Так, дослідники В. Пилипенко й А. Стьопін стверджують, що “форми позааудиторної роботи допомагають на конкретному культурно-історичному матеріалі переконливо показати студентам не тільки досягнення українського народу, а й те, що українська ментальність стала тим історичним здобутком та якістю нації, що забезпечили їй виживання в найтяжчих умовах бездержавності, а її домінантами є стійкість, мужність, непокірність, наполегливість у досягненні мети, сподівання на краще” [6, 287 – 288].

Мовними заходами в Дніпропетровському національному університеті залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна є конкурси, олімпіади, вікторини, конференції, декади, тижні мови, випуски стінгазет “Студентська мовотворчість” і “Цікаво знати”, консультації з мовних питань для студентів і викладачів тощо. Серед них передусім ініційовані Міністерством освіти і науки України, а також розроблені мовознавчою секцією кафедри українознавства. Так, із кінця 90-х років проводиться олімпіада з української мови, із 2004 року – I тур Всеукраїнської студентської олімпіади. Її завданням є сприяти зацікавленості студентів у поглибленні знань з української мови, утверджувати її пріоритет як державної. Участь в олімпіаді беруть студенти 1 – 4-х курсів, а переможці університетського туру змагання виборювали призові місця у підсумковому турі 2004 та 2010 років.

За всієї традиційності цього заходу щорічно він має новизну, видозмінюються й урізноманітнюються завдання олімпіади – тлумачення понять, переклад, редагування, добір слів певної категорії, власне висловлювання тощо. Продемонструвати багатство словникового запасу допомагають завдання: дібрати фразеологізми

чи пояснити їх значення; розрізнити значення паронімів; дібрати до іншомовних слів українські відповідники тощо. Орфографічну й морфологічну вправність виявляють завдання: знайти у кожному рядку неправильно написане слово та записати правильний варіант, записати числівники словами, виконати тести. Добір стилістично виправданих мовних засобів і форм висловлювання передбачають такі завдання: укласти статтю до тлумачного словника, укласти замітку-привітання до газети у зв'язку з ювілеєм університету, відредагувати словосполуки чи речення, відредагувати документ, перекласти словосполуки з російської мови.

Формувати творчі здібності, вміння образно, логічно й граматично правильно будувати власне висловлювання має на меті написання твору-мініатюри. Виховну мету переслідують і тема твору: *“Учіться – завжди знадобиться”*, *“Що нам буде потрібно завтра: комп'ютер чи книга?”*, *“Заговори, щоб я тебе побачив”*, *“Яка людина, така й мова”*.

Стимулом для подальшого вдосконалення знань і навиків, з'ясування мовних тонкощів є аналізування робіт олімпіади із запрошенням усіх учасників, висвітлення підсумків на дошці оголошень, у багатотиражній університетській газеті “ДПТ сьогодні”.

Став традиційним серед студентів і Міжнародний конкурс з української мови імені Петра Яцика, до якого університет долучився 2002 року. Основними завданнями конкурсу є: підняття престижу української мови; підвищення рівня знань; формування почуття патріотизму, потреби особистої причетності до процесів утвердження і розвитку мови. 2003 року за організацію означеного конкурсу кафедра українознавства була відзначена грамотою управління освіти Дніпропетровської облдержадміністрації. Специфікою конкурсу останніх років стало проведення його 9 листопада, у День української писемності та мови, підведення підсумків – на розширеному засіданні кафедри чи урочистому заході за участю всіх конкурсантів, що передбачає нагородження переможців, оголошення правильних відповідей, аналіз допущених помилок і супроводжується виконанням українських пісень, читанням віршів, цитуванням окремих завдань та уривків із творів конкурсантів.

Мовознавча секція творчо підходить до формування завдань, щоб зробити їх цікавими як для учасників конкурсу, так і учасників підсумкових дійств, – це тести з історії української мови, її лексики та фразеології, граматичного ладу, стилістики, переклади технічних текстів, письмові роботи з творчими завданнями, усні висловлювання за обраною темою (*“Цензура на телебаченні – це добре чи погано?”*, *“Успішна людина. Хто вона?”*, *“Я та моя професія”*, *“Чи є потреба в милосерді сьогодні?”*). В усному етапі змагання студенти мали можливість поділитися роздумами про сьогодення і майбутнє України, визначити свої пріоритети, окреслити проблеми, що є нині в житті нашого суспільства.

Серед запропонованих завдань – редагування виразів, що безпосередньо пов’язане не лише із правильністю, а й з чистотою мови, виробленням так званого мовного чуття. Також давалися завдання пояснити значення паронімів, вибрати з-поміж поданих неправильно написані слова, дібрати синоніми, дібрати фразеологічні антоніми.

Часто тематика завдань ґрунтується на життєвих проблемах. Так, досить цікавим виявилось для студентів завдання утворити від поданих слів прислів’я та приказки про родинно-сімейні відносини, виконання якого засвідчило не лише знання фольклору, а й спостережливість, і життєвий досвід, і моральні цінності конкурсантів. Наприклад, складну проблему виховання дітей у сім’ї відображає прислів’я, яке можна утворити зі слів *“так, сяк, батько, мати, дитина, казати, рости, будяк”*, – *“Коли батько каже так, а мати сяк, росте дитина, як будяк”*. У ньому звучить глибоке народне переконання, що у вихованні дитини батько й мати мають бути однастайними, не може один карати, а інший жаліти.

Тему сім’ї порушує і завдання написати твір-мініатюру *“Завдячую тобі, родині”*. Ці студентські роботи пройняті особливою теплотою. Зворушливо-інтимними, лагідно-проникливими є слова подяки учасників конкурсу батькові, матері, дідусеві, бабусі, братам і сестрам. У творах студенти вказують на неоціненне значення сім’ї для щастя людини, у вихованні особистості, обґрунтовують свої

переконання, що з міцної родини складається міцна нація, діляться найсокровеннішим.

Відзначається масовістю Міжнародний мовно-літературний конкурс учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка, що ініційований Міносвіти з метою вшанування творчої спадщини Кобзаря, виявлення творчо обдарованої молоді, розвитку творчого потенціалу. За умовами I (університетського) етапу, конкурсантам слід написати твір на запропоновану тему та подати, якщо є, власні літературні твори, прозові чи ліричні. Темами творів були обрані: *“Тарас Шевченко у сприйнятті молодого українця”*, *“Минуле і майбутнє України у творчості Т. Шевченка”*, *“Здається – кращого немає нічого в Бога, як Дніпро та наша славная країна”*. Роботи багатьох учасників відзначаються змістовністю, художньою майстерністю. Активно подають студенти на конкурс і свої поетичні й прозові доробки, кращі з яких, а також твори переможців публікуються в університетській газеті “ДПТ сьогодні”.

Переможці університетських змагань конкурсів П. Яцика та Т. Шевченка щорічно беруть участь в обласному, а також фінальному етапах, де виборюють призові місця (II місце у фінальному етапі Міжнародного мовно-літературного конкурсу імені Тараса Шевченка 2013 року, III місце – 2014).

Важливим у формуванні студента як особистості є приклад викладача, зокрема й у ставленні до мови. З метою підняття престижу української мови в університеті був започаткований мовний турнір, який проводився серед студентської молоді і науково-педагогічних працівників.

Символічні дати проведення мовного турніру: стартував він у Міжнародний день рідної мови, 21 лютого, і проводився протягом місяця; підведення підсумків з оголошенням та відзначенням переможців відбувалося 24 травня, у День слов'янської писемності та мови в рамках заходу “Пречиста мово, слово світанкове...”. До Дня української писемності та мови 2008 року кафедра нагороджена грамотою Управління культури міської ради за активну, плідну працю з розвитку традицій української писемності й мови.

Під час проведення мовного турніру учасникам були запропоновані різноманітні завдання, серед яких: переклад термінів, редагування речень та словосполук, підбирання синонімів і фразеологізмів, продовження прислів'їв і приказок, з'ясування значень іншомовних префіксів, встановлення роду іменників, переклад словосполук на позначення часових вимірів, утворення назв мешканців від населених пунктів, відмінювання числівників тощо. Частина завдань носить творчий характер: написання творів-роздумів, підбирання епітетів, формулювання відповідей на загадки-жарту, підготовка тез програми ректора, складання із поданими словами жартівливого вірша-буриме.

Відповідно до запропонованих завдань визначалися переможці (окремо серед студентів і викладачів) у таких номінаціях: гран-прі, за досконале володіння мовою, за володіння термінологією, за краще знання українського фольклору, за продемонстроване багатство словникового запасу, за художню майстерність мовлення. На підсумковому урочистому заході цитувалися краще виконані завдання, цікаві уривки з творів.

Значним сплеском студентської й викладацької творчості характеризуються твори, темами яких у різні роки були: *“ДІТ у моєму житті”* (присвячений ювілеєві університету), *“Дніпропетровськ у моєму житті”*, *“Мій улюблений викладач”*, *“Діти́вський фольклор: байки, анекдоти, жарти, курйози, неписані традиції”*. Аналізуючи роботи, стає зрозумілим, що їх автори пишаються рідним вузом, містом. А викладачі за рядками своїх творів постали перед студентами по-новому: романтиками, людьми, закоханими в життя, свою професію, роботу.

Щорічно інформація про проведення мовного турніру висвітлювалася на сторінках газети *“ДІТ сьогодні”*. А про популярність мовного турніру свідчить той факт, що в ньому часто брали участь конкурсанти минулих років.

Вихованню поваги до рідної мови, відображенню її багатого словника, національного колориту, поглибленню знань сприяють також студентські наукові конференції. У рамках традиційного тижня

студентської науки, який проводиться щорічно у квітні, кілька років поспіль працює мовознавча підсекція, темами якої були *“Культура мови”*, *“Багатство лексики та фразеології”*, *“Українська фразеологія”*, *“Власні найменування людей”*, *“Семантика імен та відособових прізвищ”*, *“Особливості українського прізвище творення”*. Відповідно до тематики були підготовлені виставки літератури, вікторини, ребуси. Наприклад, неабияке зацікавлення викликало з’ясування походження та значення прізвищ усіх учасників.

Висновки. Механізми виховання мовної свідомості можуть бути різноманітні, проте вони не повинні бути обтяжливими, щоб не викликати зворотний ефект. Варто уникати примусу й маніпуляцій свідомістю, а у виховному процесі *“дотримуватися трьох основних методичних засад: ненав’язливості, безперервності й комплексності”* [7, 72]. Учасникам виховного процесу – учителям, викладачам – добре відомо, що проведення позааудиторних заходів, зокрема мовознавчого характеру, у технічному ВНЗ, – справа надзвичайно клопітка, що потребує значних затрат часу, енергії, розумового й фізичного потенціалу. Але вона винагороджується зміною ставлення до мови, не залишає учасників байдужими до проблем її поширення й розвитку, змушує задуматися над її цінністю й суспільним значенням.

Література

1. Голубовська І.О. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен / І.О. Голубовська. – Режим доступу: http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Studia_Linguistica_1/025_033.pdf.
2. Загороднова В.Ф. Навчання і виховання національно свідомої особистості з аксіологічних позицій / В.Ф. Загороднова // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету : Педагогічні науки. – 2014. – Вип. 1. – С. 128 – 135.
3. Кульчицький В.Й. Проблема рідномовної компетенції в структурі духовно-практичної діяльності особистості / В.Й. Кульчицький // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2011. – № 59. – С. 68 – 71.
4. Палагута М.І. Роль української мови у відродженні національної культури у студентів технічних закладів навчання / М.І. Палагута // Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії. – 2005. – Т. IX. – С. 335 – 338.

5. Пентилюк М. Мовна особистість майбутнього вчителя-словесника в контексті професійної підготовки / М. Пентилюк // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – 2014. – Ч. 2. – С. 290 – 297.

6. Пилипенко В.Ю. Мовне виховання особистості у вищій школі в багатонаціональному регіоні : питання політики та практики / В.Ю. Пилипенко, А.О. Стьопін // Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії. – 2005. – Т. IX. – С. 282 – 288.

7. Селігей П.О. Мовна свідомість : структура, типологія, виховання / П.О. Селігей // НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2012. – 218 с.

8. Ярина Е.В. Ценности и ценностные ориентации молодежи как фактор развития ее потенциала / Е.В. Ярина // Людина і світова глобалізація : перспективи та межі розвитку : тези Міжнародної наукової конференції. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна, 2012. – С. 86 – 87.

Лагдан Светлана. Аксиологические аспекты формирования языковой личности современного студента. Стаття присвячена розгляду позитивних факторів формування мовної особистості сучасного студента з аксиологічних позицій. Акцентовано увагу на ролі внеаудиторних заходів, їх значенні в вихованні національного свідомості, наведено опис мовних заходів, які проводяться в вищій навчальній закладі технічного профілю.

Ключевые слова: мовна особистість, мовне виховання, національне свідомість, мовні заходи, культура мови.

Lahdan Svitlana. The axiological aspects of linguistic identity formation of modern student. The article considers the positive factors in the linguistic identity formation of modern student from axiological positions. It is emphasize the role of extracurricular activities, their role in the language personal development of national consciousness, given a description of the language activities which is carried out in educational institution of technical direction.

Keywords: linguistic identity, language personal development, national consciousness, language activities, speech culture.

НАШІ АВТОРИ

Баган Мирослава, професор кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету, доктор філологічних наук, доцент.

Бачкур Надія, аспірантка кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Біличенко Ольга, професор кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ, доктор наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури.

Власова Людмила, старший викладач кафедри ділової іноземної мови та міжнародної комунікації Національного університету харчових технологій, Київ.

Гірняк Світлана, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання в початковій школі ДДПУ імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент.

Гоцинець Ірина, доцент кафедри порівняльної педагогіки та методики викладання іноземних мов, ДДПУ імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент.

Демберецька Мирослава, старший викладач кафедри практики німецької мови ДДПУ імені Івана Франка.

Іваночко Ганна, доцент кафедри світової літератури та славістики ДДПУ імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент.

Колечко Марія, доцент кафедри світової літератури та славістики ДДПУ імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент.

Котович Віра, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання в початковій школі ДДПУ імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент.

Кравченко Леся, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри світової літератури та славістики філологічного факультету ДДПУ імені Івана Франка.

Куза Анжела, завідувач кафедри українознавства Львівського національного аграрного університету, в.о. доцента.

Куцик Олена, доцент кафедри світової літератури та славістики ДДПУ імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент.

Лагдан Світлана, старший викладач кафедри українознавства Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна.

Мацьків Петро, професор кафедри української мови ДДПУ імені Івана Франка, доктор філологічних наук, професор.

Мішеніна Тетяна, доцент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ “Криворізький національний університет”, доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук.

Олімпська Анастасія, аспірантка кафедри англійської мови і методики її викладання Херсонського державного університету.

Охріменко Леся, викладач методики української мови в початкових класах, заступник директора з навчально-виробничої роботи КЗЛОП Самбірського педагогічного коледжу імені Івана Филипчика.

Пікуш Олена, викладач кафедри практики англійської мови ДДПУ імені Івана Франка.

Прима Любов, доцент кафедри мовної та міжкультурної комунікації ДДПУ імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент.

Радченко Олег, доцент кафедри практики німецької мови ДДПУ імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент.

Шевців Галина, старший викладач кафедри практики німецької мови ДДПУ імені Івана Франка, кандидат філологічних наук.

Шевців Роман, старший викладач кафедри практики німецької мови ДДПУ імені Івана Франка.

Штибель Юлія, аспірант кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання в початковій школі ДДПУ імені Івана Франка.

Яворська Лілія, здобувач кафедри французької мови та компаративістики ДДПУ імені Івана Франка.

OUR AUTHORS

Bachkur Nadiya, post-graduate student of the Ukrainian Language Department, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.

Bahan Myroslava, professor of the Ukrainian Philology and Slavic Studies Department, Kyiv National Linguistic University, doctor of sciences (Philology), associate professor.

Bilychenko Olha, professor of the Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, doctor of sciences (Social Communications), associate professor of the General and Russian Linguistics and Theory and Practice of Literature Department.

Demberetska Myroslava, lecturer of the Practical German Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Hirnyak Svitlana, associate professor of the Philological Disciplines and Their Methods of Teaching in Primary School Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (Philology).

Hotsynets Iryna, associate professor of the Comparative Education and Methods of Teaching Foreign Languages Department, Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (Philology), associate professor.

Ivanochko Anna, associate professor of the World Literature and Slavic Studies Department, Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (Philology), associate professor.

Kolechko Maria, associate professor of the World Literature and Slavic Studies Department, Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (Philology), associate professor.

Kotovych Vira, associate professor of the Philological Disciplines and Their Methods of Teaching in Primary School Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (Philology), associate professor.

Kravchenko Lesya, professor, the head of the World Literature and Slavic Studies Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, doctor of sciences (Philology), professor.

Kutsyk Olena, associate professor of the World Literature and Slavic Studies Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (Philology), associate professor.

Kuza Angela, the head of the Ukrainian Studies Department, Lviv National Agrarian University, acting associate professor.

Lahdan Svitlana, senior lecturer of the Ukrainian Studies Department, Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after academician V. Lazaryan.

Matskiv Petro, professor of the Ukrainian Language Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, doctor of sciences (Philology), professor.

Mishenina Tetyana, associate professor of the Ukrainian Language Department, Kryvyi Rih Pedagogical Institute of the state higher educational establishment “Kryvyi Rih National University”, doctor of sciences (Theory of Education), candidate of sciences (Philology).

Okhrimenko Lesya, teacher of the methods of teaching Ukrainian in primary school, deputy director in training and industrial activities of Sambir State Pedagogical College named after Ivan Fylypchuk.

Olimpska Anastasia, post-graduate student of the English Language and Its Methods of Teaching Department, Kherson State University.

Pikush Olena, lecturer of the Practical English Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Pryma Lyubov, associate professor of the Lingual and Intercultural Communication Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (Philology), associate professor.

Radchenko Oleh, associate professor of the Practical German Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (Philology), associate professor.

Shevtsiv Halyna, associate professor of the Practical German Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (Philology).

Shevtsiv Roman, senior lecturer of the Practical German Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Shtybel Yuliya, post-graduate student of the Philological Disciplines and Their Methods of Teaching in Primary School Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Vlasenko Lyudmyla, senior lecturer of the Business Foreign Language and International Communication Department, National University of Food Technologies, Kyiv.

Yavorska Liliya, research fellow of the French Language and Comparative Studies Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

ЗМІСТ

БАГАН Мирослава. Односкладні буттєві заперечні речення в сучасному українському мовленні та фольклорній традиції.....	4
БАЧКУР Надія. Замовчування як засіб вираження емоцій у прозовому тексті початку ХХІ століття.....	17
ГІРНЯК Світлана. Самовизначення українською інтелігенцією своєї ролі в соціальному світі: єдність минулого і сьогодення.....	29
ГОЦИНЕЦЬ Ірина. Негативний аксіологічний зміст номінації <i>зона</i> у поезії чорнобильської тематики.....	45
ДЕМБЕРЕЦЬКА Мирослава. Словотвірний потенціал напівсуфіксів німецьких прикметників.....	54
ІВАНОЧКО Ганна. Сакральний світ у творах “Во дні они” Наталени Королеви.....	64
КОТОВИЧ Віра. Ойконіми Галицького та Галицько-Волинського князівств: посесивні архаїчні утворення на -*їь	74
КУЗА Анжела. Релігійна фразеологія проповідей Святослава Шевчука.....	87

КУЦИК Олена,

КОЛЕЧКО Марія. Реалізація

лінгвокультурологічного концепту “робота/работа”

в українських і російських паремійних одиницях

(на матеріалі збірників І. Франка

“Галицько-руські народні приповідки”

та В. Даля “Пословицы русского народа”).....99

МІШЕНИНА Тетяна. Інтерфедеми

в сучасній українській мові.....109

МАЦЬКІВ Петро. Лінгвокогнітивне дослідження

біблійного тексту.....121

ОЛІМПСЬКА Анастасія. Синтаксичний простір

американських поетичних текстів

у когнітивному висвітленні.....131

ОХРІМЕНКО Леся. Навчальний матеріал

для уроків української мови

як засіб формування правописних умінь

і навичок молодших школярів.....146

ПІКУШ Олена. Фонологічні неологізми

в англійській мові: специфіка їх утворення.....158

ШТИБЕЛЬ Юлія. Словесні образи-символи

в біблійному тексті.....167

БІЛИЧЕНКО Ольга. Особливості

національної художньої літератури

в культурі сучасного інформаційного суспільства.....177

ВЛАСЕНКО Людмила. К.К. Павлова.

Поетична доля забутої поетеси.....186

КРАВЧЕНКО Леся. Феномен

часопросторового універсуму Р.М. Рільке

(на прикладі “Сонетів до Орфея”

та “Дуїнських елегій”).....196

ПРИМА Любов. “Тремтлива далечінь”

утаємненого слова

Любомира Сеника.....213

РАДЧЕНКО Олег. “Літня ніч” Й.В. Гете:

спроба іманентної інтерпретації.....227

ШЕВЦІВ Галина,

ШЕВЦІВ Роман. Творчий доробок Й.-В. Гете

в рецепції Івана Франка.....238

ЯВОРСЬКА Лілія. Жанрова своєрідність

християнського фентезі у романі

Клайва С. Льюїса “Хроніки Нарнії”.....248

ЛАГДАН Світлана. Аксіологічні аспекти формування

мовної особистості сучасного студента.....256

НАШІ АВТОРИ.....265

CONTENTS

BAHAN Myroslava. One-member negative existential sentences in modern Ukrainian speech and folk traditions.....	4
BACHKUR Nadiya. Aposiopesis as a means expressions of emotions in the prose discourse at the beginning of the 21 st century.....	17
HIRNYAK Svitlana. Ukrainian intellectuals' self-determination of their role in the social world: the unity of the past and present.....	29
HOTSYNETS Iryna. Negative axiological meaning of nomination <i>zone</i> in poetry about Chernobyl.....	45
DEMBERETSKA Myroslava. Combining power of German adjective-forming half-suffixes.....	54
IVANOCHKO Hanna. Sacred world in the works of Natalena Koroleva.....	64
KOTOVYCH Vira. Oikonyms of Galician and Galicia-Volhynia principality: possessive archaic suffix formations in -*jь.....	74
KUZA Angela. Religious phraseology of Sviatoslav Shevchuk's preaches.....	87

KUTSYK Olena,	
KOLECHKO Maria. Realization of lingo-cultural concept “work” in Ukrainian and Russian units of paremia (on material of collections “Galician-Russian Folk Bywords” by I. Franko and “Proverbs of Russian People” by V. Dal).....	99
MISHENINA Tetyana. Interferem in the modern Ukrainian language.....	109
MATSKIV Petro. Linguo-cognitive investigation of the biblical text.....	121
OLIMPSKA Anastasia. Syntactic space of American poetic texts in a cognitive perspective.....	131
OKHRIMENKO Lesya. Selection of educational material at the lessons of the Ukrainian language as a means of forming primary school students’ spellings abilities and skills.....	146
PIKUSH Olena. Phonological neologisms in the English language: peculiarity of their formation.....	158
SHTYBEL Yuliya. Verbal image-symbols in the biblical text.....	167
BILYCHENKO Olha. Peculiarities of national literature in the culture of a contemporary informational society.....	177

VLASENKO Lyudmyla. K.K. Pavlova.

Literary fate of the forgotten poetess.....186

KRAVCHENKO Lesya. The phenomenon

of R.M. Rilke's time and place universe

(on the example of "Sonnets to Orpheus"

and "Duino Elegies").....196

PRYMA Lyubov. "Trembling Remoteness"

of mysteriously hidden words

in the sonnet by Lyubomyr Senyk.....213

RADCHENKO Oleh. Goethe's "Summer Night":

an attempt of immanent interpretation.....227

SHEVTSIV Halyna,

SHEVTSIV Roman. Some Ivan Franko's remarks

on Goethe's artistic heritage.....238

YAVORSKA Liliya. Genre originality

of Christian fantasy of the novel

"The Chronicles of Narnia" by Clive S. Lewis.....248

LAHDAN Svitlana. The axiological aspects

of linguistic identity formation of modern student.....256

OUR AUTHORS.....267

В И М О Г И
до матеріалів фахового наукового видання ДДПУ
“ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:
ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ДДПУ”
(ФІЛОСОФІЯ, ПСИХОЛОГІЯ, ФІЛОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ)

Президія Вищої Атестаційної Комісії НАН України Постановою від 15.01.2003 року ухвалила (серед іншого): “3. Редакційним колегіям організувати належне рецензування та ретельний відбір статей до друку. Зобов’язати їх приймати до друку у виданнях, що виходитимуть у 2003 році та у подальші роки, лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку”.

Статті збірника мають відповідати цій ухвалі.

1. Приймаються статті обсягом від 8 – 12 сторінок. Подавати в ком’ютерному наборі (диск і роздрук – два примірники): редактор Microsoft Word 95 і наступні версії, шрифт Times New Roman 14, інтервал 1,5. У разі надсилання статті електронною поштою (zbirnyky@gmail.com) паперовий роздрук (усі береги по 2,5 см) **треба долучити** до інших документів. **У тексті заборонено переноси.** Ретельно вивірені цитати треба засвідчити підписом на берегах біля кожного посилання. **Подати УДК, авторський знак та ключові слова.**

2. Статті друкуються українською мовою, резюме до кожної – трьома мовами: українською, російською, англійською (кожне – до

500 символів з пробілами; два останні обов'язково мають містити переклад імені, прізвища автора і назви статті).

3. Список літератури – за абеткою (спочатку кирилиця, потім – латинка); у тексті в квадратних дужках позначається позиція та сторінка – [5, 100]. Посилання на античних та середньовічних авторів традиційно подаються в тексті у круглих дужках і до списку літератури не вносяться – (Cic. N.D. 1. 122); (Plin. Ep. 2. 13); (Tac. Ann. 1. 1).

4. Бібліографія оформляється відповідно до вимог ВАК України (Бюлетень ВАК України, № 3, 2008).

Архівні джерела подаються окремим блоком з римською нумерацією (за абеткою назв архівів) перед списком літератури.

5. До статей здобувачів наукових ступенів (аспірантів) додається рекомендація кафедри (відділу) установи, де автор працює, і рецензія доктора чи кандидата наук.

6. Авторська картка: прізвище, ім'я, по батькові, посада, місце праці, вчений ступінь, звання, адреса (службова, домашня, поштова, електронна), телефони.

Редколегії відхиляють статті з порушенням цих вимог.

7. Видання здійснюється із залученням коштів авторів (**20 гривень за сторінку**). Гроші за статті переказувати на:

R/p 31251202108508

у Дрогобицькому УДКСУ у Львівській області

МФО 825014

ЄДРПОУ 02125438

Призначення платежу: за друк статті у науковому збірнику.

Адреса редколегії збірника наукових праць:

каб. 42, вул. Івана Франка, 24

Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного

університету імені Івана Франка,

м. Дрогобич, 82100 Україна

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

**Збірник наукових праць ДДПУ
імені Івана Франка**

ВИПУСК ТРИДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ

ФІЛОЛОГІЯ

Головний редактор **Надія Скотна**

Редактор розділу **Марія Федурко**
Технічний редактор **Ольга Лужецька**
Коректори **Надія Кушина**

Здано до набору 22.12.2014 р. Підписано до друку 25.12.2014 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура. Times. Наклад 300 прим. Ум. друк. арк. 17,37. Зам. 63.

Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 2155 від 12.04.2005 р.). 82100 Дрогобич, вул. І. Франка, 24. к. 43. тел. 2 – 23 – 78.